

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РУБАН ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 352.07:342.34(043)

ДИСЕРТАЦІЯ
ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»
Галузь знань – 28 «Публічне управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії у галузі публічного управління та адміністрування

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. О. Рубан

Науковий керівник Голубь Валерія Володимирівна, доктор наук з державного управління, професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Рубан Д. О. Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2024.

У дисертаційній роботі досліджено актуальну наукову проблему щодо розвитку місцевої демократії через застосування інноваційних механізмів та на підставі аналізу наукової літератури, нормативно-правових документів, зарубіжного й вітчизняного досвіду, запропоновані практичні рекомендації в контексті забезпечення, на цій основі, євроінтеграції та повоєнного відновлення України.

В результаті дослідження розкрито та поглиблено теоретичні засади реалізації інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії, спрямованих на продовження процесів демократизації та реформування системи публічного управління в Україні. Систематизовано методологічні підходи до моніторингу місцевої демократії, на основі яких досліджено особливості української та європейської моделі демократії, визначено тенденції розвитку місцевої демократії та зміст реформ з децентралізації. Обґрунтовано застосування стратегічного, динамічного, інтегрованого та комплексного підходів до розвитку місцевої демократії; наведено ключові вектори подальших реформ, які забезпечать створення умов для підвищення ефективності місцевого самоврядування за рахунок застосування інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії.

Уперше розроблено та представлено механізми розвитку місцевої демократії з урахуванням еволюції моделей публічного управління (від традиційної моделі публічного управління до концепції належного

урядування), необхідності використання багаторівневого підходу до проведення реформ з демократизації (місцеве управління, регіональне управління, державне управління, глобальне управління), що дозволило визначити елементи місцевої демократії, запропонувати механізми її розвитку в умовах зростання глобальних викликів та загроз воєнного часу.

У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретичні засади управління розвитком місцевої демократії» – сформовано предметне поле дослідження проблеми розвитку місцевої демократії – процесу трансформації форм взаємодії держави та громадянина, який через удосконалення принципів, форм, механізмів та інструментів забезпечує підвищення рівня залучення громадян до прийняття рішень на всіх рівнях публічного управління, розкрито сутність проблеми у наукових дослідженнях.

На основі комплексного підходу до предмету дослідження систематизовано ключові характеристики й чинники демократизації на різних рівнях та обґрунтовано необхідність їх врахування перед викликами та загрозами воєнного часу. Розкрито та забезпечено розвиток понятійно-категоріального апарату предмету дослідження: сформульовано авторське тлумачення понять «демократія», «місцева демократія», «розвиток місцевої демократії».

Визначено роль місцевої демократії у реформуванні системи публічного управління на різних рівнях публічного управління, а також в контексті глобального управління та реалізації Цілей сталого розвитку. Досліджено питання сприяння розвитку місцевої демократії через децентралізацію з боку міжнародних організацій. Уточнено положення концепції розвитку місцевої демократії, які визначають функції громадянська і громади, процедури обговорення проблем, політичну освіту, ефективність урядування, територіальні координати діяльності, матеріально-фінансову основу діяльності.

Розкрито сутність дії механізмів розвитку місцевої демократії на основі врахування цільового характеру використання, складної будови, комплексної

взаємодії елементів, залежності від умов, динаміки змін. Сформовано концептуальні положення функціонування ефективних механізмів розвитку місцевої демократії, які розглядаються як сукупність алгоритмів здійснення процедур залучення громадян до управління, що формуються під дією правових, організаційних, економічних і соціальних умов, які у взаємодії забезпечують позитивний цільовий результат в сфері розвитку місцевої демократії – підвищують вплив громадянського суспільства на прийняті рішення.

Систематизовано методи моніторингу місцевої демократії з урахуванням необхідності вивчення не тільки виключно місцевої демократії, а також тих умов, які сприяють її розвитку. Розглядаються характеристики та наводяться приклади методів вимірювання демократії в країні, методів моніторингу політичних систем, методів моніторингу демократичності публічного управління та методів аналізу місцевої демократії. Уточнено інструменти та цілі оцінювання місцевої демократії; визначено основні напрями аналізу місцевого управління. Суттєвий акцент у дослідженні зосереджено на методах вимірювання місцевої демократії, це надає змогу дослідити демократичний характер місцевого урядування, міцність та якість місцевої демократії, рівень використання е-технологій. Розроблено алгоритм багаторівневого аналізу впливу демократії на економічні процеси.

У другому розділі «Система та механізми розвитку місцевої демократії в сучасній Україні» – розглянуто питання щодо розбудови місцевої демократії в Україні з позицій використання механізмів розвитку та врахування зарубіжного досвіду.

Запропоновано принципи управління розвитком місцевої демократії, які обґрунтовано на основі систематизації відповідних нормативних документів та принципів європейського й міжнародного рівня, зокрема принципи прозорості та підзвітності, ефективності та результативності, пріоритетності, конвергенції інтересів та компетентності, які мають бути імплементовані в Україні у повній мірі, дозволять використати європейський

досвід розвитку демократії та посилять позиції України в контексті інтеграції до ЄС.

Розкрито особливості розвитку місцевої демократії в контексті демократизації в умовах різних типів режимів країн світу, а також моделей місцевого самоврядування. Зазначено зниження рівня розвитку демократії в Україні в 2022 році загалом та за такими складовими як виборчий процес та плюралізм, цивільні свободи, причиною чого стала війна. Декларативний та фрагментарний характер розвитку демократії в Україні пояснюється невідповідністю реформ критеріям реальної демократизації. Досліджено особливості процесу децентралізації у різних країнах, який є основою розбудови місцевого самоврядування та розвитку місцевої демократії. Відповідно до сформованих у країнах світу в результаті децентралізації моделей субнаціонального управління (одно-, дво- та трирівневої) здійснюється розподіл державних витрат. Наведено аргументацію щодо впливу рівня децентралізації на економічний розвиток країни, зокрема на рівень капітальних видатків, використання яких на регіональному та місцевому забезпечує реалізацію інвестиційних проєктів, пов'язаних з будівництвом та реконструкцією інфраструктури.

Серед позитивних ефектів децентралізації в частині розвитку місцевої демократії слід вказати: підвищення прозорості та підзвітності, забезпечення розширення участі громадян у прийнятті рішень; порівняно кращий рівень врахування потреб громадян через належне ресурсне забезпечення.

Демократизація в Україні відбувається за варіантом «затягнутого» переходу, що було зумовлено збереженням негативних характеристик попередньої моделі, низьким рівнем мотивації до системних реформ політичних еліт та низьким рівнем залучення громадян. Незважаючи на реалізацію низки проєктів та ініціатив українських та міжнародних організацій щодо розвитку місцевої демократії спектр інструментів розвитку не набув належного поширення.

Виокремлено основні виклики розвитку місцевої демократії під час війни, серед яких виклики адаптації, міграційні та фінансові виклики, функціональні та бюрократичні виклики, виклики сталого розвитку. Ключовим обмеженням діяльності територіальних громад є втрати: демографічні, матеріальні, економічні та фінансові. Позитивним результатом проведених реформ з децентралізації названо високий рівень самостійності місцевої влади у питаннях реагування на виклики військового часу, однак на корупційні скандали та несумлінну поведінку посадових осіб місцева демократія не завжди має інструментарії протидії.

У третьому розділі «Перспективні напрями імплементації інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії» – запропоновано застосування стратегічного, динамічного, інтегрованого та комплексного підходу до розвитку демократії, що дозволить сформувати концептуальну основу подальших реформ та сприятиме створенню умов для імплементації інноваційних механізмів місцевої демократії.

Визначено ключові напрями подальших реформ щодо розвитку місцевої демократії з урахуванням європейського та північноатлантичного векторів розвитку України, необхідності формування драйверів економічного зростання в регіонах, завдань подальшої децентралізації та процесів включення до глобальної мережі міжнародних організацій сприяння демократії, розвитку громадських організацій та громадянського суспільства.

Обґрунтовано умови та аргументовано доцільність ефективного використання таких механізмів місцевої демократії як місцеві вибори, місцевий референдум, громадський бюджет, громадські слухання.

В якості стратегічного орієнтиру розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії запропоновано перехід від традиційної парадигми залучення громадян, яка передбачає прямий діалог уряду та конкретного громадянина через низку заходів, зокрема: громадських слухань, громадської «освіти», виборів, опитування та письмових коментарів до пропозицій, тощо, до концепції мережевої взаємодії

для залучення громадян, де представлені різноманітні інститути громадянського суспільства (громадські організації, неурядові організації, профспілки, громадські рухи, незалежні ЗМІ, аналітичні центри, університети, а також соціальні та релігійні групи), які у взаємодії з публічними організаціями сприяють розбудові соціального та інтелектуального капіталу, інституційної спроможності та адаптивності до змін суспільства в цілому.

Обґрунтовано призначення та складові механізмів громадської участі у зміцненні демократії на загальнодержавному та локальному рівнях. Визначено призначення основних форм залучення громадськості, зокрема інформування, консультування, залучення, співпраці та розширення можливостей, які у сукупності дозволять створити умови для системної взаємодії між громадськістю та урядом. Систематизовано переваги/недоліки та умови використання таких механізмів участі громадян: громадські консультативні групи; муніципальне стратегічне планування; соціальний моніторинг; державно-приватне партнерство; публічні (громадські) зустрічі; управлінські мережі залучення громадян. Серед інноваційних механізмів запропоновано використовувати такі механізми як місцева група дій, дорадчі міні-пабліки, панелі спільнот, громадські журі, відкриті громадські простори (хаби).

Досліджено вплив цифрових трансформацій та інформаційного перенасичення діяльності органів місцевого самоврядування на ефективність управління, що потребує використання нових технологій. Штучний інтелект є потенційно важливим інноваційним інструментом для трансформації процесів державного управління в контексті підвищення ефективності місцевої демократії. Узагальнено позитивні та негативні ефекти використання штучного інтелекту в процесі місцевого управління. Окреслено основні сфери застосування штучного інтелекту в процесі розвитку місцевої демократії, е-демократії та електронного урядування.

Розроблено авторську концепцію управління розвитком місцевої демократії через використання інноваційних механізмів, зокрема таких, як громадські консультативні групи, муніципальне стратегічне планування, соціальний моніторинг, державно-приватне партнерство, публічні (громадські) зустрічі, управлінські мережі залучення громадян, що надає змогу забезпечити постійний діалог та спілкування між обраними посадовцями та громадянами, забезпечуючи безперервний потік інформації для прийняття обґрунтованих рішень відповідно до реальних потреб.

Ключові слова: демократія, місцева демократія, партисипативна демократія, демократизація, сталий розвиток, принципи, інноваційні механізми, інструменти, публічне управління, прийняття рішень, партнерство, консультації, місцеве самоврядування, децентралізація, реформи, громадянське суспільство, залучення громадян, е-демократія.

ABSTRACT

Ruban D. O. Innovative mechanisms for the development of local democracy. – Qualifying scientific work, manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 281 «Public management and administration» from the field of knowledge 28 «Public management and administration». – Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2024.

The dissertation examines the current scientific problem of the development of local democracy through the use of innovative mechanisms and based on the analysis of scientific literature, regulatory documents, foreign and domestic experience, practical recommendations are proposed in the context of ensuring, on this basis, European integration and post-war recovery of Ukraine.

As a result of the study, the theoretical foundations of the implementation of innovative mechanisms for the development of local democracy, aimed at

continuing the processes of democratization and reforming the system of public administration in Ukraine, were revealed and deepened. Methodological approaches to monitoring local democracy have been systematized, on the basis of which the peculiarities of the Ukrainian and European model of democracy have been studied, trends in the development of local democracy and the content of decentralization reforms have been determined. The application of strategic, dynamic, integrated and complex approaches to the development of local democracy is substantiated; the key vectors of further reforms are given, which will ensure the creation of conditions for increasing the efficiency of local self-government through the use of innovative mechanisms for the development of local democracy.

For the first time, mechanisms for the development of local democracy were developed and presented, taking into account the evolution of public management models (from the traditional model of public management to the concept of good governance), the need to use a multi-level approach to democratization reforms (local governance, regional governance, state governance, global governance), which made it possible to determine the elements of local democracy, to propose mechanisms for its development in the conditions of growing global challenges and wartime threats.

In the first chapter of the dissertation work «Theoretical principles of managing the development of local democracy», the subject field of the study of the problem of the development of local democracy is formed - the process of transformation of the forms of interaction between the state and the citizen, which, through the improvement of principles, forms, mechanisms and tools, ensures an increase in the level of involvement of citizens in decision-making at all levels of public administration.

On the basis of a comprehensive approach to the subject of research, the key characteristics and factors of democratization at various levels are systematized and the need to take them into account before the challenges and threats of wartime is substantiated. The development of the conceptual and categorical apparatus of

the subject of the study was revealed and ensured: the author's interpretation of the concepts «democracy», «local democracy», «development of local democracy» was formulated.

The role of local democracy in reforming the public administration system at various levels of public administration, as well as in the context of global governance and the implementation of the Sustainable Development Goals, is defined. The question of promoting the development of local democracy through decentralization on the part of international organizations has been studied. The provisions of the concept of the development of local democracy, which determine the functions of citizens and communities, procedures for discussing problems, political education, the effectiveness of government, territorial coordinates of activity, and the material and financial basis of activity, have been clarified.

The essence of the mechanism of development of local democracy is revealed based on taking into account the targeted nature of use, complex structure, complex interaction of elements, dependence on conditions, dynamics of changes. Conceptual provisions for the functioning of effective mechanisms for the development of local democracy have been formed, which are considered as a set of algorithms for the implementation of procedures for the involvement of citizens in management, which are formed under the influence of legal, organizational, economic and social conditions, which in interaction provide a positive target result in the field of local democracy development - increase the influence civil society on the decisions made.

The methods of monitoring local democracy are systematized, taking into account the need to study not only local democracy directly, but also the conditions of its development. Characteristics and examples of methods of measuring democracy in the country, methods of monitoring political systems, methods of monitoring democratic public administration and methods of analyzing local democracy are considered. The tools and goals of local democracy assessment have been clarified; the main areas of local management analysis are defined. The main attention is paid to the methods of measuring local democracy, which allows

to investigate the democratic nature of local government, the strength and quality of local democracy, the level of use of e-technologies. An algorithm for multilevel analysis of the influence of democracy on economic processes has been developed.

In the second chapter «System and mechanisms of development of local democracy in modern Ukraine» the issue of the development of local democracy in Ukraine is considered from the standpoint of using development mechanisms and taking into account foreign experience.

The principles of managing the development of local democracy are proposed, which are justified on the basis of the systematization of relevant regulatory documents and principles of the European and international level, in particular the principles of transparency and accountability, efficiency and effectiveness, priority, convergence of interests and competence, which should be fully implemented in Ukraine, will allow use European experience in the development of democracy and strengthen Ukraine's position in the context of EU integration.

The peculiarities of the development of local democracy in the context of democratization in the conditions of different types of regimes in the countries of the world, as well as models of local self-government, are revealed. A decrease in the level of development of democracy in Ukraine in 2022 in general and in terms of such components as the electoral process and pluralism, civil liberties, which was caused by the war, was noted. The declarative and fragmented character of the development of democracy in Ukraine is explained by the inconsistency of the reforms with the criteria of real democratization. Peculiarities of the decentralization process in different countries, which is the basis for the development of local self-government and the development of local democracy, have been studied. According to the models of sub-national governance (one-, two- and three-level) formed in the countries of the world as a result of decentralization, the distribution of state expenses is carried out. Arguments are presented regarding the influence of the level of decentralization on the economic development of the country, in particular on the level of capital expenditures, the use of which at the

regional and local level ensures the implementation of investment projects related to the construction and reconstruction of infrastructure.

Among the positive effects of decentralization in terms of the development of local democracy, it should be noted: increased transparency and accountability, ensuring the expansion of citizen participation in decision-making; a comparatively better level of taking into account the needs of citizens due to adequate resource provision.

Democratization in Ukraine is taking place according to the option of a «delayed» transition, which was caused by the preservation of the negative characteristics of the previous model, a low level of motivation for systemic reforms of the political elites, and a low level of citizen involvement. Despite the implementation of a number of projects and initiatives of Ukrainian and international organizations regarding the development of local democracy, the spectrum of development tools has not gained proper distribution.

The main challenges of the development of local democracy during the war are highlighted, including challenges of adaptation, migration and financial challenges, functional and bureaucratic challenges, challenges of sustainable development. The key limitation of the activities of territorial communities are losses: demographic, material, economic and financial. A positive result of the decentralization reforms is the high level of independence of local authorities in responding to the challenges of wartime, however, local democracy does not always have tools to counter corruption scandals and dishonest behavior of officials.

In the third chapter «Promising directions of implementation of innovative mechanisms for the development of local democracy» it is proposed to use a strategic, dynamic, integrated and complex approach to the development of democracy, which will allow to form the conceptual basis of further reforms and will contribute to the creation of conditions for the implementation of innovative mechanisms of local democracy.

The key directions of further reforms regarding the development of local democracy, taking into account the European and North Atlantic development vectors of Ukraine, the need to form drivers of economic growth in the regions, the tasks of further decentralization and the processes of inclusion in the global network of international organizations promoting democracy, the development of public organizations and civil society, have been determined.

The conditions for the effective use of such mechanisms of local democracy as local elections, local referendum, public budget, and public hearings are substantiated.

As a strategic reference point for the development of civil society in the context of the development of local democracy, a transition from the traditional paradigm of citizen involvement, which involves direct communication between the government and an individual citizen through such measures as public hearings, public «education», elections, surveys and written comments on proposals, is proposed. Organizations contribute to the development of social and intellectual capital, institutional capacity and adaptability to changes in society as a whole.

The purpose and components of the mechanisms of public participation in strengthening democracy at the national and local levels are substantiated. The purpose of the main forms of public involvement, including information, consultation, involvement, cooperation and empowerment, which together will create conditions for systemic interaction between the public and the government, has been determined. The advantages/disadvantages and conditions of using the following mechanisms of citizen participation are systematized: public advisory groups; municipal strategic planning; social monitoring; public-private partnership; public (public) meetings; management networks involving citizens. Among innovative mechanisms, it is proposed to use such mechanisms as a local action group, advisory mini-publics, community panels, public juries, open public spaces (hubs).

The impact of digital transformations and information saturation of the activities of local self-government bodies on the effectiveness of management, which requires the use of new technologies, is studied. Artificial intelligence is a potentially important innovative tool for the transformation of public administration processes in the context of improving the effectiveness of local democracy. The positive and negative effects of the use of artificial intelligence in the process of local governance are summarized. The main areas of application of artificial intelligence in the process of development of local democracy, e-democracy and electronic governance are outlined.

The practical significance of the obtained results lies in the development of recommendations for the implementation of innovative mechanisms for the development of local democracy in the context of ensuring the further democratization of Ukraine in accordance with the priorities of European integration.

Keywords: democracy, local democracy, participatory democracy, democratization, sustainable development, principles, innovative mechanisms, tools, public administration, decision-making, partnership, consultations, local self-government, decentralization, reforms, civil society, citizen involvement, e-democracy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України
(що входять до переліку МОН України):

1. Рубан Д. О. Партисипаторне бюджетування як інструмент розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва). Теорія та практика державного управління, 2021. 2(73). С.135-143. DOI: 10.34213/tp.21.02.15. URL: <https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/download/20551/19297>. (0,65 д.а.).
2. Рубан Д. О. Європейські принципи публічного управління як основа удосконалення механізмів розвитку місцевої демократії. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2022. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.9.16>. No 9. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/525/532> (0,71 д.а.).
3. Рубан Д. О. Муніципальні відкриті громадські простори (хаби) як інноваційні інструменти розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління, 2022, 1(15), С. 33-36. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2022/15-7/9>. URL: <https://publicadministration-knu.org/index.php/journal/article/download/98/50>. (0,52 д.а.).
4. Рубан Д. Розвиток місцевої демократії в системі реформування публічного управління. Вісник економіки. 2023. Вип. 1. С. 153–165. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.01.153>. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/> (0,82 д.а.).
5. Рубан Д. Методичні підходи до моніторингу місцевої демократії: призначення класифікація, зміст. Економіка, управління та адміністрування, 2023. №3(105). С. 124-130. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-124-130](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-124-130). URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/288136> (0,79 д.а.).

6. Рубан Д. О. Механізми розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. 11. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.11.28>. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2447/2483>. (0,76 д.а.).

Публікації в іноземних виданнях

(публікація у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Scopus):

1. Kasych A., Cherniavska O., **Ruban D.**, Glukhova V., Golub V., Nefedova T. Artificial Intelligence as a Tool of Local SelfGovernment and Democracy Development During the Formation of Industry 5.0 and Society 5.0 MEES - 2023 IEEE 5th International Conference on Modern Electrical and Energy System (0,53 д.а., особисто автору – 0,15 д.а., узагальнено інструменти впливу штучного інтелекту на розвиток демократії).

Тези наукових доповідей:

1. Рубан Д. Залучення громадян у процесах розвитку територіальних громад. Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с. С.72-73. (0,08 д.а.).

2. Рубан Д. Механізми залучення громадян до процесів прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування в умовах введення режиму «воєнного стану» Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 467 с. С.419-420. (0,08 д.а.).

3. Рубан Д. О. Актуалізація розвитку місцевої демократії в Україні через запровадження європейських принципів публічного управління в умовах військової агресії. Матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку» 10 червня 2022 року, С. 344-347. (0,13 д.а.)

4. Рубан Д. О. Виклики розвитку місцевої демократії в Україні у період війни. Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (2 червня 2023 року) / за заг. ред. О. І. Пархоменко-Куцевіл. Переяслав, 2023. 333 с., С.235-236. (0,11 д.а.).

5. Рубан Д. О. Досвід децентралізації та розвитку місцевої демократії у країнах світу. Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2023 року). Одеса: Національний університет «Одеська політехніка», 2023. 227 с. С.150-151. (0,17 д.а.).

6. Рубан Д. О. Інноваційні інструменти розвитку місцевої демократії для повоєнного відновлення України. Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях, V Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 жовтня 2023 р., м. Київ / за заг. ред. Трофименко М. В. – Київ: МДУ, 2023. 254 с. С.109-112. (0,13 д.а.).

7. Рубан Д. О. Фінансовий ресурс місцевої демократії у воєнний та повоєнний періоди. Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7-8 грудня 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка : Маріуп. держ. ун-т. – Київ: МДУ, 2023. 455 с. С.314-315. (0,17 д.а.).

8. Рубан Д. О. Розвиток місцевої демократії в умовах децентралізації. Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної

конференції «Публічне управління: проведення реформи в Україні» 8 грудня 2023 року, Луцьк. (0,13 д.а.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Аналітичний звіт. Стан розвитку організацій громадянського суспільства міста Києва. Ав. Р. Лелюк; ав. Д. Рубан; ав. Т. Черпак; уп. Д. Кобець; диз. Я. Чупіс; диз. О. Сидорчук. Київ: Саміт-книга, 2022. 24 с. ISBN 978-966-986-508-3 (Електронне видання) (1,0 д.а. особисто автору – 0,25 д.а., проведено аналіз стану розвитку громадянського суспільства в Києві).

2. Рубан Д. О. Стан розвитку громадянського суспільства через призму діяльності інститутів громадянського суспільства. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. якісні дослідження для покращення життя людини. Том XII: Якісні дослідження для покращення життя людини / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль: Посвіт, 2022. 154-155 с. (0,08 д.а.).

3. Київ – столиця діалогу / Роман Лелюк, Дмитро Рубан, Наталія Петрова, Тетяна Черпак, Олена Артеменко, Ірина Колечкіна. Київ: Саміт-книга, 2021, 300 с. (15,6 д.а. особисто автору – 1,5 д.а., досліджено рівень залучення громадян до прийняття управлінських рішень).

4. Рубан Д. О. Цифрові технології в публічному управлінні та їх вплив на розвиток демократії. Government 5.0 як основа ефективності державно-приватних партнерств у період повоєнного відновлення України: монографія за ред. д.е.н., проф. А. О. Касич. Київ: КНУТД, 2024. 267 с. (0,38 д.а.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	21
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ	32
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів розвитку місцевої демократії.....	32
1.2. Місцева демократія як рушійна сила реформування системи публічного управління.....	59
1.3. Методологічні підходи до моніторингу місцевої демократії.....	76
Висновки до розділу 1	93
РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	97
2.1. Механізми розвитку місцевої демократії в контексті запровадження європейських принципів публічного управління	97
2.2. Дослідження української й європейської моделей демократії.....	115
2.3. Особливості становлення публічної самоврядної влади та розвитку місцевої демократії в Україні.....	140
Висновки до розділу 2	157
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	161
3.1. Сучасні напрями розвитку місцевої демократії.....	161
3.2. Стратегічні орієнтири розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії.....	187

3.3. Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії для повоєнного відновлення України	200
Висновки до розділу 3	214
ВИСНОВКИ	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ.....	267

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ВПО – внутрішньопереміщені особи
- ГО – громадська організація
- ГЦСР – Глобальні цілі сталого розвитку
- ДПП – державно-приватне партнерство
- ІТ – інформаційні технології
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗСУ – збройні сили України
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- НАТО – Організація Північноатлантичного договору
- США – Сполучені Штати Америки
- ЄС – Європейський Союз
- ЄП – Європейський парламент
- ООН – Організація об'єднаних націй
- ОМС – органи місцевого самоврядування
- ОТГ – об'єднані територіальні громади
- ОГС – організації громадянського суспільства
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- ЦСР – Цілі сталого розвитку
- НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
- САП – Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру
- АРМА – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів
- НАЗК – Національне агентство із запобігання корупції
- СРІ – індекс сприйняття корупції
- УНЦПД – Український незалежний цент політичних досліджень

ВСТУП

Актуальність теми. Завершення демократичних перетворень в Україні є неможливим без розвитку місцевої демократії, основою чого має стати застосування комплексу інноваційних механізмів. Саме на місцевому рівні держава є найбільш наближеною до проблем та потреб населення і розвиток місцевої демократії дозволить залучати громадян до прийняття рішень та підвищити ефективність місцевого управління. Ефективна місцева демократія є важливим напрямом зміцнення демократії у будь-якій країні, оскільки сприяє сталому соціально-економічному розвитку та, тим самим, виступає потужним драйвером формування демократичних цінностей.

Отримання Україною у 2022 році статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу має супроводжуватись реалізацією комплексу нормативно-правових та організаційно-економічних механізмів з розвитку, в тому числі місцевої демократії. Більшість вимог до України, зокрема, щодо реформування державного управління та судової системи, боротьби з корупцією, забезпечення свободи слова слід розглядати в контексті створення умов для подальшої демократизації на місцевому рівні.

Повоєнне відновлення України потребуватиме реалізації комплексу інфраструктурних проєктів зі значними бюджетами у різних регіонах. Основою відбудови та подальшого сталого розвитку має стати демократична модернізація країни, тобто перехід до загальноєвропейських стандартів демократії на всіх рівнях публічного управління. Саме ефективна місцева демократія має стати основою реалізації повоєнного відновлення та модернізації України. Україна потребує застосування нових методів управління на місцевому рівні, з активним застосуванням інноваційних механізмів та інструментів, які б сприяли зростанню участі суспільства та підвищенню відповідальності органів місцевої влади.

Досвід розвитку місцевої демократії є основним драйвером зміцнення демократії загалом, що набуває особливого значення не лише для України, а

й для багатьох країн світу. Питання розвитку місцевої демократії досліджуються як українськими, так й іноземними вченими, міжнародними інститутами та аналітичними агенціями. Роль місцевої демократії у розвитку національної демократії розкрито в працях Д. Логачова та В. Філіппова, Ю. Кириченка, А. Пехника та Ю. Дзюбенка, Л. Самойленка, П. Барнс та Н. Якобеус, А. Уокер, Р. Мінченко, Е. Балмер. Методичні підходи до моніторингу місцевої демократії як основи інформаційного забезпечення державної політики у сфері демократичних реформ представлено в працях Н. Латигіної, Н. Палас, Х. Приходька, Л. Гонюкової, А. Ємельянової та С. Лобойко, Л. Соуса, Н. Круза та Д. Фернадеса, Г. Сооса.

Зарубіжний досвід забезпечення розвитку місцевої демократії є важливим для України в частині визначення змісту та напрямку реформ, основних децентралізації, а також врахування ключових умов та чинників відображено в працях М. Ленд'єля, Т. Дерун, В. Баштаник, Ю. Фоменка, А. Ємельянової, В. Філіппової, І. Ковача, М. Кулеша, А. Пехника, Я. Регулскі, С. Вазаррі та П. Салек-Ліпчана.

Демократичні реформи в Україні в контексті європейської інтеграції стали предметом дослідження в працях Ф. Барановського, А. Пехника, Ю. Дзюбенко. Беручи до уваги той факт, що демократія, навіть в умовах окремих стійких демократичних систем, потребує підтримки, а загалом у світі спостерігається зниження рівня демократії, важливим у сучасних умовах є дослідження викликів та загроз, акцент на яких зроблено в працях М. Куницького, О. Бабкіної, А. Миколюка, Ю. Тищенка та Ю. Каплан.

Безпосередньо різні механізми розвитку місцевої демократії розкривають Л. Гудзь, Т. Бельська, С. Єгоричева, Т. Лозинська, І. Сотника та Я. Уса, Б. Адамс, Дж. Іннес та Д. Бухер та інші українські й іноземні вчені.

Незважаючи на досить серйозну увагу науковців до питань розвитку місцевої демократії відповідно до окреслених напрямів багато завдань, які стосуються реалізації комплексного підходу через активізацію інноваційних механізмів, залишаються невирішеними. Потребують дослідження проблеми

проведення подальших демократичних реформ та забезпечення сталого розвитку демократії в Україні з акцентом на місцевому рівні в частині обґрунтування теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо публічного управління.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконувалось, в тому числі в процесі реалізації науково-дослідних робіт: «Врегулювання воєнно-політичних конфліктів: стратегії та інструменти вирішення» (ДР № 0199U101522) – визначено вплив війни на розвиток громадянського суспільства; «Приватно-державні партнерства у сфері природокористування як основа імплементації еколого-економічної безпекової доктрини розвитку України» (№ ДР 0122U001238) – обґрунтовано умови розвитку розумного партнерства для розвитку енергетичної інфраструктури міста; «Розробка плану Маршалла 2.0 як моделі соціально-економічного відновлення України на галузевому та регіональному рівнях» (№ ДР 0123U101767) – розкрито роль місцевої демократії для забезпечення повоєнного відновлення регіонів України, які виконувались у Національній академії державного управління при Президентові України та Київському національному університеті технологій та дизайну.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку місцевої демократії через застосування інноваційних механізмів в контексті забезпечення євроінтеграції та повоєнного відновлення.

Досягнення визначеної мети зумовило вирішення таких завдань:

- дослідити роль місцевої демократії у забезпеченні ефективності публічного управління;
- проаналізувати сучасні наукові підходи щодо сутності та елементів місцевої демократії в контексті запровадження європейських принципів публічного управління;

- обґрунтувати методологічні засади моніторингу місцевої демократії;
- зробити компаративний аналіз розвитку місцевої демократії в Україні і зарубіжних країнах;
- проаналізувати використання механізмів місцевої демократії в умовах викликів сучасного часу;
- визначити стратегічні напрями реформування системи управління розвитком місцевої демократії шляхом застосування інноваційних механізмів для повоєнного відновлення України.

Об’єкт дослідження – розвиток місцевої демократії.

Предметом дослідження є інноваційні механізми розвитку місцевої демократії.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи склали наукові положення та принципи теорії публічного управління, загально-наукові та спеціальні методи, які дозволили сформулювати структурно-логічну схему дослідження. Досягнення мети та виконання поставлених завдань забезпечувалось використанням таких методів дослідження: *історико-логічного* – для дослідження еволюції процесів демократизації, зміни розуміння концепції місцевої демократії та парадигми взаємодії для залучення громадян; *абстрактного* – для теоретичних узагальнень функціональної ролі громадянського суспільства в контексті зміцнення демократії на загальнодержавному та місцевому рівнях; *узагальнення* – в процесі дослідження понятійно-категоріального апарату; визначення предметної сфери розвитку місцевої демократії; обґрунтування основних підходів до управління розвитком місцевої демократії; *порівняння* – для дослідження моделей демократії та основних механізмів її розвитку; визначення доцільності застосування інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії; *систематизації та групування* – в процесі формування предметного поля дослідження принципів управління розвитком місцевої

демократії; розроблення класифікації методів моніторингу місцевої демократії; для визначення переваг та недоліків демократії та ідентифікації чинників демократизації; *аналізу і синтезу* – в процесі дослідження особливостей української та європейської моделей демократії та умов розвитку місцевої демократії; *графічні* – для унаочнення теоретичних та аналітичних результатів дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів визначається особистим внеском автора у вирішення актуального наукового завдання в галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», яке полягає у теоретичному обґрунтуванні інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії та розробки практичних рекомендацій щодо розвитку місцевої демократії шляхом використання комплексу пропонованих інноваційних механізмів в контексті забезпечення подальшої децентралізації та демократизації. Зокрема, у дисертації:

уперше:

– розроблено та представлено теоретико-методологічний інструментарій розвитку місцевої демократії, що базується на урахуванні еволюції моделей публічного управління, передбачає використання багаторівневого підходу до проведення реформ з демократизації з акцентом на місцевому управлінні, що дозволило визначити елементи місцевої демократії (місцеві органи, лідери, функції громади, процедури обговорення, політична освіта громадян, матеріально-фінансова основа діяльності), запропонувати механізми її розвитку в умовах зростання глобальних викликів та загроз воєнного часу (включення місцевих суб'єктів до глобальної мережі міжнародних організацій сприяння демократії, розвиток громадських організацій та громадянського суспільства, місцеві вибори, місцевий референдум, громадський бюджет та громадські слухання), що дасть можливість забезпечити стратегічну орієнтацію, комплексний та динамічний характер подальших реформ з децентралізації, а також врахувати європейський та північноатлантичний вектори розвитку України;

– розроблено методологічні засади імплементації інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії, зокрема таких як місцева група дій (local action groups), дорадчі міні-пабліки, панелі спільнот (community panel), громадські журі (citizens' juries), відкриті громадські простори (хаби), обґрунтовано потребу реалізації комплексу заходів, зокрема: удосконалення нормативно–правових актів в частині: впровадження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, перезавантаження Всеукраїнського громадського бюджету; розробки статутів громад та локальних нормативно-правових актів; розробки місцевих програм сприяння розвитку громадянського суспільства та волонтерства, що дозволить не лише активізувати участь громадян у визначенні векторів розвитку громад, а й підвищити підзвітність та результативність місцевого управління;

удосконалено:

– класифікацію методів моніторингу місцевої демократії, що розглядаються в загальній системі аналізу процесів демократизації країни (методи демократизації, моніторингу політичних систем, демократичності публічного управління), що дало можливість запропонувати напрями аналізу, інструментарій, уточнити цілі аналізу, а також розробити алгоритм багаторівневого аналізу впливу демократії на економічні процеси, що має забезпечити зміцнення переконання громадян у важливості розвитку місцевої демократії;

– принципи управління розвитком місцевої демократії для трансформаційної системи (уточнено принципи прозорості та підзвітності, ефективності та результативності, пріоритетності, конвергенції інтересів та компетентності), що базуються на нормативних документах міжнародного та європейського рівня з акцентом на принципах публічного управління, конкретизують умови їх застосування у сфері місцевого самоврядування та відображають сучасні тенденції, зумовлені євроінтеграцією та цифровізацією;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат місцевого управління шляхом уточнення таких понять як «демократія», «місцева демократія»; так, зазначено, що місцева демократія дає можливість визначати ключові характеристики місцевого управління, зокрема повноваження, автономію, самоврядування, орієнтацію на розвиток, прийняття управлінських рішень, що є важливим для управління даними процесами;

– організаційні засади розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії, які базуються на концепції мережевої взаємодії для залучення громадян до участі у місцевій демократії, спрямовані на підвищення громадянської активності через ініціацію таких форм як інформування, консультування, співпраця, розширення можливостей. Запропоновано розширити використання таких механізмів як громадські консультативні групи, муніципальне стратегічне планування, соціальний моніторинг, державно-приватне партнерство, публічні (громадські) зустрічі, управлінські мережі залучення громадян, що надає змогу забезпечити постійний діалог та спілкування між обраними посадовцями та громадянами, забезпечуючи безперервний потік інформації для прийняття обґрунтованих рішень відповідно до реальних потреб.

Практичне значення отриманих результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що здобуті у процесі дослідження наукові результати, рекомендації, висновки можуть використовуватись як теоретико-методичне підґрунтя вироблення стратегії розвитку місцевої демократії шляхом активації інноваційних механізмів та їх спрямування на підвищення рівня залучення громадян до прийняття управлінських рішень на місцевому рівні; також для розробки навчальних програм, дисциплін під час підготовки фахівців за спеціальності «Публічне управління та адміністрування», а також у практичній діяльності органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства.

Основні положення, висновки та рекомендації використано:

– Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» щодо створення дорадчих платформ взаємодії органів місцевого самоврядування, різних місцевих зацікавлених сторін та громадян, які мають спільні інтереси щодо розвитку регіону, а також системної реалізації волонтерських ініціатив в частині підвищення рівня залучення тимчасово-переміщених осіб до прийняття рішень щодо повоєнного відновлення регіонів (довідка про впровадження від 11 грудня 2023 року № 6-14/23);

– Київською міською військовою адміністрацією у процесі реалізації та підготовки змін до міської цільової програми «Сприяння розвитку громадянського суспільства у м. Києві на 2020-2024 роки (довідка про впровадження від 24 листопада 2023 року № 007-1300);

– Міжнародною громадською організацією «Фундація польсько-української співпраці ПАУСІ» щодо підвищення спроможності інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування з впровадження практик залучення громадян до партисипаторних процесів на мікрорівні (на прикладі районів міста Києва), а також підвищення рівня залучення інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування до ухвалення управлінських рішень, що стосуються громадян і території їх проживання, шляхом використання таких інструментів участі як петиції, громадські слухання, бюджет участі, громадські консультації тощо (довідка про впровадження від 17 січня 2024 року № 9);

– Ініціативним центром сприяння активності та розвитку громадського почину «ЄДНАННЯ» щодо створення додаткових можливостей для реалізації потенціалу громадянського суспільства; розширення спектру ефективних процедур участі громадськості під час забезпечення інклюзивного та партисипативного прийняття управлінських

рішень на всіх рівнях; задоволення суспільних інтересів та підвищення самозарадності громадського сектору в Україні загалом, а також впровадження інноваційних інструментів комунікації влади та неурядових організацій з вдосконалення спеціальних механізмів для їх реалізації (довідка про впровадження від 17 січня 2024 року № 01/17/01/2024).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, що містить положення, ідеї, розробки, висновки і пропозиції, які характеризуються науковою новизною і належать особисто автору. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї і положення, які є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднено автором на науково-практичних конференціях за міжнародною участю, а саме: Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба» (м. Київ, 19 квітня 2022 року); Міжнародної науково-практичної конференції «Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (м. Київ, 7–8 червня 2022 року); III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку» (м. Київ, 10 червня 2022 року); I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав, 2 червня 2023 року); Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 10 листопада 2023 року); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України» (м. Київ, 07-08 грудня 2023 року); V Міжнародна науково-практична конференція «Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях» (м. Київ, 26-27 жовтня 2023 року); X Всеукраїнська науково-практична конференція «Публічне управління: проведення реформи в Україні» (м. Луцьк, 8 грудня 2023 року). MEES - 2023 IEEE 5th International

Conference on Modern Electrical and Energy System (м. Кременчук, 27 вересня 2023 року).

Публікації. За результатами дослідження автором опубліковано самостійно й у співавторстві 19 наукових праць загальним обсягом 22,46 д. а. (особисто автору належать 8,61 д. а.), з них: шість статей – у наукових фахових виданнях України з державного управління категорії «Б», підрозділ у монографії, три статті у інших виданнях, дев'ять тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 280 сторінок друкованого тексту, 202 сторінки основного тексту. Робота містить 19 таблиць на 19 сторінках, 30 рисунків на 15 сторінках, 3 додатки на 14 сторінках. Список використаних джерел налічує 321 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів розвитку місцевої демократії

Розвиток місцевої демократії слід розглядати в рамках процесів демократизації загалом в державі та реформування системи публічного управління. Слово демократія бере витoki з грецьких слів «demos» тобто народ, і «kratos» – влада. Таким чином, спираючись на дослівний переклад, у найпростішому розумінні демократію розглядають як «владу народу», тобто іншими словами це форма правління, яка визначається волею народу [1].

Незважаючи на таке досить просте визначення поняття «демократія» дискусії щодо змісту демократії, а також її основних характеристик залишаються актуальними. Також слід вказати на велику кількість наукових праць, присвячених дослідженню процесів розвитку демократії і в ХХІ столітті, відповідно існує потреба у осмисленні даного поняття в контексті обґрунтування нових підходів щодо забезпечення її поширення та збереження, в тому числі у світі загалом. Це зумовлено тим, що в останні роки відбувся суттєвий відхід від пріоритизації демократичної моделі суспільного розвитку на фоні зміцнення авторитарних режимів. А з початком війни росії проти України стало зрозумілим, що і впевненості у незворотності процесів демократизації у світі також немає. Під сумнів ставиться навіть теза щодо стабільності розвитку демократії. І якщо ще, наприклад, в 2007 році аналітики Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International Institute for Democracy and Electoral Assistance, IDEA) стверджували, що демократія виявилася найстабільнішою політичною формою організації суспільства сучасної епохи [2], то в

2023 році вже експерти Freedom House [3] зазначають, що демократія у світі досить стрімко скорочується, що не може не викликати занепокоєння.

Навіть в країнах, які є визнаними демократіями (США та ЄС), відбувається зниження довіри населення до системи. Так, проведене опитування аналітичного центру Onward показало, що 61% людей у віці 18-34 років погоджуються з тим, що «гарним способом управління цією країною було б наявність сильного лідера, якому не потрібно турбуватися про парламент і вибори»; 46% погоджуються, що «правління армії було б хорошим способом управління цією країною»; 26% опитаних вважають, що демократія є поганим способом управління цією країною [4]. Наведена аналітика свідчить про невпевненість людей, що демократія, а вони дотичні, перш за все до демократії на місцевому рівні, є ефективним вектором суспільного розвитку, а це визначає необхідність посилення аргументації щодо переваг демократичної моделі розвитку. Саме тому проведемо дослідження еволюції поняття «демократія» та переліку категорій, які визначають зміст та характеристики поняття «місцева демократія».

Демократію доцільно розглядати через призму її історії. Так, Шкурат І. В. [5] називаю демократію спадщиною людства, отриману від домонархічної Греції та доімперського періоду розвитку Риму в праці.

Афіни та її громадяни, як перше політичне утворення в історії людства, стали основою обґрунтування змісту концепції демократії. Стародавня Греція, а саме місто-держава Афіни, базувалась на управлінні громадян. Це був особливий тип управління державою, коли всі мешканці міста мали право брати участь у виборах, тобто в управлінні державою. Традиційно вчені [6, 7] зазначають, що основою формування афінської демократії були погляди Солона, який жив у 600-тих роках до нашої ери. Початковий скептицизм Солона щодо передачі влади в руки широких верств населення було знято шляхом комплексної конституційної реформи, яка стала основою встановлення демократичної системи в Афінах впродовж століття. Успіх демократії в Афінах став потужним аргументом її поширення у

Середньоземноморському регіоні. Формування демократії відбувалося поступово та означало трансформацію системи. Серед важливих чинників розвитку демократії в Афінах слід вказати вплив політичних мислителів, філософів, аристократії. З історичної точки зору термін життя грецької демократії – це все ж досить короткий проміжок часу.

Ще один важливий, з точки зору еволюції сутності поняття «демократія», еволюційний етап – це історія Риму. Демократичні інститути та демократичні інститути Риму з часом ставали моделлю розвитку демократії, однак і в сучасних дослідженнях науковці ставлять питання відносно того на скільки республіка в Римі була демократичною [8, 9]. Це пов'язано з тим, що римська конституція була демократичною з теоретичної точки зору, однак у суспільстві була присутня привілейована група аристократів. Конституція передбачала використання таких демократичних інструментів як: народний суверенітет, тобто народні збори, трибуни консиліуму та участь населення у виборчих процесах. Однак демократична політика була проявом конкуренції між аристократичними родинами. Аристократичні родини домінували, впливали на народ, зберігали свій авторитет. В результаті конфліктів між аристократами та військовими виникали війни і зародження диктатури в роки пізнього Риму.

Важливою для розуміння демократії була думка Платона, який зазначав, що вона є незбалансованою, нестабільною та породжує найгірші сторони людської природи. Народ обирає популярних політиків, які ефективно маніпулюють громадською думкою. Згідно Платону суспільство не може організовуватись та контролюватись масами. Це мають бути персони, які знають, що є нормальним для держави [10]. Основні аргументи Платона стоять більше не заперечення демократії, а акцентування уваги на проблемах неосвіченої демократії. Він вірить, що можуть існувати правителі, чие розуміння того, що було б добрим для держави є таке же, як у «лікарів чи мореплавців» [11]. Тобто у демократії дуже важливим є, щоб усі громадяни

були добре проінформовані та перебували під впливом «аргументованого розуміння», а не риторичного переконання.

Таким чином, сутність демократії стародавніх Греції та Риму визначають ключові характеристики досліджуваного поняття, але ще за тих часів формується розуміння нестійкості демократії та необхідності системних заходів щодо її формування та збереження.

Виникнення початкових демократичних систем у сучасну епоху, як зазначається в праці [12], пов'язано з наслідками революцій у Франції та США. Помірний процес розвитку демократії тривав аж до завершення Другої світової війни, однак вплив революцій на західну цивілізацію був незаперечним, однак він був непропорційним. Токвіль А. [13] зазначав, що встановлення демократії у християнському світі було великою політичною проблемою часу.

Появу європейської народної демократії пов'язують з французькою революцією. Революціонери проголосили, що будь-яка державна влада походить від згоди керованих. Тобто революціонери переконфігурували національне та місцеве управління відповідно до принципу народного суверенітету. Однак протягом революційного десятиліття французів приблизно двадцять разів закликали голосувати за своїх національних представників, місцевих адміністраторів, судових чиновників і духовних осіб. Проте, революційні вибори ніколи не стали вирішальним поворотним пунктом у політичному житті нації.

Французька революційна демократія зазнала поразки не стільки через брак політичної культури чи інституційної підтримки, скільки через недоліки в основних припущеннях революціонерів. Завдяки своєму досвіду роботи з гільдіями та сільськими зборами французи мали популярну традицію колективного обговорення та голосування. У революційних виборчих установах французи користувалися тим, що було схоже на загальне виборче право для чоловіків, і голосували шляхом таємного голосування. Як результат проблеми демократії під час Французької революції виникали

через виключення легітимності інакомислення щодо суверенітету. Інакомислення стало зрадою, а опозиція – змовою [14]. Ліберали 1870-х років у Франції демократію називали силою останнього слова», а відтак, демократія розглядалась як необхідна форма громадянського миру. Історія розвитку демократії у Франції надала людству такі три важливі характеристики демократії: як соціальна форма, як раціональна влада та умови, які можуть забезпечити раціональність влади [15].

В Англії становлення демократії також було складним історичним процесом. Саме в Англії в промислових містах наростала напруженість та відбували гострі класові конфлікти. Парламент змушений був прийняти законопроекти про реформи та поступово демократизувати систему представницького правління. Однак, як зазначає Тольфсен Т. [16], становлення демократії вимагало не просто розширення виборчих прав, а й створення нових політичних відносин між робітничим класом та рештою суспільства, формування нових звичок та установок. Значну ролі у цих процесах відіграли промислові міста середньої вікторіанської епохи, які стали не лише джерелами тиску на проведення парламентської реформи, а й як центрами конфліктів і пристосувань, де середній і робітничий класи домовилися про умови соціальних і політичних відносин. Середньовікторіанські міста стали основою формування найвиразнішої консервативної характеристики англійської демократії вже в 19-му столітті, а саме непохитної відданості еліти робітничого класу лібералізму, що і дозволяло вирішувати складні класові відносини.

Базисний демократичний принцип, сформований в Англії пов'язує політику уряду з бажаннями електорату. Тобто уряд визначає політику та просуває законодавство так, як вважає за потрібне; якщо це достатньо популярно, це забезпечить успіх на виборах і, отже, продовження діяльності; якщо опозиція перевершить правлячу партію, тоді політика зміниться, щоб спробувати вловити почуття громадськості на іншу тактику. Саме тому, що уряд має намагатися «вловити вітер народного схвалення», він є

демократичним, а не тому, що він заручився нібито підтримкою своїх дій заздалегідь [17].

Важливим з точки зору дослідження сутності поняття «демократія» є дослідження витоків американської демократії. В статті [18] зазначається, що це і демократичні ідеї стародавніх греків, і революція 1688-89 років в Англії, і Революція в США. Незважаючи на те, що американська революція не вирішила багатьох проблем, вона частково створила новий економічний світ, який на той час пропонував більше можливостей для громадян, ніж будь яке місце у західному світі. Розвиток демократії в США означав можливості для дорослих людей голосувати, дозвіл різним меншинам брати участь в управлінні, захист свобод і прав загалом. Усі ці змістовні характеристики поняття «демократія» є доречними і в сучасних умовах, однак їх вчені вважають результатом американської революції. Слід зазначити, що демократія не була метою революціонерів і на початкових етапах англійці на протилежних берегах Атлантики не мали переконання, що саме участь у політиці та представницька демократія можуть стати основою формування добробуту суспільства.

Історичні приклади розвитку демократії в стародавньому світі та середньовіччі відображають різні сутнісні характеристики цього складного суспільного явища, яке потребує осмислення за науковими працями сучасних вчених. Дальберг С., Аксельсон С., Холмберг С. [19] стверджують, що в площину понятійно-категоріального апарату поняття «демократія» відноситься ціла низка понять за напрямками ідеологія, процедури, умови, принципи, спільнота, учасники, результати. Тобто поняття «демократія» приймається та використовується в дещо різних контекстах, що впливає на сприйняття та підтримку демократії у світі. Демократію вивчають і політологи, і правники, і фахівці з публічного управління, і економісти.

В рамках кожної галузі знань демократія є поняттям, яке відображає складні та динамічні процеси. Так, Копедж М. зазначає: «демократія, ймовірно, є найскладнішим поняттям у політичній науці. Вона не була і,

можливо, ніколи не буде виміряна у всій її багатогранній, багатовимірній красі» [20, С.37]. Каппелен Х. [21] розглядає поняття «демократія» та «демократичний», що знаходяться не просто в центрі сучасного дискурсу, а відіграють визначальну роль у структуруванні політичних рішень і дій.

Правова природа демократії розкривається в таких характеристиках демократичної держави як: верховенство права, народний суверенітет, правові гарантії та механізм знаходження консенсусу в суспільстві, механізм захисту і відновлення порушених прав людини, розосередженість та транспарентність публічної влади [22]. У контексті сфери публічного управління, демократія сягає широкого спектру відтінків, зокрема: таких як один із ключових політичних режимів, різноманітні типи політичної та соціальної організації суспільства, що еволюціонують в історичному контексті, а також різновиди організації держави, політичної системи та влади, в яких громадяни, а не лише окремі особи, користуються рівними правами та беруть активну участь у керівництві державою [23, С. 44].

Демократія – це спосіб організації влади у суспільстві, який передбачає з одного боку механізми встановлення влади та здійснення влади, а з іншого боку, це механізми контролю, які реалізуються через систему стримувань і противаг [24]. Ландман Т. [2] розглядає демократію, як форму правління, що базується на певному рівні народного суверенітету та колективному прийнятті рішень. Основну ідею демократії Содаро М. [25] розглядав через спроможність людей мати право визначати тих, хто ними керує.

Більш комплексно, однак не менш лаконічно, сутність демократії через її ключові принципи сформулювали автори статті [26]. Щоб вважатися демократією, певна політична система має гарантувати свободу та рівність, а оптимізувати взаємозалежність між цими двома принципами вона повинна за допомогою контролю. Демократія також є єдиним політичним режимом, який поважає відкриту боротьбу за владу та підтримує повагу та підтримку всіх прав людини – громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних [27, С. 55]. Демократія виражає собою систему, яка визначає,

контролює та практично виявляє аспект реалізації людських прагнень у формі компромісу. Таке визначення дають Була С. та Гнатюк В. [28, С.82].

Супутнім для поняття «демократія» є поняття «свобода», і, як стверджує Кемпбелл Д. [29], ліберальна демократія у повній мірі демонструє сильні сторони щодо фундаментального принципу свободи. Разом з тим вона має суттєві вади щодо принципу рівності. Обмеження рівності мають підтвердження в площині економічної та соціальної стійкості, екологічної відповідальності, гендерної демократії тощо.

Вказані тлумачення свідчать про багатогранність демократії. Таким чином, під *демократією* слід розуміти систему публічного управління, яка базується на принципах свободи та рівності, а також забезпечує прозору та підзвітну взаємодію влади та громадян в процесі розбудови суверенної соціально-відповідальної держави.

Додатково слід зауважити, що демократія – це більше, ніж просто ідеал, це практичний механізм самовиправлення та вдосконалення, який дає людям змогу постійно, мирно боротися за досягнення цього ідеалу [3]. Відповідно процес розбудови демократії він не може бути завершеним, він потребує постійного системного удосконалення, а для цього слід конкретизувати основні елементи чи характеристики демократії.

Freedom House виокремив такі ключові характеристики демократії, які конкретизують поняття «демократія» [3]:

- регулярне проведення виборів;
- підзвітність місцевих органів влади;
- незалежні суди;
- незалежна преса;
- громадянське суспільство;
- чесна конкуренція.

Таке бачення демократії свідчить про складність процесів його забезпечення. В Доповіді ООН про людський розвиток було чітко зазначено,

що демократія має бути побудована і вона не може бути імпортована. Відповідно постійний розвиток інститутів демократичного управління має стати основою поглиблення демократії. Демократія потребує не одноразових рішень чи виборів, а системних змін, які базуються на поступальному розвитку демократичних інститутів системних трансформаціях суспільства.

Серед ключових інститутів у Доповіді ООН про людський розвиток вказано [27, С.4]:

- систему представництва з добре функціонуючими політичними партіями та асоціаціями інтересів;
- виборчу систему, яка гарантує вільні та чесні вибори, а також загальне виборче право;
- систему стримувань і противаг, що заснована на розподілі влади, з незалежною судовою та законодавчою гілками влади.
- енергійне громадянське суспільство, здатне контролювати уряд і приватний бізнес і забезпечувати альтернативні форми політичної участі.

Слід брати також до уваги висновок, який зроблено в статті Латиніної Н. [30, С.90], що демократія як засада державного управління, стає ефективною лише у тих контекстах, де існує консенсус щодо спільних інтересів та фундаментальних цінностей, що визнаються більшістю громадянського суспільства.

Таким чином, *демократія* це складна форма суспільного розвитку, яка має прояв на різних рівнях та у різних сферах функціонування держави, потребує застосування багатоаспектного ефективного управління на постійній та системній основі, а також самопідтримки задля досягнення стану збереження. На основі наведеного визначення демократії доцільно осмислити предметну область управління розвитком демократії. Саме в межах публічного управління характеристики демократії вивчаються на основі комплексного та багаторівневого підходу (рис. 1.1).

Генрі П. Дж., Ветерелл Г., Брандт М. Дж. [31] стверджували, що демократія є ідеальною формою правління, яка пом'якшує ієрархію, та вважається ідеологією. З іншого боку, демократія – це абстрактна система цінностей щодо захисту прав людини, і її визначають як систему переконань.

До цінностей демократії відносять [32]:

внутрішню цінність (активність людей, легітимізацію публічної влади, вплив соціальних груп); інструментальну цінність (сукупність формальних правил та інститутів);

конструктивну цінність (формує цінності, що визнаються суспільством).

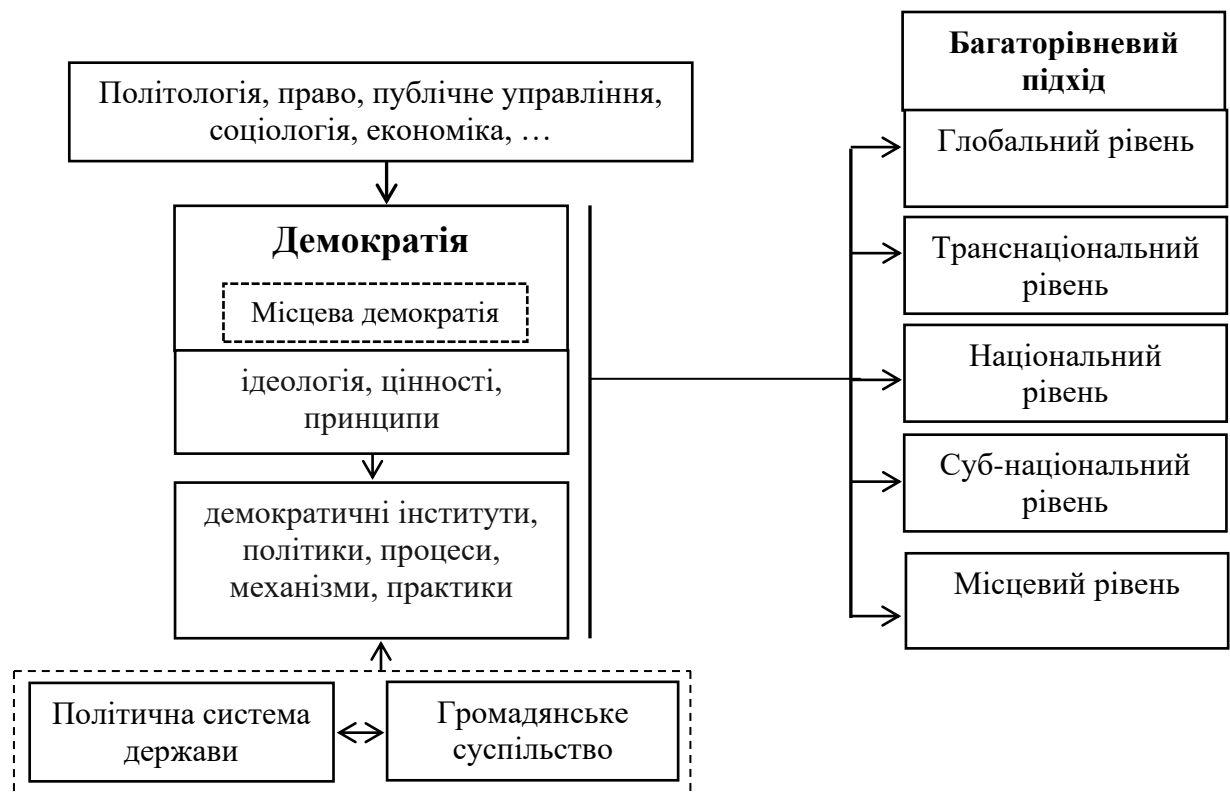

Рис.1.1. Демократія в системі публічного управління.

Джерело: розроблено автором.

Основу демократичної системи в доповнення до цінностей формують принципи, які за весь час розвитку концепції демократії можна представити у такому вигляді: принцип активної участі громадян у політичному житті; принцип законності; принцип виборності основних органів державної влади;

принцип компромісу; принцип забезпечення прав людини; принцип розподілу влади; принцип свободи слова, принцип плюралізму [30].

Зазначені принципи визначають розвиток демократії на різних рівнях, зокрема, на думку Косінова С. [32], існує чотири подібні рівні: рівень певної особи; конкретного регіону; громадського суспільства; загальнодержавний рівень. На нашу думку, питання зміцнення демократії є важливими і на міжнаціональному та глобальному рівнях, що підтверджується низкою документів та аналітичних досліджень [33].

Реалізація концепції демократії відбувається через розвиток інститутів демократії, формування політик та упорядкування процесів, напрацювання ефективних практик. На основі сформованих у державі політик через створення нормативно-правової бази забезпечуються умови для спрямування політичних процесів на реалізацію принципів демократії. Інститути демократії є ключовими компонентами політичного життя суспільства, які включають в себе не лише політичні установи, а й процеси, що регулюють їх організоване функціонування [34].

Саме на цій основі вибудовується демократія як саморегулююча система, яка функціонує на основі механізмів розвитку та взаємодії демократичних інститутів держави та громадянського суспільства, а місцева демократія це сукупність інститутів та практик, які зосереджені на місцевому рівні.

Левіна Ю. [34] зазначає, що механізми взаємодії державних інститутів держави та інститутів громадянського суспільства доцільно розглядати з позицій соціології, юридичної науки, однак на нашу думку, зважаючи на необхідність зміцнення демократії в Україні, доцільно використовувати не лише багаторівневий, а й міждисциплінарний підходи. Демократія (місцева демократія) є предметом дослідження не лише соціології, юридичної науки, політології, економіки, а й публічного управління. І слід зауважити, що зміцнення демократії є втіленням процесів модернізації публічного

управління, а її розвиток на місцевому рівні дозволяє перевірити життєздатність політики, яка реалізується на національному рівні.

Важливим для ефективного управління розвитку демократії є зосередження уваги на посиленні сильних сторін. Демократія у якості форми суспільного самоврядування характеризується низкою переваг перед іншими формами управління державою, однак вони потребують роз'яснення. З іншої точки зору, існує варіантність моделей демократії, які відрізняються рівнем її розвитку, а отже поєднанням та представленням сильних та слабких сторін.

Ідентифікація сильних сторін чи переваг демократії слід проаналізувати з позицій формування аргументації для її популяризації. Питання ефектів чи порівняльних переваг демократії є предметом вивчення в наукових працях багатьох вчених, зокрема слід вказати праці Гальперіна М., Сігла Дж. [35], Асемоглу Д., Найдю І., Рестрепо П., Робінсон Дж. [36], інші.

Узагальнення характеристик демократії, які можуть бути віднесені до сильних чи слабких сторін наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Характеристики (сильні / слабкі сторони) демократії

Сильні сторони	Слабкі сторони
Справедливість – забезпечення рівних прав для всіх громадян	Нецільове використання державних коштів – надмірне витрачання часу та ресурсів на певні проєкти
Захист інтересів громадян – громадяни мають право голосу з політичних, соціальних та економічних питань	Сприяння корупції – можуть зберігатись ризики використання влади для особистих інтересів
Запобігання монополії влади – через вибори відбувається зміна влади	Ризики помилок у виборі державних службовців різних рівнів – виникають ситуації, коли віддається перевага кандидатам без належних здібностей
Забезпечення рівності громадян – держава не має права на дискримінацію за статтю, класом, релігією та майном	Дозволяє ігнорувати право голосу – частина людей залишається пасивною і не у повній мірі використовувати свої права
Сприяє політичній освіті громадян – публічність діяльності партій сприяє формуванню політичної свідомості людей	Ускладнення проблем – суспільство все частіше стикається зі складними проблемами, які потребують професійних спеціалізованих знань для прийняття рішень

Продовження табл. 1.1

Якість прийняття рішень – рішення формуються на основі врахування різних поглядів громадян, експертів з різними, в тому числі, конфліктними інтересами	Тривалий період прийняття управлінських рішень – демократія потребує більшості голосів, узгодження позицій, а це вимагає часу
Створення сприятливого середовища для вдосконалення особистості – люди мають можливість вивчати та реалізувати свої права та обов'язки	Толерування аморальних дій під час виборів – використання влади та грошей для отримання більшості голосів
Сприяє активності громадян – створює умови для участі та залученості населення до прийняття управлінських рішень	Труднощі забезпечення рівних можливостей – можливості участі розподіляються нерівномірно, а як результат залишають виключення у забезпеченні рівних прав участі

Джерело: розроблено автором на основі [35-37].

Зосередження уваги на посиленні сильних сторін демократії та контроль за слабкими дозволяє забезпечити стійке позитивне суспільне сприйняття демократії. Найбільш потужним аргументом щодо демократії є досягнутий рівень добробуту. З економічної точки основним ефектом демократії є економічний розвиток країни, індикатором якого виступає, перш за все, ВВП (ВВП на душу населення) та інші макроекономічні показники. Цей ключовий економічний результат є основою підвищення доходів населення країни, а отже, аргументом на користь демократії. Асемоглу Д., Найду І. та інші [36] досліджували вплив демократії на ВВП. Вчені навели навіть кількісні співвідношення: країна, яка переходить від недемократії до демократії, досягає приблизно на 20 відсотків більшого ВВП на душу населення протягом наступних 25 років, ніж країна, яка залишається недемократичною.

Демократія сприяє також лібералізації торгівлі, а в умовах глобалізації – міжнародній торгівлі. Так, Будро К.Ж. [38] приходить до висновку, що демократія справді впливає на обсяг торгівлі, навіть якщо врахувати відмінності в торговельній політиці, а економічні наслідки демократії з часом можуть відчуватися набагато сильніше. В якості невід'ємної переваги демократії Тан Р. та Тан Ш. [39] називають створення умов для зростання за рахунок активізації інновацій. По суті, здійснюючи захист свободи,

демократія водночас захищає індивідуальні права особи на здійснення інновацій, що і забезпечує постійний прогрес.

У значній кількості розвинених країн сучасного світу демократія набула статусу наріжного каменя економічного процвітання, що свідчить про те, що її процеси сприяють економічному зростанню, сприяють утвердженню загальних цінностей та сприяють подальшому розвитку демократичних інститутів. З іншого боку, відповідно до Смірнова П. [40], ідея демократії як завершеної цінності, яка гарантує мир і процвітання на Землі, не є універсально прийнятою. Це пояснюється тим, що не в усіх країнах люди розглядають особистість та її права як найвищу цінність. У сучасному світі до цього часу не існує загальної згоди щодо фундаментальних людських цінностей.

Саме тому, дослідження демократії слід проводити не лише з точки зору результатів, а також з позицій процесного підходу, тобто розвитку людини, громадянина. Демократія вимагає залучення громади для створення уряду «народу, народом, для народу» [41]. Тобто розширення прав і можливостей людини стає рушійною силою демократизації.

Демократизація – це процес, за допомогою якого політична влада переходить до рук громадян [42].

Категорію «демократизація» Лозовицький О. [43] розглядає в двох значеннях: як встановлення демократичних інститутів в окремо взятій країні; як процес зростання кількості демократичних держав, що суттєво перетворює міжнародні відносини. Вельцель Ч. та Інглхарт Р. [42, С.127] розглядають два підходи до демократизації. З одного боку, демократія – це продукт угод та поступок еліт, а з іншого боку – це загальний рух громадськості. Відповідно до другого підходу автор робить припущення про те, що поява та виживання демократії корелює з соціально-економічним розвитком.

Процеси демократизації у світі відбувались та відбувається під впливом певних чинників. В наукових джерелах [43-45] використовується хвильова метафора глобальної демократизації:

Перша хвиля (1828-1926 рр.) включала поширення політичного права голосу на нові раніше маргіналізовані групи суспільства країн Заходу, Австралії та Південній Америці. Розбудова демократії у цей період відбувалась приблизно з 30 державах світу.

Друга хвиля демократизації (1943–1962 рр.) була пов'язана зі зміною балансу сил після закінчення Другої світової війни. Відбувалось становлення демократії у країнах Європи, Південної Америки, інших.

Третя хвиля демократизації (1974-1991 рр.) територіально локалізувалась переважно у Південній та Східній Європі та була спричинена, перш за все, розпадом СРСР, хоча частково демократизація відбувалась і в країнах Латинської Америки. З 1990-х років ареною для поглиблення демократії у багатьох країнах став місцевий рівень.

Четверта хвиля демократизації (початок XXI століття) мала прояв на території, перш за все, пострадянських (Грузія, Україна, Киргизія) та інших (Ліван, Індія, Південна Африка) країн.

Демократизація українського суспільства, на думку Мінченко Р. М., має розглядатися найефективнішим засобом його стабілізації [46, С.15]. І саме демократизація України стала однією з причин війни росії проти України. Фактично війна, яку розпочала росія все частіше називається війною автократії проти демократії. Зважаючи на це доцільно розглянути ключові чинники демократизації та розкрити їх характеристики задля розуміння перспективних трендів розвитку демократії. Науковці [42, 43, 45] досить системно розкривають вплив тих чи інших чинників демократизації, серед яких досягнутий рівень економічного розвитку та модернізація, міжнародні відносини, ресурсне забезпечення, інші. Крім того, Силандер Д. [45] розглядав національні (внутрішні) та міжнародні (зовнішні) чинники демократизації.

В процесі дослідження міжнародних чинників розвитку демократії акцент слід робити на діяльності міжнародних політичних та економічних структур, які проникають через державні кордони, забезпечують зв'язки між

певними інститутами та які стають основою пропагування демократичних ідей. Так, Європейський Союз, Організація безпеки та співробітництва в Європі (Organizations of Security and Cooperation in Europe), інші виступають потужними «агітаторами» розвитку демократії. Пропагування демократії здійснюється через пропозицію та контроль [43]. Пропозиція стосується надання політичної, економічної та/або технологічної допомоги та підтримки (пряники), а також пов'язаними формалізованими демократичними вимогами щодо реформ, які необхідно провести. Контроль передбачає режим, заснований на примусових політичних, економічних та/або військових методах для демократизації.

Узагальнення висловлених науковцями [42-45] підходів дозволяє систематизувати та представити основні чинники демократизації у такому вигляді.

1. Природні ресурси та контроль за їх розподілом є важливим, а в деяких випадках ключовим чинником демократизації. Ресурсний підхід відстоює Ванханен Т. [47], який зазначає, що поява демократії тісно пов'язана з розподілом ресурсів. Моррісон К.М. [48] зазначає, що природні ресурси дають диктаторам дохід для збереження влади. В літературі навіть досліджується поняття «ресурсне прокляття» [49]. Демократизація опиняється під загрозою у випадку, коли в країні авторитарне правління президента, що має у своєму розпорядженні природні ресурси. В умовах цифровізації до природних ресурсів додаються цифрові інструменти, які мають не менш суттєвий вплив. Так, Бойко Н. [50] вивчає Інтернет як соціальний ресурс, що формує як можливості, так і ризики для демократизації.

2. Досягнутий рівень економічного розвитку. Ключовим пояснення розбудови демократії став соціально-економічний розвиток. Тобто очікувалось, що держави з економічною модернізацією будуть ставати демократіями. Ліпсет С. М. [51] зазначав: чим заможніша нація, тим більше шансів у неї зберегти демократію. З часом вчені дещо відійшли від такого

розуміння процесів розвитку демократії, однак сформувалось більш комплексне розуміння, що демократія ґрунтується на економічному прогресі, включає вдосконалену інфраструктуру, вищий рівень освіти, спільні суспільні цінності та покращення здоров'я тощо [45, С. 181].

3. Модернізація – це процес, що передбачає індустріалізацію, розвиток освіти, що в результаті сприяє зростанню рівня мотивації населення до демократії [42]. Вухерпфеніг Дж. та Дойч Ф. [52] детально досліджують теорію модернізації з посиланням на внесок Ліпсета (1959 р.) за двома основними напрямками: визначають надійність зв'язку між економічним розвитком та демократією; обґрунтовують логіку причинно-наслідковим зв'язків цих процесів.

Зважаючи на той факт, що демократія по-перше, не виникає випадково; по-друге, виникає зсередини, значення модернізації як основи соціально-економічного розвитку є важливим для демократизації. Відповідно досягнутий рівень економічного розвитку можна вважати потужним аргументом для подальшої демократизації. Інший варіант моделі розвитку суспільства у світі прокламує Китай, яким було забезпечено модернізацію, зростання рівня життя населення без демократії і не ставить за мету її розвиток й на даному етапі. Приклад Китаю може послужити вагомим досвідом для ряду країн, які розглядають можливість формування демократичного устрою. Такий аналіз свідчить про те, що демократію не можна розглядати як закінчений або остаточний процес; вона постійно еволюціонує та одночасно зазнає ризику небезпеки.

Саме тому в статті Хобсон Ч. [53] демократія вважається неминуче неповною. Деякі конфлікти, розбіжності та напруження можуть бути вирішені чи зменшені, проте ніколи не можуть бути повністю усунені. Фактично, оскільки демократія постійно еволюціонує та залишається незавершеною у своїй формі, то, строго кажучи, доречніше говорити про демократизацію, ніж про демократію. Демократія є набагато тоншою, витонченішою і, отже, також набагато вразливішою політичною системою,

ніж ми схильні вірити [54]. Відповідно завданням демократичних систем є зміцнення спроможності та стабілізація демократії, що називається демократичною консолідацією [55].

4. Політична культура, яка характеризує політичну поведінку членів суспільства, також є чинником модернізації. Політичну культуру розглядають як характеристик конкретного суспільства (англійського, німецького, українського), тому з урахуванням унікальних аспектів національного характеру та менталітету кожного народу можна відзначити унікальність політичних культур різних країн [56, С. 127]. Ознаками політичної культури є наявність політичної спільноти, політична підтримка людей існуючої системи, ефективність політичної системи, сформованість інститутів політичної системи [45]. Ключовим з політичних чинників є інституційний механізм демократії, тобто вибір між парламентаризмом та президентством. Найкращим для просування демократії та збереження демократії є парламентаризм.

5. Наявність «справжньої» політичної еліти в країні. Еліта – це внутрішньо гомогенна, згуртована група, що має виражену самосвідомість і не є просто скупченням ізольованих індивідів [57]. Реалізація політичною елітою діяльності, спрямованої на модернізацію політичної системи, відбувається на трьох рівнях: національному, регіональному та глобальному [58]. Дуже важливо, щоб політична еліта в країні не перешкоджала демократизації, не здійснювала псевдо-демократизації, а дійсно була джерелом інноваційних ідей, спрямованих на модернізацію політичної системи. Кристиняк М. [59], даючи характеристику політичної еліти України, вказав на такі чинники як родові переваги, приналежність до політичної партії, а як результат відбулось формування нелегітимного ієрархічного утворення, зусилля якого спрямовані на задоволення власних потреб.

6. Рівень розвитку громадянського суспільства в країні. Громадянське суспільство розглядається як складний соціально-політичний феномен, що складається з системи недержавних суспільних відносин та інститутів. Воно

надає людині можливість реалізувати свої громадянські права та відображає різноманітні потреби, інтереси та цінності членів суспільства [60]. Вельцель Ч. та Інглхарт Р. [42] зазначають, що розвиток демократії тормозився тим, що масам бракувало ресурсів та організаційних інституцій, що є носіями демократичних принципів. Підтримка розвитку громади, громадянського суспільства стає фактором демократичного розвитку країни. Геллнер Е. [61] розглядає громадянське суспільство як «природну» умову людської свободи. Громадянське суспільство не здатне врівноважити державу, однак його значення не потребує доведення. На думку вченого, громадянське суспільство це громадянський дух, який пов'язує зобов'язання та відповідальність громадян, а також економічне процвітання.

Петржик-Рівз Д. [62] узагальнив досвід демократизації в країнах Східної Європи і прийшов до висновку, що «належно функціонуюча демократія повинна доповнюватися громадянським суспільством». Немає громадянства без громадянського суспільства. Історично саме громадянське суспільство слід вважати передумовою ефективного функціонування демократій в США, Франції, Великій Британії.

Андрійчук Т. [63], проаналізувавши роль громадянського суспільства через призму сучасних теорій демократії, визнає важливість громадянського суспільства для розвитку демократії. Вчена у систематизованому вигляді наводить перелік основних функцій, які виконує громадянське суспільство у демократичному процесі. Так, вказано: відносну незалежність; самоврядність; широкі комунікативні можливості; множинність інститутів та плюралізм; інтегративні властивості; рефлексивність та вміння постійно нарощувати політичну кваліфікацію осіб. Пасько Я. І. [64] дослідив три базисні моделі громадянського суспільства ліберальну, республіканську та деліберативну у підсумку зробивши висновок, що деліберативна версія в реаліях сучасного функціонування суспільних відносин є найоптимальнішою моделлю. Західні моделі громадянського суспільства не в повній мірі підходять для України, вони потребують адаптації і інститутів, і механізмів.

З іншого боку, тривалий період існування в рамках соціалістичної системи сприяло накопиченню внутрішніх драйверів до реалізації демократичних принципів. Демократія для українців стала магнітом на протигагу існуючої тривалий час політичної системи.

7. Урбанізація та концентрація населення у великих містах. Світ впродовж останніх десятиліть швидко урбанізується і це певним чином впливає на політичні процеси та формує запит на покращення соціально-економічних стандартів життя. Відповідно вчені досліджують не лише процеси урбанізації, а їх вплив на якість управління в містах та спроможності муніципалітетів вирішувати міські проблеми. Також важливою є відповідь на питання чи може урбанізація призвести до демократичних змін. Процеси урбанізації сприяють координації зусиль громадян, збільшенню попиту на демократію, та формуванню «громадянського капіталу» [65], а отже певним чином впливають позитивно і на демократизацію.

8. Інтеграція України до ЄС. Для України, як для європейської країни, географічно обґрунтованим є прагнення до ЄС, входження до спільноти, основними принципами функціонування якої є забезпечення свободи, демократії, стабільності, добробуту. Делегування країнами-членами ЄС частини свого суверенітету органам ЄС дозволяє ефективно вирішувати проблеми, які є актуальними для кожної країни та для спільноти в цілому. Разом з тим, така форма взаємодії забезпечує не лише поступове економічне зростання, а й мир на європейському континенті. ЄС у повній мірі демонструють реалізую розробленої в праці Брінк Д. та Копедж М. [66] моделі дифузії демократії. Країни здатні змінювати свої режими, щоб відповідати середньому рівню демократії в спільноті. Крім того, країни отримують винагороду, коли їхні режими схожі їхнім сусідам. Винагороди можуть бути різних видів: мир, взаємна безпека, торгівля, інвестиції, легкість спілкування і так далі.

Цілі євроінтеграції – це конкретні завдання щодо оптимізації форм публічного управління та забезпечення ефективного розподілу повноважень

між гілками влади, вдосконалення політичної системи України, забезпечення прав людини за рахунок прозорої системи судочинства, досягнення росту соціально-економічних стандартів життя. Основою комплексу цих заходів має стати повноцінна, а не декларативна реалізація принципів демократизації, як базисних принципів розвитку суспільства. Осмислення цих завдань неодноразово було представлено і науковцями Барановським Ф. В. [67], Ізбаш К. С. та Домброван Н. [68], і шляхом розроблених державою стратегій та програм. Вперше Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу була затверджена Президентом України у 1998 році (Указ №615/98 від 11 червня 1998 р.). В 2014 році була підписана Угода про асоціацію, яка відкривала новий етап у співпраці України та ЄС, а в 2019 році прагнення України до членства в Європейському Союзі було закріплено як стратегічну мету в Конституції України. Лише 23 червня 2022 року вже після повномасштабного вторгнення росії Україна офіційно набула статусу кандидата на членство в ЄС та план дій щодо завершення трансформації всіх сфер (політичної, економічної, соціальної і гуманітарної). Чверть століття було втрачено на шляху не просто до ЄС, а до повноцінної демократизації.

В 2022 році Кабінетом Міністрів України було прийнято Стратегію комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року та операційний план її реалізації [69]. Українське суспільство неодноразово підтверджувало готовність захищати євроінтеграцію як свій цивілізаційний вибір, а відтак, залишилось елітам та владі забезпечити внутрішньо-політичний розвиток відповідно цим запитам.

9. Війна – це серйозний стрес-тест для кожної держави, і в першу чергу для тієї, що демократизується. Аналітики Хвостова М., Кириченко Ю., Майер-Резенде М. [70] провели комплексне дослідження розвитку демократії під час війни у розрізі ключових демократичних інститутів, зокрема, президенства, парламенту, виборчої системи, судової системи, ЗМІ та громадянського суспільства. В серпні 2022 року 95% українців висловили

зацікавленість у тому, щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією. Однак функціонування основних демократичних інститутів в Україні через війну обмежується певними загрозами (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Загрози функціонування демократичних інститутів в Україні через війну

Демократичний інститут	Основні загрози та зміни
Інститут президента	<ul style="list-style-type: none"> • Концентрація влади та надмірна залежність від однієї особи • Політичний вплив Офісу Президента
Парламент	<ul style="list-style-type: none"> • Порядок денний парламентських сесій не публікують • Інформація про зміст парламентських сесій та засідань комітетів — обмежена • Зростання політичної ролі військових • Менш інтенсивна співпраця з Європейським парламентом (ЄП)
Виборча система	<ul style="list-style-type: none"> • Час і спосіб проведення наступних виборів (парламентські вибори мають відбутися восени цього року, згідно з виборчим календарем) • Голосування внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном • Масштаби голосування на окупованих територіях
Політичні партії	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона політичних партій • Забезпечення рівних умов для всіх політичних партій для реєстрації та ведення передвиборчої кампанії
Судова система	<ul style="list-style-type: none"> • Необхідність пошуку механізмів засудження воєнних злочинів та злочинів проти людяності • Питання ратифікації Римського статуту • Продовження судової реформи • Боротьба з корупцією
ЗМІ та громадянського суспільства	<ul style="list-style-type: none"> • Обмеження воєнного стану для ЗМІ • Телемарафон «Єдині Новини», що обмежує конкуренцію між інформаційними телеканалами • Виклики та можливості для громадянського суспільства

Джерело: [70].

Наведені характеристики демократичних інститутів свідчать про суттєві загрози для демократії в Україні, адже загалом вони означають регрес у здійсненні демократичних трансформацій на загально-державному рівні. Значна кількість необхідних реформ не була реалізована і у довоєнний період, а під час війни вони або відтерміновані, або мають зворотній напрям дії.

Аналіз ключових чинників демократизації свідчить про те, що значна частина потребує змін на рівні громадянина, окремої людини. Процеси

демократизації забезпечують позитивні результати виключно у випадку, коли трансформації відбуваються на всіх рівнях публічного управління.

Так, Конча К., Отаола М. та Енрікес Дж. [71] зазначають, що фундаментальне значення для довгострокової життєздатності демократії мають місцева демократична культура, активне громадянське суспільство та відкрите, інклюзивне місцеве самоврядування. Здорова демократія національного рівня потребує енергійної місцевої демократії [72].

Реальні свободи, реальну демократію кожний громадянин має відчувати на своєму рівні життєдіяльності. Інтереси людей щодо забезпечення їх побутових та соціальних потреб (транспорт, освіта, тощо) вирішуються на місцевому рівні і саме за рахунок долучення місцевого самоврядування забезпечується належний рівень ефективності.

Лише в умовах демократичної системи, тобто реальної свободи від держави, громадяни, через формування місцевої влади та контролю за її діяльністю, можуть впливати на рішення, які є важливими безпосередньо для них.

Отже держава, яка орієнтується на реалізацію демократичних реформ, має сприяти розвитку місцевого самоврядування, місцевої демократії. Однак розуміння місцевої демократії у країнах світу відрізняється та загалом базується на відносинах між різними рівнями влади.

Тому в процесі дослідження місцевої демократії необхідно також розглядати процеси, пов'язані з нею. Так, *місцева демократія* є формою здійснення громадянського контролю за діяльністю місцевих органів влади. А отже *місьцеве самоврядування*, яке забезпечує здійснення влади на місцях формує інституційну основу місцевої демократії. В Україні розвиток і місцевого самоврядування, і місцевої демократії є результатом процесів децентралізації, тобто перерозподілу ресурсів, ризиків та відповідальності між різними рівнями публічної влади.

Місцева демократія розглядається як процес самоврядування в містах, селищах, селах та районах за допомогою демократичних механізмів, які

включають, але не обмежуються вибором мерів, рад та інших місцевих посадових осіб [73].

Розглядаючи морфологію поняття «місцева демократія» слід взяти за основу ключові два поняття «демократія» та «місцева».

Демократія з позицій системних характеристик означає, що:

- реалізується виборче право та відбуваються періодичні та справжні вибори;
- політичні меншини та прямі опоненти влади мають можливість через представництво впливати на політики;
- створені умови для внутрішньопартійної конкуренції між політиками;
- зусилля спрямовуються на забезпечення прав кожного на розвиток, екологічні та екологічні права.

Місцевий рівень означає локалізацію зазначених характеристик демократії на місцевому рівні, а це в свою чергу означає необхідність врахування регіональних особливостей [74].

Поняття «місцевий» характеризує рівень (місце), де до політики залучається велика кількість людей. Відповідно, місцева демократія та місцеве управління це платформа для реалізації прав громадян та участі громадян в управлінні на основі принципів демократії. І чим вищою є активність громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні, тим більш динамічно поширюється демократія на рівні місцевої влади і тим міцнішою стає демократія в країні.

Місцеву демократію концептуалізують як переплетення установ місцевого самоврядування та активної участі громадянського суспільства [72]. Публічні службовці є лише складовою цієї системи, хоча і важливою. Проте, в концепції місцевого управління вирішальне значення має забезпечення громадянської участі у всіх процесах, що охоплюють громадські організації, асоціації, підприємства, районні комітети та інші

суб'єкти. Сіск Т. Д. [74] місцеву демократію розуміє як таку, що реалізується установами місцевого самоврядування (мери, ради, адміністративні служби) та організаціями громадянського суспільства. Вчений зазначає, що ідеальною є ситуація, коли місцева влада та громадянське суспільство працюють разом у взаємодоповнюючих взаєминах, задля визначення проблем та пошуку інноваційних рішень [74, С. 12].

Більш комплексний підхід до поняття «місцева демократія» пропонується в праці Панкратової В. [75] Авторка пропонує розглядати цей підхід як національну модель демократії, яка визначається участю громадян у управлінні, як форму самоорганізації громадян та як демократичну структуру на муніципальному рівні. Основні тлумачення поняття «місцева демократія» наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Сутність та характеристики поняття «місцева демократія»

№	Міжнародна організація, автор	Сутність	Базисна характеристика
1	2	3	4
1	Світовий банк	Локальна демократія є способом і формою реалізації влади на місцевому рівні і основою конституційного ладу та демократичного врядування [76, С. 309-310].	Основа конституційного ладу.
2	Європейська асоціація локальної демократії (ALDA)	Суть демократії полягає в тому, що кожна людина має однакове право голосу щодо проблем, що постають перед суспільством, і рівний вплив на них [77].	Влада не повинна була зосереджена в руках кількох людей («назад до суспільства»).
3	Міжнародний інститут демократії та допомоги виборам (IDEA)	Місцева демократія – це рівень демократії, на якому громадянин має найефективнішу можливість активно та безпосередньо брати участь у прийнятті рішень для всього суспільства [73].	Ефективна місцева демократія може сприяти участі громадськості, покращити надання послуг, зміцнити громади та покращити результати розвитку.

Продовження табл. 1.3

4	Європейське партнерство за демократію (EPD)	Місцеве самоврядування окреслює право та здатність місцевих органів влади в межах закону регулювати та управляти значною часткою державних справ. У місцевій демократії це право надається радам або зборам, що складаються з членів, вільно обраних таємним голосуванням і безпосередньо підзвітних своїм місцевим виборцям [78].	Повноваження на управління місцевими справами.
5	Європейська хартія місцевого самоврядування, частина I, ст. 3	Місцеве самоврядування означає право та здатність місцевих органів влади в межах закону регулювати та управляти значною часткою суспільних справ під їхню відповідальність та в інтересах місцевого населення [79].	Управління суспільними справами в інтересах місцевого населення
6	Ткачук А., Ткачук О.	Місцева демократія – це процедури, за якими громада безпосередньо бере участь у формуванні та реалізації місцевої політики [80, С.87.]	Участь громади у формуванні місцевої політики.
7	Пехник А.В., Дзюбенко Ю.М.	Безпосередня демократія як механізм самоврядування на місцевому рівні представляє сукупність інститутів, процедур, спрямованих на агрегацію переваг індивідів у групове рішення [81, С.282].	Механізм самоврядування та прийняття рішень.
8	Лендъел М. О. та інш.	Політичний режим, який реалізується на найнижчому територіальному рівні публічної влади в межах інститутів місцевого самоврядування, гарантований державою, і характеризується автономією, поєднанням представницьких і прямих форм демократії, конкуренцією еліт, демократичним участь у політиці та умовність [82].	Автономія та поєднання прямих та представницьких форм демократії.
9	Панкратова В.	Локальна демократія передбачає наявність широкого кола інструментів для оперативного та ефективного вирішення проблем, які виникають на місцях. Але центральне місце в процесах локальної демократії належить особі – жителю селища, села чи міста [83, С. 102].	Залучення громадян до управління, використання широкого кола інструментів.

Продовження табл. 1.3

10	Була С., Гнатюк В.	Локальний рівень демократії – фундаментальна просторова сфера, де безпосередньо й ефективно реалізуються принципи та механізми організації політичного життя суспільства в демократичній формі загального зразка [28].	Принципи та механізми організації політичного життя суспільства
11	Скотт М.	Місцева демократія – це просто свобода поблизу дому. По суті, йдеться про те, щоб громадяни контролювали тих, хто виконує владу в органах місцевого самоврядування, і брали активну участь у прийнятті рішень на місцевому рівні [84].	Активна участь у прийнятті рішень на місцевому рівні
12	Кукович С., Копус С., Світінг Д.	Місцева демократія є основним каналом комунікації між людьми та владою [85].	Канал комунікації
13	Рібо Дж. К.	Місцева демократія – це процес, за допомогою якого місцеві лідери стають підзвітними громадянам і реагують на їхні потреби та прагнення [86].	Акцент на підзвітності місцевих лідерів
14	Беніт-Гбаффу С., Тава Лама Ревал С.	Місцева демократія – набір демократичних інститутів і практик, які зосереджені на місцевому рівні, і які можуть мати два широких напрямки: децентралізація (місцеві органи влади дозволяють місцевим голосам мати більше значення, ніж на рівні штату/провінції чи національному рівні, що, можливо, призводить до більшої підзвітності та кращого пристосування місцевих політиків і посадовців до місцевих потреб); та участь (тобто механізми звернення громадян до держави в період між виборами) [87].	Сукупність демократичних інститутів і практик, які зосереджені на місцевому рівні

Таким чином, поняття «місцева демократія» має такі ключові характеристики, як повноваження, автономія, самоврядування, орієнтація на розвиток, прийняття управлінських рішень, що здійснюються на місцевому рівні, участь громади у формуванні місцевої політики. Саме ці

характеристики повинні стати основою процесів розбудови ефективної місцевої демократії та визначення дієвих механізмів її розвитку в Україні.

Іншими словами демократизація означає імплементацію демократичних принципів на всіх рівнях публічного управління. І системність їх реалізації залежить не лише від розроблення законодавства щодо розвитку демократії на макрорівні, а й реалізації її на рівні безпосередньо громадян через місцеве самоврядування та місцеву демократію. Відповідно розвиток місцевої демократії це процес трансформації форм взаємодії держави та громадянина, який через удосконалення принципів, форм, механізмів та інструментів забезпечує підвищення рівня залучення громадян до прийняття рішень на всіх рівнях публічного управління.

1.2. Місцева демократія як рушійна сила реформування системи публічного управління

Демократизація це складний процес, що передбачає реформування базисних принципів функціонування держави і ці зміни мають відбуватись узгоджено, системно, комплексно та на всіх рівнях публічного управління. Успішний перехід від етапу будівництва демократії до досягнення стану сталого демократичного розвитку залежить від реформування всієї системи публічного управління, від спроможності сформованих демократичних інститутів забезпечити незворотність демократичних перетворень в державі. Взята як стандарт сучасної демократії, ліберальна демократія розглядається як ефективна модель управління та система, що сприяє комплексному розвитку суспільства, охоплюючи всі його сфери. Це система, де громадяни відчувають себе захищеними, залученими та поважними, і де забезпечується їхня безпека [55].

Реалізація концепції демократії відносно кожного громадянина відбувається на місцевому (локальному) рівні механізмами місцевої демократії. Привнесення демократичних принципів та процедур на рівень окремого громадянина, формування потужних інститутів місцевого самоврядування та громадянського суспільства дозволяє забезпечити створення дієвих механізмів впливу на систему публічного управління. Саме на місцевому рівні більше, ніж на національному, відбувається залучення громадян. Питання розвитку місцевого самоврядування та його взаємодії з публічним управлінням на шляху до демократизації розглядається в праці Мінченко Р.М. [46]. Автор зазначав, що основою формування сучасної системи державного управління мають стати прямі та обов'язково розвинені зворотні зв'язки між державою і народом.

Відповідно ефективна місцева демократія є потужним аргументом на користь забезпечення незворотності демократичного шляху розвитку України та основою переходу до сталої моделі. Базовий принцип Ради Європи стверджує, що реальна демократія не існує без реалізованої демократії на місцевому рівні. Демократія має бути всеохоплюючою, прозорою, підзвітною та світською, з інституціями та практиками, які реагують на мінливі потреби та прагнення громадян [88]. Відповідно розвиток місцевої демократії слід вважати драйвером демократизації на державному рівні та вивчати в контексті реформування системи публічного управління, на чому також наголошено в праці автора [89].

Теоретичну основу розвитку управління на місцевому рівні формують концепції еволюції публічного управління. В науковій літературі знайшли відображення такі основні моделі публічного управління: *традиційна модель державного управління* – робить акцент на бюрократичних процедурах управління, його ефективності та підзвітності за ресурси [90]; *модель нового публічного управління (NPM)* – зосереджена на ефективності та створенні умов забезпеченні гнучкості діяльності уряду в процесі надання державних послуг [91]; *модель суспільної цінності (TPV)* – переносить

акцент з витрат та вигод на суспільну цінність, тобто на те, що громадськість вважає цінним [92, 93, 94]; *модель належного урядування (GG)*, яка розглядає ефективність публічного управління через загальний економічний прогрес [95, 96, 97]. Узагальнено ключові характеристики наведених моделей публічного управління наведено в табл. 1.4.

Основою економічного успіху розвинених країн світу стала модель публічного управління, яка отримала назву *традиційна модель*. Такий тип управління базувався на бюрократичних процедурах та функціонував в умовах безконтрольного використання ресурсів, однак це не забезпечувало вирішення цілої низки соціальних проблем. Бюрократична модель управління має ієрархічну основу, централізований процес прийняття рішень, зорієнтована на виробництво суспільних благ власними органами через управління бюджетом.

Нове публічне управління (NPM) на передній план вивело питання розподілу та ефективності використання ресурсів. В другій половині ХХ століття в результаті зростання глобальної конкуренції, нестійкої економічної динаміки виникла потреба у заохоченні ініціативи та відповідальності, творчості та ринкових рішень задля підвищення продуктивності.

Таблиця 1.4

Ключові характеристики та принципи моделей публічного управління

Традиційна модель публічного управління	Нове публічне управління (NPM)	Теорія суспільної цінності (TPV)	Належне (добре) урядування (GG)
процедурні питання; бюрократичний уряд	ефективність; підприємницький стиль урядування	суспільна цінність	ефективність дій та економічний прогрес
1) аполітичність державної служби; 2) ієрархія та правила; 3) постійність і стабільність; 4) інституційна державна служба;	Забезпечення максимальної прозорості, ефективності, гнучкості, більш тісного зв'язку з	Громадськість є «суддею» суспільних цінностей. Публічне управління	Ключові характеристики GG: підзвітність, прозорість, чуйність, дієвість, ефективність,

Продовження табл. 1.4

5) внутрішнє регулювання; 6) рівність (всередині та ззовні організації)	організаціями і громадянами, які є основними споживачами державних послуг.	повинне орієнтуватись не на співвідношення між витратами та вигодами, а на забезпечення суспільної цінності.	справедливість, інклюзія, верховенство права.
--	--	--	---

Джерело: складено автором на основі [90-97].

Держава в багатьох країнах світу вже в 70-х роках зіткнулась з проблемами дефіциту бюджету, зростання попиту на державні послуги і бюрократична система перестала ефективно виконувати свої функції. Виникла потреба у гнучкому та динамічному управлінні. Відповідно модель NPM передбачала впровадження в практику публічного управління в якості базисних таких принципів як прозорості, гнучкості, ефективності та відповідальності. Адміністративна реформа в рамках моделі NPM спрямована на підвищення рівня відповідальності державного службовця перед суспільством

Теорія суспільних цінностей (TPV) намагається поєднати економічну ефективність, організаційну практику, раціональність і незалежність у публічному управлінні, яке зорієнтоване на формування суспільних цінностей та забезпечення інтересів на основі всеохоплюючого підходу. «Суспільні цінності» суспільства – це ті характеристики, що забезпечують нормативний консенсус щодо:

- а) прав, переваг і прерогатив, на які громадяни повинні і не повинні мати право;
- б) обов'язків громадян перед суспільством, державою та один перед одним;
- с) принципів, на яких повинні базуватися уряди та політика [94].

Ключовими суспільними цінностями є справедливість, неупередженість, чесність, безперервність, секретність, підзвітність, прозорість, чуйність тощо [92].

Наступною стала концепція *Належного (доброго) урядування (Good Governance)*, яка базується на фундаментальному бажанні уряду діяти ефективно, тобто на основі сильних навичок та компетентностей досягати економічного прогресу в умовах підзвітності та прозорості. В якості ключових елементів даної моделі Світовий банк зазначив такі умови доброго урядування [98]: ефективне державне управління фінансами та людськими ресурсами, підзвітність державних структур, дотримання законів та незалежність судової системи, доступність до інформації та прозорість.

Аналітики ООН зазначають, що головну небезпеку належному управлінню складають такі явища як корупція, насильство та бідність. По одинці (або в синтезі) вони створюють ситуації, які підривають прозорість, безпеку, участь і основні свободи [96]. Належне урядування з точки зору забезпечення людського розвитку в роботі [24, С. 51] трактується як демократичне урядування. Демократичне управління включає в себе такі аспекти:

- Гарантія права людей на участь у прийнятті рішень, що мають вплив на їхнє життя.
- Можливість притягнення до відповідальності тих, хто здійснює прийняття рішень.
- Врахування потреб майбутніх поколінь у формулюванні поточної політики.
- Направленість економічної та соціальної політики на боротьбу з бідністю та розширення можливостей вибору для всіх людей.

Тобто фактично концепція належного урядування відповідає базисним прагненням людини у будь-якій країні, а реалізація концепції залежить від розвитку місцевої демократії. Аналітики ОЕСР [97] розглядають концепцію

доброго врядування через інституціоналізовані цінності, зокрема, демократію, дотримання прав людини, а також підзвітність, прозорість та ефективність державного сектора.

Наведені моделі, які відображають еволюцію публічного управління, відрізняються не лише критеріями ефективності функціонування демократичних інститутів, а й роллю громадськості в процесах публічного управління. Саме через місцеву демократію шляхом участі у місцевому самоврядуванні створюються умови для долучення громадян до публічного управління на відповідному рівні. Загалом слід розглядати роль місцевої демократії з позицій впливу на ефективність публічного управління на місцевому, регіональному та державному рівнях, а також з позицій глобального управління (рис.1.2).

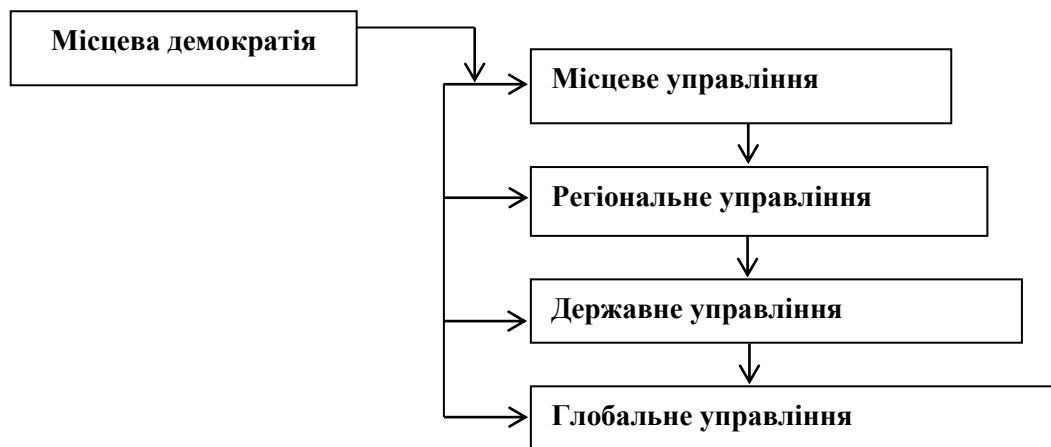

Рис. 1.2. Рівні втілення місцевої демократії у ефективності публічного та глобального управління.

Джерело: розроблено автором.

Роль громадянського суспільства та місцевої демократії в сучасних умовах доцільно розглядати в загальній системі еволюції глобального управління, оскільки громадянське суспільство засобами місцевого самоврядування та місцевої демократії, фокусуючись на вирішенні реальних проблем на локальному рівні, дозволяє ООН підвищити ефективність

глобального управління та сприяти досягненню Глобальних цілей сталого розвитку (ГЦСР) [99].

Аналітики IDEA напряду називають демократію засобом забезпечення сталого розвитку. І хоча не всі демократичні країни мають високий рівень сталого розвитку в розрізі безпосередньо економічної, соціальної та екологічної складових, зусилля в цих країнах значно перевищують авторитарні режими, де цілі сталого розвитку можуть повністю ігноруватись [100]. У 2015 році в рамках ООН відбулось узгодження Порядку денного, який визначив 17 Цілей сталого розвитку, реалізація яких вимагає від країн світу впровадження принципів сталого розвитку на всіх рівнях функціонування публічного управління. В 2017 році до Порядку денного долучилась і Україна, яка в даний час реалізує Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [101].

Прийняття цілей сталого розвитку на національному рівні вимагає їх врахування на всіх рівнях публічного управління, їх використання в якості основи для розробки стратегій розвитку на місцевому рівні та врахування в процесі розробки бюджетів місцевих органів влади. Місцеве самоврядування відіграє все більшу роль і у реалізації цілей сталого розвитку, оскільки ряд проблем місцевого рівня, зокрема, викорінення бідності, надання якісних базових послуг (комунальних, адміністративних, соціальних) вимагає ефективного управління і на рівні, де безпосередньо надаються послуги.

Саме на рівні органів місцевого самоврядування є можливість реагувати на потреби людей. Відповідно в рамках конференцій ООН в 2015 році було проведено сесію «Місцеве самоврядування 2030: бачення досягнень», на якій розглядалися виклики та можливості для місцевого самоврядування в новому глобальному порядку денному. Так, на думку Кларк Х. [102], для того, щоб місцева влада могла у повній мірі сприяти досягненню цілей сталого розвитку (ЦСР 2030) вона потребує розширення, тобто проведення повноцінної децентралізації. Також зважаючи на амбітність та комплексність цілей сталого розвитку зазначається, що місцеві

органи влади потребуватимуть значних фінансових та технічних ресурсів, а отже децентралізація повинна передбачати не лише передачу повноважень, а і достатній обсяг ресурсів.

Важливість місцевого самоврядування для реалізації Глобальних цілей сталого розвитку чітко виражено у фразі «Усі ЦСР є місцевими» [103, С.21]. Безпосередньо етапи процес інтеграції місцевих (локальних) стратегічних та програмних документів до ГЦСР запропоновано в статті Дерун Т. М., Кочерги О. П. [104].

Глобальною тенденцією розвитку місцевої демократії в останні десятиліття стала реформа з децентралізації [105]. Децентралізацію одні автори розглядають як передачу повноважень [105], інші більш комплексно – як розподіл ресурсів, делегування повноважень та відповідальності за певними функціями [106, 107]. Тобто децентралізацію слід вважати організаційно-процесною основою розвитку місцевої демократії, на чому наголошує автор в публікації [108].

Загалом, децентралізація означає передачу значних обсягів владних повноважень від центральних державних органів до органів місцевого самоврядування з метою забезпечення максимальної автономії тим органам, які перебувають у найближчому контакті з громадянами, де ці повноваження можуть бути реалізовані найбільш ефективно. [104, С.45]. Децентралізацію зазвичай поділяють на три основні типи: адміністративну, фіскальну та політичну [109].

Вивчення досвіду проведення децентралізації у різних країнах, зокрема Східної Європи [110-113], засвідчило: необхідність проведення децентралізації на основі комплексного підходу, тобто децентралізації всіх видів (адміністративної, фіскальної та політичної); важливість децентралізації для економічного зростання країни. Держава через децентралізацію сприяє формуванню сприятливого підприємницького середовища, ефективного місцевого самоврядування, а отже сильних регіонів, які і є основою економічного розвитку.

Так, під час реформи публічного управління, наприклад, в Польщі децентралізації зазнали 5 сфер [113]: політична сфера; сфера функцій публічної влади; сфера власності та місцеве господарство; сфера державних фінансів; сфера управління та управлінський персонал. Основними напрямками реформування системи публічного управління стали децентралізація державного влади та розвиток місцевого самоврядування з метою укріплення місцевої демократії.

В розвинених країнах, які мають високий рівень децентралізації, вже сформовану інфраструктуру, сприятливе економічне середовище, мають значні джерела для формування місцевих бюджетів [114].

В багатьох країнах, що розвиваються, корупція продовжує займати чільне місце, у результаті чого тоді як повнота влади залишається на боці центральних урядових організацій, місцеві органи влади не отримують змоги вільно здійснювати політику [115]. Автори зазначають, що для забезпечення результативної децентралізації слід впровадити механізми демократичної підзвітності всіх рівнів влади, які мають доступ до державних фінансів, в тому числі на рівні місцевого самоврядування.

Гафтек П. розкриває важливе поняття «децентралізоване співробітництво» та обґрунтовує такі особливості цієї категорії [116, С. 336]:

- місцева влада – це основа дійова особа;
- визначення мети (сталого) місцевого розвитку;
- обмін ресурсами (люди, знання, фінанси);
- залучення додаткових акторів на місцевому рівні (громадянське суспільство, приватний та некомерційний сектори).

Беручи до уваги вплив децентралізації на економічну динаміку вона активно підтримується Міжнародними організаціями. Так, ООН системно відстоює децентралізацію як форму наближення громадян до управлінських рішень, як можливість для самореалізації та розвитку на основі участі всіх прошарків населення [99]. В рамках ООН також функціонує Програма щодо

населених пунктів (The United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat)) [117]. І хоча завдання Програми не стосується безпосередньо проблем місцевої демократії, однак орієнтація на сприяння трансформаційних процесів у містах та населених пунктів в контексті забезпечення сталого розвитку, покращення міського управління, зменшення міської бідності значною мірою залежить від ефективного місцевого управління. Всесвітня асоціація координації міст і місцевих органів влади (WACLAC) представляє сектор місцевого самоврядування в ООН та на міжнародній арені. Основні цілі, які стоять перед організацією, стосуються: посилення спроможності міст та місцевих органів влади; сприяння місцевій автономії; підвищення ролі міст і місцевої влади на міжнародній арені, інші.

Незважаючи на масштабне інформаційне та організаційне сприяння процесам децентралізації, все ж виникають досить системні проблеми. Так, в процесі децентралізації виникає проблема забезпечення довіри до місцевого самоврядування. Довіра до системи місцевого самоврядування як важлива характеристика належного публічного управління сприяє покращенню надання послуг та загалом зміцненню місцевих інститутів. Хоскінг Г. [118] зазначив, що довіра є природною, інтуїтивною та особистою характеристикою особистості, а відтак вона є невід'ємною частиною когнітивного сприйняття навколишнього світу. Саме тому успіх розвитку демократії залежить від зростання довіри до демократичних інститутів, а на місцевому рівні, до органів місцевого самоврядування. Інституційна довіра може бути у формі структурних гарантій-законів, настанов, політики та процедур або може проявлятися у формі інституційної нормальності, побудованої на сприятливих умовах, як і в інших подібних довірчих відносинах [119].

В процесі децентралізації, коли відбувається передача повноважень, функцій та відповідальності на місцевий рівень, саме органи місцевого самоврядування потребують нової форми довіри. В процесі децентралізації зростає рівень автономії місцевого самоврядування і за рахунок ефективного

локального управління та місцевої демократії відбувається підвищення якості послуг, що надаються на місцевому рівні, та відповідно це має стати основою підвищення рівня довіри. Відповідно якісне виконання органами місцевого самоврядування свої функцій є основою для підвищення рівня довіри у відносинах з населенням. Такі висновки зроблено в праці автора [120].

Прорив від політико-адміністративної децентралізації до демократизації суспільства вимагає важеля реального/ефективного залучення місцевих громад. Залучення громадян до прийняття державних рішень є більшим у суспільствах із вищим рівнем децентралізації [41].

Саме тому доцільно більш детально зупинитись на місцевому самоврядуванні, місцевому управлінні та розглянути їх в контексті розвитку місцевої демократії.

Місьцеве самоврядування представляє собою комплексне явище, що охоплює політичні, економічні та інші аспекти; процес його розвитку та удосконалення є складним і має багато відтінків [121, С. 225]. Відповідно до положень, викладених у статті 140 Конституції України, місцеве самоврядування розглядається як право територіальної громади, що складається з мешканців села або добровільного об'єднання в сільську громаду мешканців кількох сіл, селища або міста, на самостійне вирішення питань місцевого значення в рамках Конституції та законів України [122].

Загалом, демократизм держави, на думку Самойленка Л. Я. [123, С. 59] полягає у тому, що держава визнає потребу у наявності самоорганізації населення як автономної соціальної системи, яка дезагрегує функцію державного управління. Демократичну сутність місцевого самоврядування розкрито в праці Мінченка Р. М. [45]. Вчений підкреслює важливість дослідження розвитку місцевого самоврядування у взаємозв'язку з еволюцією політичної системи суспільства та як локальний вимір демократизації.

Місьцеве урядування тримається на «трьох стовпах»: прозорості, громадській підзвітності, демократії участі [124]. Кириченко Ю. М. [125]

зауважує, що існування місцевого самоврядування визнано на міжнародному рівні як одну з умов віднесення держави до демократичних країн. Сучасне розуміння поняття «місцеве управління», сформоване фахівцями Міжнародної організації IDEA [73, С. 5], підкреслює роль місцевої демократії. Так до основних характеристик місцевого управління віднесено такі положення:

- місцеве управління є основою громадянства та спільноти;
- демократія передбачає постійне обговорення – змістовний діалог, дебати з метою вирішення проблем, які постають перед громадою;
- громадянська участь дозволяє окремим особам отримати знання про справи громади;
- демократія участі прагне зміцнити добрі стосунки між громадянами, побудувати спільноту, яка є самозабезпеченою та громадською.

Багатогранність підходів до розуміння місцевої демократії розглядається в праці Панкратової В. [75]. Таким чином, місцеву демократію науковці розглядають як: по-перше, теоретико-правову характеристику управління; по-друге, форму самоорганізації громадян; по-третє, як демократичний устрій на муніципальному рівні.

В умовах розвитку місцевого самоврядування та місцевої демократії створюються умови для долучення громадян до публічного управління через механізми місцевої демократії. Саме місцева демократія загалом знаходиться на вістрі демократичних реформ та є умовою стабілізації й розвитку на місцевих громадах. Реалізація локальної демократії ґрунтується на юридично забезпеченій здатності територіальної громади активно брати участь у прийнятті рішень, що стосуються місцевих питань, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях [126, С.215].

Розвиток місцевої демократії у випадку результативності реформ стає вагомим аргументом на рівні безпосередньо громадянського суспільства

щодо поширення та збереження демократії загалом. Для забезпечення розвитку місцевої демократії важливо розмістити інституційний дизайн моделей місцевої демократії, а також ідентифікації внутрішніх елементів та підсистем. Ефективність розвитку місцевої демократії тримається на певних елементах «стовпах», які розкривають зміст та основні характеристики досліджуваного процесу. Існує декілька підходів до розуміння внутрішніх підсистем чи елементів місцевої демократії (табл.1.5).

Панкратова В. О. [75] зазначає, що панівну роль у процесах локальної демократії займає конкретний індивід, відповідно від правосвідомості, обізнаності, рівня правової культури особистості досить часто залежить ефективність та результативність застосування різних механізмів локальної демократії.

Таблиця 1.5

Елементи місцевої демократії

International IDEA	Лендел М.	Була С., Гнатюк В.
<ul style="list-style-type: none"> – громадянство, рівні права та правосуддя; – представницькі та підзвітні інститути та процеси; – громадянська ініціатива та участь 	<ul style="list-style-type: none"> – приналежність до громади; – обговорення; – політична освіта; – контроль за діями влади з боку громадян 	<ul style="list-style-type: none"> - залучення місцевого населення до вирішення проблем; – взаємодії органів місцевого самоврядування та жителів; – оперативне виявлення потреби міського населення.

Джерело: складено автором на основі [28, 82, 127].

Ефективність розвитку місцевої демократії значною мірою залежить від довіри та співпраці. Барнс П. та Якобеус Х. [105] серед інших умов розвитку місцевої демократії називають: політичну підтримку; участь громадськості; спільне бачення стратегії; структуроване керівництво та управління; відносини та довіра між партнерами; гнучкість і постійна адаптація через оцінювання; взаємодоповнюваність партнерів; спілкування через обмін інформацією та знаннями (формальний і неформальний); багатосекторальне залучення; ресурси (кадрові та фінансові); узгодження проєкту з попитом та існуючими умовами; оцінювання ресурсів та результатів; розподіл витрат.

Демократія є складним явищем й існує у декількох формах, що впливає на механізми її розвитку. Базисними моделями демократії є пряма та представницька. Розвиток форм демократії не обмежився лише прямою та представницькою демократією. Так, в аналітичному практикумі зазначається, що «розвиток механізмів демократії участі фактично є визнанням недостатності механізмів представницької демократії» [128, С.4]. В доповіді United Nations General Assembly аналітики в 2002 році приходили до висновку про те, що представницька демократія поступово трансформується в демократію на основі участі [99, С.9]. Основні характеристики та механізми базисних моделей демократії наведено в табл. 1.6.

Місцеве самоврядування в Україні є органічним поєднанням форм безпосередньої та представницької демократії [113].

Таблиця 1.6

Моделі демократії

Модель демократії	Характеристика	Обмеження	Механізми
1	2	3	4
Пряма демократія	У цій формі демократії право приймати політичні рішення належить усім громадянам без посередництва політичних організацій, таких як партії.	Пряма демократія все ще існує там, де політичні одиниці досить малі.	Референдуми, ініціативи
Представницька демократія	Це форма демократії, за якої громадяни обирають своїх політиків представників через періодичні народні вибори, які потім представляти народ в уряді на національному рівні (наприклад, в парламент) або місцевий (наприклад, у місцевій владі чи міській раді) рівень.	«Реальна» політична влада обмежується обраними політичними представниками та необраними правлячими елітами, відомими як бюрократія.	Заходи та процедури формування представницького органу до здійснення контролю за його діяльністю. Періодичність проведення виборів, наявність вільних ЗМІ, розвинута партійна система.
Демократія участі (демократія)	Цей тип демократії передбачає пряму участь членів територіальної	Більшість механізмів демократії участі за характером впливу на	референдуми; громадські ініціативи щодо

Продовження табл. 1.6

співучасті, партисипативна демократія)	громади в управлінні громадою (або громадян - в управлінні державою), включаючи процеси підготовки, ухвалення управлінських рішень та контролю за їх втіленням.	владні рішення є дорадчими.	рішень влади з місцевих питань; збори громадян за місцем проживання; громадські слухання; органи самоорганізації населення; громадська експертиза; громадські ради; консультації з громадськістю.
Дорадча демократія	Це форма демократії, яка наголошує на участі людей у колективному прийнятті рішень через процес раціонального та виваженого обговорення. Політична арена має бути такою, на якій лідери та громадяни сперечаються, слухають і змінюють свою думку.	Проблематичність досягнення загального консенсусу. Шкідливість досягнення загального консенсусу. Непідготовленість громадян до раціонального діалогу.	Неформальна участь громадян у обговоренні політичних питань: круглий стіл, збори громадян, діалог із громадянами, виставка для громадян, опитування, «відкритий простір», громадські журі.

Джерело: складено автором на основі [128-132].

Безпосередня демократія як механізм самоврядування на локальному рівні розглядається як комплекс інститутів та процедур, спрямованих на об'єднання індивідуальних переваг у колективні рішення [129, С. 282]

Представлені моделі відрізняються за такими критеріями як:

- можливості для вираження волі та інтересів місцевого населення,
- рівень залучення громадян до суспільних процесів;
- контроль за органами місцевого самоврядування.

Розвиток та удосконалення моделей демократії відбувається через розширення спектру механізмів. В доповіді ООН зазначалось, що населення в багатьох країнах розчаровується в традиційних інститутах демократії,

основою чого є низький рівень довіри до парламентарів [99]. Так, Дж. Байден в 2023 році зазначив, що «демократія сама в небезпеці тут, удома та в усьому світі» [21, С. 71].

З погляду на необхідність укріплення демократії зростає роль ефективних та інноваційних механізмів місцевої демократії. В роботі [133] місцеве управління та місцеву демократію названо ключовими елементами державного устрою на місцевому рівні для забезпечення територіального розвитку (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Ключові елементи місцевого управління та місцевої демократії.

Джерело: сформовано автором за даними [133].

Місьцеве управління потребує ефективних місцевих органів, які для залучення громадян до громадських справ забезпечать формування та використання комплексу форм та механізмів взаємодії місцевої влади та громадянського суспільства. Результатом цієї взаємодії стане розвиток місцевих демократії та економіки на принципах стійкості.

Концепція розвитку місцевої демократії включає положення, які регламентують [72, 74, 134]:

функції громадянства і громади – участь територіальної громади в процесах управління є основою для сьогоденних поглядів на концепт

«громадянство», так як у своїй подобі є прямою формою демократії, під час якої голоси мас можуть бути враховані найпростішим способом;

процедури обговорення – демократія являє собою змістовний діалог, дебати та обговорення цілню якого є вирішення проблем, що з'являються у громаді;

політичну освіту – місцева демократія задовольняє «політичну освіту» громадян та зменшує відстані між політичною елітою та членами громади;

ефективність урядування – демократія прагне зміцнити добрі стосунки між громадянами, побудувати спільноту, яка є самозабезпеченою та носить громадський дух;

матеріально-фінансову основу функціонування органів місцевого самоврядування, яка складається виключно з ресурсів, які формуються за рахунок комунальної (муніципальної) власності та місцевого (муніципального) бюджету;

територіальні координати діяльності – місцева демократія має поширення лише на територію адміністративно-територіальної одиниці (громади).

В цілому, ефективне місцеве самоврядування є необхідною передумовою для дотримання стійкого й справедливого соціального та економічного розвитку, просування демократичного управління і сприяння поширенню демократичних цінностей [124, С.215].

Шляхом розвитку місцевого самоврядування та місцевої демократії створюються умови для долучення громадян через місцеву демократію до публічного управління.

В умовах зростання загроз демократії загалом, її майбутнє залежить від розвитку місцевої демократії. Серед ключових системних викликів слід вказати виклики, пов'язані з двома ключовими аспектами місцевої демократії: по-перше, життєздатністю демократичного місцевого самоврядування, коли довіра до основних демократичних інститутів

зменшується; по-друге, необхідністю посилення організаційного розвитку та самозарадності громадянського суспільства, яке самоорганізується через асоціації, фонди, тощо. Для вирішення саме цих протиріч важливою є реалізація комплексного підходу до управління місцевою демократією через розроблення ефективних механізмів розвитку.

1.3 Методологічні підходи до моніторингу місцевої демократії

Сам термін «демократія» широко використовується в світі, проте навіть у системах, де не передбачено участь громадян в управлінні, доволі часто називаються демократичними. Останніми роками демократія в світі відзначається значним зменшенням [3], ситуація, яка безпосередньо викликає занепокоєння. Тому необхідно провести об'єктивну оцінку рівня демократизації політичної системи кожної країни на всіх рівнях публічного управління. Значну увагу слід приділити аналізу місцевої демократії, оскільки саме розвиток місцевого самоврядування сприяє усвідомленню суспільством ідей демократії. Через прозорість своєї діяльності місцева влада може зміцнити довіру громадян до демократії та держави в цілому. Ключовим аргументом на користь проведення моніторингу демократії є потреба у визначенні основних тенденцій досліджуваних процесів з позицій комплексного підходу, тобто у розрізі базисних характеристик та на всіх рівнях публічного управління. Отримана в ході моніторингу інформація в адаптованому до потреб практики вигляді стане основою для оцінювання ефективності публічної політики держави в частині раніше прийнятих рішень, а також обґрунтування та реалізації демократичних реформ у майбутньому.

Моніторинг процесів демократизації є важливим інструментом для оцінки ефективності публічної політики країни. Україна продовжує формувати демократичні інститути, збільшується активна участь громадян у

суспільному житті, проводиться реформа децентралізації, і тому моніторинг дозволить оцінити ефективність цих заходів. Також моніторинг має важливе значення для проведення міждержавного порівняння процесів розвитку демократії, оскільки демократичні зміни можуть бути різними та не завжди незворотними, як свідчить досвід окремих країн. Питання аналізу розвитку демократії привертає увагу як міжнародних агенцій, так і вчених з України та інших країн. ООН, Freedom House, Transparency International, Шведське агентство з міжнародного розвитку та співробітництва – лише деякі з команд аналітиків, що проводять дослідження різноманітних аспектів розвитку демократії.

Питання розвитку демократії в ув'язці з реформами публічного управління досліджено в працях Латигіної Н. [30], Решоти О. А. [135], Мінченко Р. М. [46], Карабін Т.О. та Лазур Я. В. [136]. Розвиток місцевого самоврядування як однієї з форм запровадження демократії висвітлено у дослідженнях Мінченко Р.М. [46], Кириченко Ю. М. [137], інших.

Васаррі С. та Салек-Ліпчан П. [41] провели дослідження, спрямоване на вивчення впливу місцевої демократії та децентралізації на модернізацію та консолідацію демократичних процесів у країнах Східного партнерства. Основними етапами цього дослідження були аналіз стану місцевого самоврядування та процесів реформи з децентралізації; вивчення досвіду та проектів реформ з децентралізації; та аналіз загального рівня демократизації в країнах Східного партнерства. Вельцель Ч. та Інглхарт Р. [42] наголошують, що з метою вимірювання ефективності демократії слід здійснити оцінку не тільки формального існування громадянських прав. На думку вчених суспільство повинно мати як широкий спектр демократичних свобод, так і здебільшого некорумповані урядові практики, щоб отримати високу оцінку ефективної демократії.

Враховуючи значення моніторингу розвитку демократії для України, доцільно з практичної перспективи упорядкувати наявні методичні підходи

та визначити їх ефективність для застосування. Дослідження процесів розвитку демократії, в тому числі місцевої демократії є складним, потребує використання великої кількості показників, які не завжди мають кількісні значення.

Для адекватного вивчення процесів розвитку місцевої демократії необхідно провести дослідження всього комплексу взаємопов'язаних питань місцевого та публічного управління. Місцеву демократію варто аналізувати в контексті процесів демократизації в країні. Крім того, місцева демократія є важливою складовою місцевого самоврядування, що тісно пов'язана з процесами децентралізації, взаємодією різних суб'єктів з місцевою владою та іншими аспектами. Серед важливих аргументів необхідності розроблення комплексної методики моніторингу демократії слід вказати такі:

по-перше, це природа демократії. Оскільки демократія є складним поняттям, її прояви та ключові характеристики мають різноманітні аспекти. Крім того, ефективність державного та місцевого управління в реалізації демократичних реформ залежить від багатьох факторів. Аналіз компонентів демократії дозволяє встановлювати зв'язки між ними та рівнем демократизації;

по-друге, демократія є динамічним процесом, який характеризується постійними змінами і тенденціями, які можуть бути суперечливими. Такий моніторинг дозволяє забезпечити адекватний рівень змін у сфері публічного управління в контексті сприяння демократії. Крім того, постійні зміни в демократії вимагають періодичного моніторингу;

по-третьє, демократія, як цивілізаційний принцип, потребує систематичної аналітичної підтримки, оскільки вона постійно знаходиться під загрозою впливу різноманітних сил. Отже, для ефективного поширення демократичних цінностей необхідний постійний інформаційний потік. Оскільки існуючі уявлення щодо розповсюдження демократії в світі не завжди мають належне обґрунтування, постійний моніторинг цього процесу,

особливо з урахуванням впливу ключових факторів, має вирішальне значення для сприяння її подальшому розвитку;

по-четверте, демократичні трансформації вимагають постійного корегування, що базується на складному процесі збору даних щодо ефективності місцевого самоврядування. Постійний моніторинг розвитку місцевої демократії, із застосуванням, насамперед, методу опитування, дозволяє забезпечувати зворотній зв'язок та вчасно вносити необхідні корективи у процес реалізації реформ.

Визначення критеріїв, ознак і показників демократії впливає не лише на оцінку ступеня зрілості суспільства, але й на визначення напрямів подальшої демократизації [138, С.119]. Складнощі здійснення такого моніторингу випливають з необхідності аналізу різноманітних та різнорідних джерел інформації. Окрім того, постає потреба у визначенні показників, отриманих на основі результатів опитувань, об'єктивність та надійність яких у деяких країнах може бути піддана сумнівам. Наразі наявні декілька підходів щодо дослідження демократії, які розроблені та досить детально висвітлені міжнародними організаціями та окремими науковцями.

За остання десятиліття з'явилося ряд методик проведення діагностики демократичних процесів запропонованих вченими. Зважаючи на вищенаведені аргументи в процесі систематизації існуючих методичних підходів доцільно використати комплексний підхід. При цьому їх пропонується поділяти на:

по-перше, методики, які спрямовано на дослідження процесів демократизації країни, в межах котрих розглядаються процеси розвитку локальної демократії;

по-друге, методики моніторингу політичних систем та виборчого законодавства;

по-третє, методики моніторингу демократичності публічного управління;

по-четверте, методики, які зорієнтовані на дослідження розвитку безпосередньо місцевої демократії.

Здійснену нами класифікацію методів дослідження демократії представлено в праці автора [139] та наведено на (рис. 1.4).

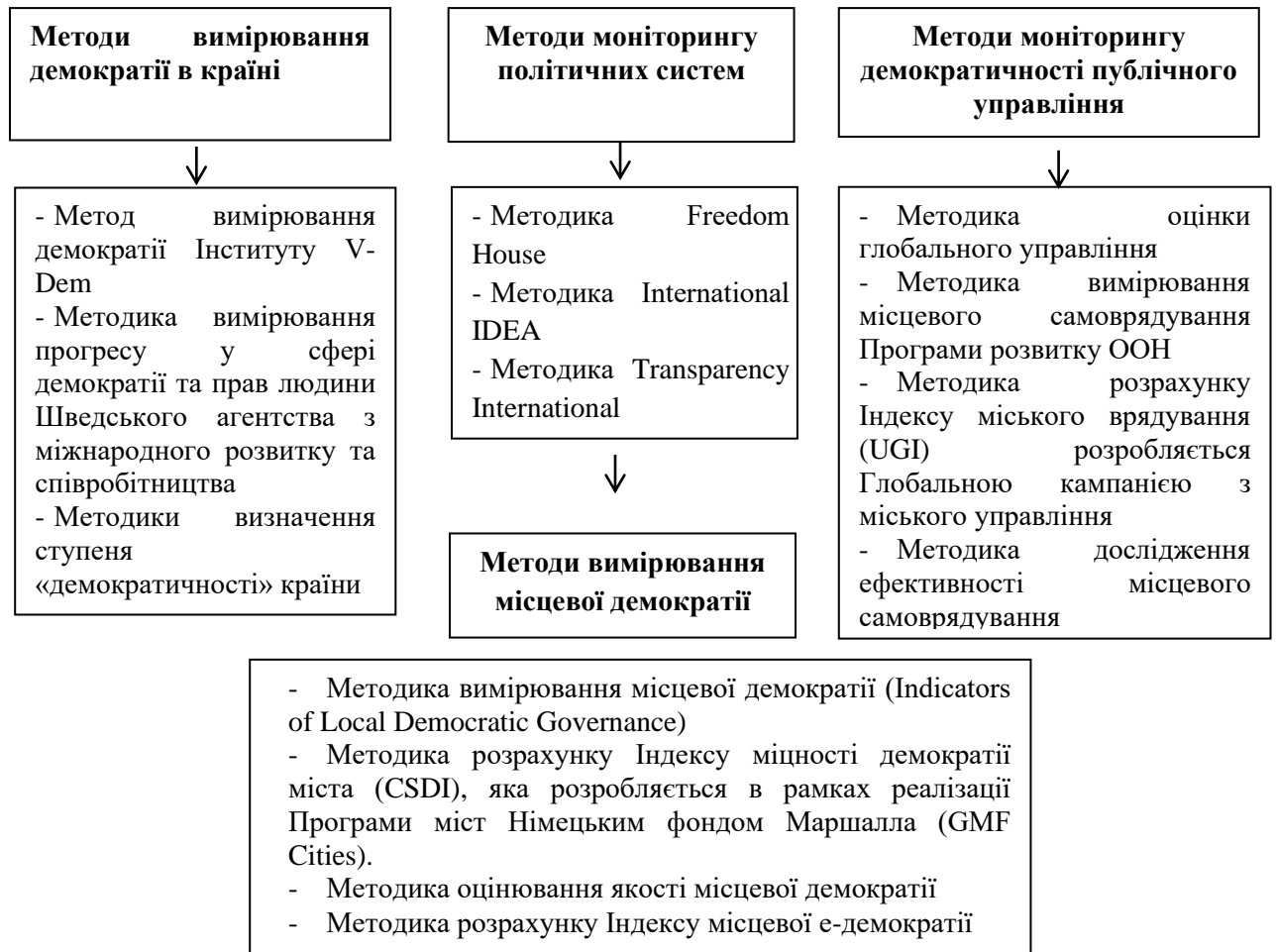

Рис. 1.4. Класифікація методів моніторингу місцевої демократії в загальній системі аналізу процесів демократизації країни.

Джерело: розроблено автором та представлено в праці [139].

Кожна група методів має свої переваги та недоліки. Далі наведемо коротку характеристику кожної групи та окремих методів.

1-ша група – методи вимірювання демократії в країні – носять комплексний характер та розкривають характеристики демократичної системи країн світу. Питання місцевого самоврядування опосередковано включені в процеси моніторингу.

1. Метод вимірювання демократії Інституту V-Dem – це підхід до оцінки демократичних процесів, що ґрунтується на аналізі історичних, економічних, політичних та інших аспектів, і передбачає моніторинг широкого спектру показників. До 2020 року індекс V-Dem включав «понад 470 індикаторів, 82 індекси середнього рівня та 5 індексів високого рівня, що охоплювали 202 країни за період з 1789 по 2019 рік» [140].

Залучаючи майже 4000 вчених та експертів з різних країн, V-Dem аналізує сотні різноманітних аспектів демократії. Цей підхід відкриває нові можливості для дослідження природи, причин і наслідків демократичних процесів, а також охоплює їх різноманітні значення.

2. Методика вимірювання прогресу у сфері демократії та прав людини Шведського агентства з міжнародного розвитку та співробітництва (Swedish International Development Cooperation Agency (Sida)) [141]. Основними аспектами, що розглядаються, є оцінка забезпечення прав людини та їх відповідність встановленим стандартам, оцінка прогресу у гарантуванні прав, розвиток інституту прав людини, державне управління, правовий сектор, політичні інститути та місцева демократія.

Основним принципом проекту є переконання, що підтримка демократії та прав людини є ключовим чинником у боротьбі з бідністю. Метою проекту є не лише пропонування методологічних підходів до дослідження демократії, але й надання рекомендацій з покращення ситуації в цій області.

3. Методики визначення ступеня «демократичності» країни [30]. Критерії, які враховуються це: партійна система; система формування правлячих груп (самовисунення, партійне призначення, демократичні вибори); рівень реалізації прав і свобод громадян; характер конституційного обмеження влади; вертикальна рухливість соціуму із акцентуванням на соціальній та економічній рівності; доступу до суспільних установ (вільний, обмежений); свобода преси (повна, неповна).

2-га група – Методи моніторингу політичних систем дозволяють визначити умови створені в країні для розвитку демократії.

1. Методологія Freedom House передбачає врахування різноманітних показників, таких як національно-демократичне управління, виборчий процес, розвиток громадянського суспільства, незалежність ЗМІ, локальне демократичне врядування, стан судової системи та рівень корупції [3]. У методології Freedom House особлива важливість приділяється аналізу громадянських прав, таких як свобода зібрань та мітингів, рівність перед законом, доступ до незалежної судової системи, рівність перед силовими структурами та свобода підприємництва.

На основі експертного аналізу та ранжування політичних систем відбувається класифікація країн за такими типами: консолідовані демократії, напівконсолідовані демократії, напівконсолідовані авторитарні режими і консолідовані авторитарні режими.

2. Методика International спрямована на проведення моніторингу виборчого правосуддя через порівняння виборчих процесів, демократичних інституцій та якості управління. Виборче правосуддя відіграє ключову роль у демократичних системах. Методика спрямована на оцінку якості управління на місцевому рівні з метою розвитку системи місцевої демократії. Передбачається створення комплексу показників за трьома напрямками: індикатори дизайну або нормативної бази системи вирішення виборчих суперечок; показники ефективності роботи органів з вирішення виборчих суперечок; індикатори політико-виборчого режиму [71].

Паралельно **International IDEA** забезпечує моніторинг тенденцій розвитку демократії на національному, регіональному та глобальному рівнях без визначення інтегрованого індексу. Моніторинг здійснюється за даними 174 країн світу із використанням бальної оцінки значень 157 показників стану демократії (GSoD Indices), які згруповані за такими напрямками:

– верховенство закону (відсутність корупції, незалежність судів, обов'язковість виконання, особиста недоторканість та безпека);

- представництво (обраний уряд, ефективний парламент, місцева демократія, вільні політичні права, виборче право, вибори (що заслуговують довіри));
- права (громадянські свободи, свобода переміщення, свобода участі, свобода преси, свобода релігії, свобода висловлювань, доступ до справедливості, політична рівність, базовий добробут, гендерна рівність, рівність соціальних груп);
- участь (участь у виборах, громадянська активність, громадянське суспільство).

3. Методика *Transparency International* – призначена для проведення моніторингу суспільного руху в напрямку зменшення рівня корупції, що виступає важливою передумовою та індикатором розвитку демократії [142]. Однією зі складових цього дослідження є оцінка прозорості міст, здійснювана *Transparency International Ukraine* [143], у рамках якої оцінюється рівень відкритості у 14 ключових сферах діяльності органів місцевого самоврядування. Щорічний моніторинг міст за даними органів місцевих рад дає можливість оцінити прозорість, відкритість та підзвітність місцевої влади і стає основою для розробки ефективних інструментів впливу та участі.

3-тя група – Методи моніторингу демократичного управління – дозволяють провести моніторинг ефективності публічного управління на різних рівнях.

Оцінювання якості управління – це складний моніторинговий процес, коли проводиться порівняння двох чи декількох об'єктів.

1. Методика оцінки глобального управління (*Worldwide Governance Indicators*), розроблена Світовим банком, досліджує шість ключових вимірів управління: голос і підзвітність; політична стабільність і відсутність насильства/тероризму; ефективність урядування; регуляторна якість; верховенство права; контроль корупції [144].

2. Методика вимірювання місцевого самоврядування Програми розвитку ООН (United Nations Development Programme). Програма націлена на аналіз та вимірювання рівня демократичного управління і на створення інструментів для подолання недоліків у системі керівництва та зміцнення спроможності місцевих органів влади [145].

Згідно методики передбачено моніторинг кількісних та якісних індикаторів, які загалом відображають такі параметри як: внески, процеси, результати, впливи.

Основні групи показників [145]:

- показники витрат – оцінюють фінансові, кадрові та матеріальні ресурси, необхідні для досягнення результатів, а також інституційне оточення;
- індикатори процесу включають інформацію про використані процедури та заходи, призначені для досягнення результатів. Сюди входять функціонування та якість адміністративних систем, процедури планування та формування політики та механізми впровадження;
- індикатори результатів демонструють зовнішні видимі результати використання ресурсів та процесів. Це товари та послуги, які відповідають потребам громадян;
- індикатори сприйняття оцінюють сприйняття або думки громадян щодо різних питань, таких як надання основних послуг, підзвітність, чуйність і корупція;
- показники результату та впливу вимірюють досягнуті довгострокові цілі або вигоди, отримані від процесу, як правило, у формі задоволених потреб або досягнення ширших цілей розвитку.

3. Методика дослідження ефективності місцевого самоврядування представлена в праці [124]. Вона представляє показники згруповані за трьома базисними характеристиками:

дослідження громадської підзвітності на місцевому рівні – передбачає аналіз структури та функцій органів місцевого самоврядування, а також їх стратегічних, фінансових та управлінських можливостей, таких як організаційна структура, муніципальний стратегічний потенціал, фінансова спроможність муніципалітетів, управлінський потенціал місцевих служб, людські та виробничі ресурси, а також аспекти сталого місцевого розвитку;

аналіз демократії участі спрямований на дослідження форми правління, що передбачають залучення громадськості до процесу прийняття рішень на місцевому рівні, оцінку рівня участі у виборах представників місцевого самоврядування та розвиток нових форм демократії, таких як представницька та цифрова демократія, активна участь громадян у виборах та владі, а також соціальна участь;

моніторинг прозорості спрямований на оцінку можливостей кожного громадянина отримати доступ до інформації про діяльність місцевих органів влади, включаючи систему адміністративної прозорості, таку як організаційна структура, взаємовідносини з громадянами, економічна прозорість, закупівля послуг, міська прозорість та прозорість сталого розвитку. Цей підхід дозволяє провести аналіз діяльності місцевих владних структур, оцінити зміни у роботі місцевого самоврядування та виявити його слабкі сторони.

Проте виміряти процеси (і якість) взаємодії між державою, громадянським суспільством і приватним сектором, включаючи такі аспекти, як участь, прозорість і підзвітність або справедливість, є складним завданням, важчим в практичній реалізації, ніж в його формулюванні.

4. Методика розрахунку Індексу міського врядування (UGI) розробляється Глобальною кампанією з міського управління (The Global Campaign on Urban Governance) та глобальною Міською обсерваторією (The Global Urban Observatory, GUO) з 1999 року [146]. Удосконалення місцевого управління є ключовою передумовою для просування місцевої демократії. Таким чином, діяльність Глобальної кампанії з міського управління націлена

на збільшення потенціалу органів місцевого самоврядування та інших зацікавлених сторін у впровадженні ефективного міського управління. Набір показників згруповано за такими напрямками:

ефективність управління визначається наявністю та ефективністю механізмів, що забезпечують надання послуг та реагування на проблеми, що стосуються громадянського суспільства;

справедливість передбачає відкритий доступ до основних потреб міського життя, забезпечуючи інклюзивність;

участь в управлінні передбачає механізми, які сприяють сильній місцевій представницькій демократії через інклюзивні, вільні та чесні муніципальні вибори;

звітність передбачає наявність та ефективне функціонування механізмів прозорості у роботі місцевої влади, а також чуйність місцевої влади до скарг місцевого населення та громадян;

безпека врядування враховує наявність адекватних механізмів, процесів та систем для забезпечення безпеки, здоров'я та екологічної безпеки громадян.

Моніторинг місцевого самоуправління за рахунок наближеності до реальних проблем громадян дозволяє оцінити ефективність демократії на рівні безпосередньої реалізації її принципів та системність демократичних реформ.

Проведення аналізу місцевого управління дозволяє:

- визначити конкретні потреби у розвитку потенціалу регіону/міста;
- оцінити ресурсне забезпечення розроблених планів/стратегій місцевого розвитку;
- визначити існуючі та потенційні прогалини розвитку потенціалу місцевого розвитку;

– визначити рівень залучення громадянського суспільства до місцевого управління.

В процесі моніторингу місцевого самоуправління використовується певний аналітичний інструментарій, який дає можливість досягти певних цілей (рис. 1.5). Представлена методика передбачає комплексний аналіз місцевого управління. Об'єктом аналізу при цьому може бути певний сектор (бізнес-середовище, освіта, охорона здоров'я), певна проблема (корупція, права людини).

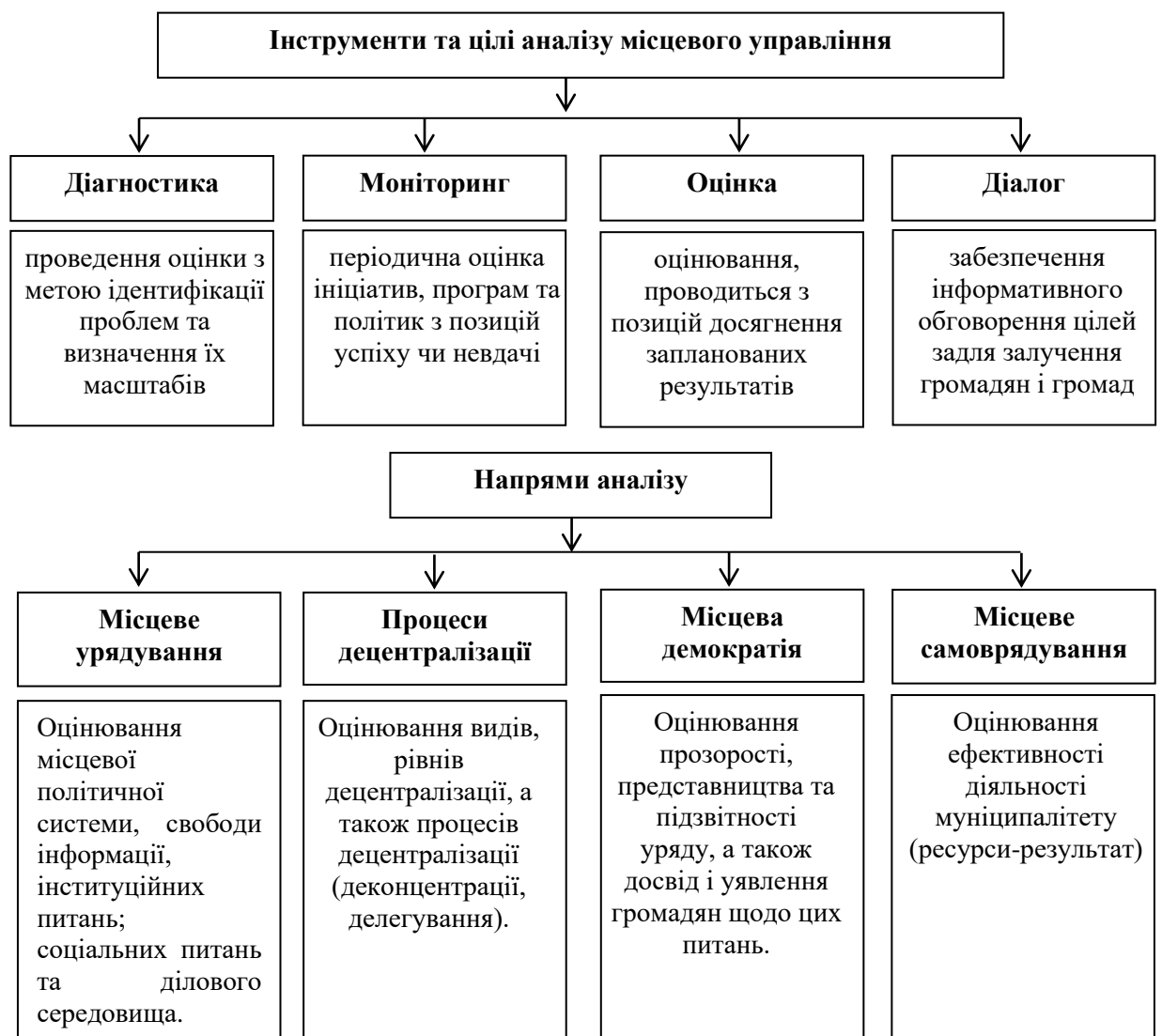

Рис. 1.5. Інструменти та цілі оцінки місцевого управління.

Джерело: сформовано автором за даними [145, С.7].

4-тя група – Методи вимірювання місцевої демократії мають чітке спрямування на дослідження ефективності та прогресу у розвитку місцевої демократії.

1. Методика, розроблена в рамках реалізації проекту Indicators of Local Democratic Governance. Мета даного проекту полягає у забезпеченні детальної та міжнаціонально порівняльної інформації щодо місцевого демократичного управління у країнах Центральної та Східної Європи на етапі реалізації децентралізаційних реформ. Індикатори проекту спрямовані на здійснення моніторингу діяльності органів місцевого самоврядування та їх взаємодії з місцевими громадянами та громадськими організаціями [36].

Проект має дві частини: проект «Фіскальний дизайн на всіх рівнях уряду», яким керує ОЕСР, і проект «Індикатори демократичного місцевого врядування», яким керує LGI.

Для оцінки ефективності управління на місцевому рівні пропонується використовувати показники, які відображають як процеси, так і результати.

Оцінка *процесів* передбачає проведення моніторингу процесів формування та реалізації політики демократизації, що включає здатність органів місцевого самоврядування приймати обґрунтовані рішення. Крім того, враховується розвиток демократичних інститутів та відповідність їх принципам демократії, зокрема здатність працювати відкрито, прозоро, чесно та справедливо у відношенні до громадян.

Моніторинг *результативності* місцевого самоврядування ґрунтується на аналізі його спроможності відповідати на запити місцевого населення та задовольняти їх потреби, а також на його здатності ефективно втілювати прийняті рішення та досягати політичних цілей.

Ефективність місцевого самоврядування в роботі [36] пропонується розглядати як дієвість, продуктивність, економічність, доцільність тощо. У розрізі результатів, то це: якість та доступність послуг, плавність процесу прийняття рішень, задоволеність клієнтів або задоволеність стратегічної групи, чуйність і повага до політичних свобод.

Проект «Індикатори місцевого демократичного врядування» також мав на меті оцінювання стану місцевої демократії в Центральній та Східній Європі. Загальні показники, які передбачають оцінку умов ефективної діяльності місцевих органів влади, а також безпосередньо показники моніторингу місцевої демократії наведено в Додатку А.

Якщо робити акцент на моніторингу розвитку місцевої демократії то в праці [61] запропоновано такі основні етапи:

1 етап – аналіз відносин між центральною та місцевою владою. Передбачається дослідження розподілу повноважень, ресурсів органів місцевого самоврядування, автономії у їх використанні.

2 етап – оцінка адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування та функцій адміністративного персоналу в установі. Вивчаються показники чисельності працівників, якісних характеристик працівників, відповідальності та підзвітності персоналу.

3-й етап – моніторинг процесів функціонування органів місцевого самоврядування в частині прийняття рішень та виконання своїх обов'язків. Включені до аналізу показники, які відображають здатність органів місцевого самоврядування встановлювати цілі громади та формулювати політику, досягати своїх політичних цілей, інституційну здатність реагувати на вимоги місцевого населення та задовольняти громадян.

4-й етап – спрямований на аналіз місцевих представників – осіб, які приймають рішення (етнічний, релігійний та соціальний розподіл, політичний досвід, громадянська культура, партійний склад, інтегрованість у місцеве суспільство).

5-й етап – забезпечує характеристику організаційного рівня громадянського суспільства (кількість громадських організацій, їх фінансова спроможність, політична активність).

6-й етап – відстежується роль місцевих ЗМІ у формуванні інформаційного простору території.

7-й етап – має на меті зрозуміти політичне ставлення та поведінку громадян (рівень місцевої політичної участі, легітимність системи, сила спільної місцевої ідентичності тощо).

Основні показники аналізу умов та прогресу у розвитку демократичного урядування, сформовані за декількома напрямками аналізу наведено в Додатку А.

2. Методика розрахунку Індексу міцності демократії міста (CSDI), яка розробляється в рамках реалізації Програми міст Німецьким фондом Маршалла (GMF Cities) [147]. Проєкт спрямований на подальше дослідження та підсилення принципів ліберальної демократії на рівні місцевого самоврядування в Європі та Сполучених Штатах. Розглядаючи міста як особливі «лабораторії демократії», він відіграє ключову роль у поширенні демократичних цінностей на місцевому та національному рівнях.

Розрахунок відповідного показника дозволяє порівнювати міста за рівнем демократичного розвитку, виявляти переваги міст з більш високими стандартами демократії та розробляти та впроваджувати механізми та інструменти для поширення та зміцнення демократичних принципів. Програма для міст забезпечує інформаційну підтримку та обмін досвідом між місцевими лідерами, політиками та фахівцями щодо впровадження передових інноваційних підходів до побудови інклюзивних та сталих міст.

3. Методика оцінювання якості місцевої демократії представлена на використанні на прикладі муніципалітетів Португалії групою вчених Соуза Л., Круз Н., Фернандес Д. [148]. Автори зосереджують на дослідженні процедурних аспектів демократичної діяльності та якості демократії відповідно від дії політичних та соціально-економічних факторів, з акцентом зокрема на впливі мультикультуралізму.

4. Методика розрахунку Індексу місцевої е-демократії дозволяє здійснити систематичний аналіз найкращих інформаційно-технологічних рішень, які застосовуються для забезпечення ефективного управління на рівні міських структур, а також для залучення громадян до активної участі в

реалізації результативної публічної політики [149]. Основні напрями, за якими здійснюється моніторинг включає: е-звернення, е-петиції, е-консультації та громадські бюджети (бюджети участі).

Представлені методики, спрямовані на моніторинг безпосередньо процесів розвитку демократії та залишають поза увагою такий важливий аспект як економічні результати (наслідки) демократії. Саме економічні результати, а саме ВВП на рівні країни, інфраструктурні проєкти та економічна активність у регіонах є потужними аргументами збереження демократичного вектора для країн, які розвиваються. Держава в особі відповідальних за демократичні реформи інститутів повинна доповнювати процеси моніторингу демократії аналізом економічних показників певного рівня. В контексті зазначеного доцільно розглядати основні етапи багаторівневого аналізу демократії в ув'язці з аналізом основних соціально-економічних показників, які й стануть індикаторами ефективності демократичних реформ (рис. 1.6).

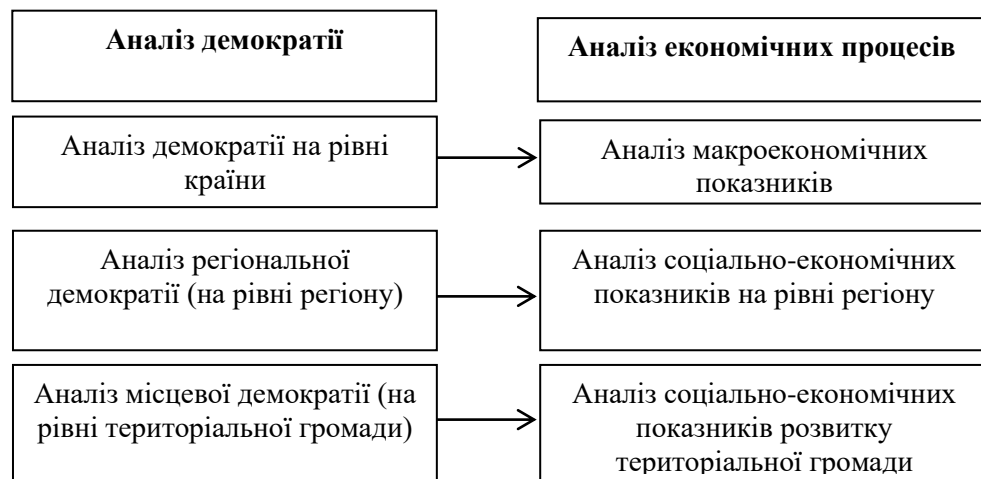

Рис. 1.6. Алгоритм багаторівневого аналізу впливу демократії на економічні процеси.

Джерело: розроблено автором.

Для прикладу, зростання ВВП та вихід на високі значення ВВП на душу населення і є економічною основою підвищення реальних доходів населення в країні. На регіональному рівні в результаті децентралізації

відбувається зміна умов для ділової активності в регіонах. Це впливає на зацікавленість органів влади на локальному та місцевому рівні у підготовці ефективної ситуації, яка б сприяла підвищенню ділової активності.

Підвищення інвестиційної привабливості та розвиток бізнесу, створення нових робочих місць та вирішення екологічних проблем, реалізація соціально-значимих інфраструктурних проєктів – це все економічні результати підвищення прозорості, ефективності функціонування органів місцевого управління та аргумент на користь розвитку демократії.

Проведені дослідження свідчать про існування різноманітних методологічних підходів та загальних умов, спрямованих на розвиток демократії у світі. Цим питанням зацікавлені як міжнародні аналітичні агентства, так і вчені-дослідники. Процес розвитку місцевої демократії є складним і залежить від широкого спектру чинників, таких як політична система, ефективність управління справами громадського сектору та загальна реформація демократичних структур у країні. Процеси моніторингу демократії на різних рівнях носять суб'єктивний характер, оскільки передбачають застосування опитування експертів чи методу масового опитування. Саме тому в ході дослідження оцінки місцевої демократії враховано також методи вимірювання процесів демократизації в цілому країні, методи демократичності управління справами громадського сектору та інші аспекти. Наведені методичні підходи відрізняються чіткою спрямованістю на моніторинг, комплексністю підходів, урахуванням причинно-наслідкових зв'язків та настановою на розробку практичних рекомендацій.

Україна як пострадянська країна для забезпечення реального переходу до демократії та досягнення стану незворотності процесів демократизації потребує розвитку, а отже й моніторингу демократії на всіх рівнях, на що і спрямовані дослідження у наступних параграфах.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-методологічних засад управління розвитком місцевої демократії дозволило сформуванню теоретичну основу дослідження процесів розвитку місцевої демократії, які розглядаються через призму еволюції форм та механізмів демократії, а також еволюції системи публічного управління.

На основі синтезу існуючих у науковій літературі підходів до вивчення природі демократії визначено її місце в системі взаємодії політичної системи держави, характеристик громадянського суспільства, розвитку політичних процесів тощо, а також обґрунтовано доцільність комплексного вивчення демократичних процесів на глобальному, транснаціональному, національному, субнаціональному та місцевому рівнях.

Узагальнення основних переваг та недоліків демократії дозволило встановити очікувані її ефекти з позицій економічних процесів, розвитку глобалізації та аргументувати доцільність застосування процесного підходу, на основі якого розкриваються особливості демократизації. Представлення демократизації з погляду хвилеподібного розвитку дало можливість ідентифікувати ключові чинники цих процесів.

Увагу приділено впливу природних ресурсів, модернізації, політичної культури, розвитку політичної еліти, рівня розвитку громадянського суспільства, урбанізації, євроінтеграції та війни. Відповідно до проявів сукупної дії зазначених чинників з акцентом на умови війни було представлено основні загрози функціонування демократичних інститутів в Україні та аргументовано необхідність забезпечення комплексного та системного розвитку місцевої демократії, зміцнення якої дозволить сформуванню інституційну основу демократії безпосередньо на місцях.

Систематизація наукових підходів до тлумачення економічної сутності поняття «місцева демократія» дала можливість визначити ключові характеристики, зокрема повноваження, автономія, самоврядування,

орієнтація на розвиток, прийняття управлінських рішень, що є важливим для управління даними процесами.

Дослідження теоретико-методологічних засад управління розвитком місцевої демократії, проведене на основі врахування змісту традиційної моделі публічного управління, концепції нового публічного управління, теорії суспільної цінності та належного урядування, дозволило визначити роль громадськості у процесах еволюції публічного управління. Констатовано, що саме через місцеву демократію шляхом участі у місцевому самоврядуванні створюються умови для долучення громадян до публічного управління на відповідному рівні. Відповідно розвиток місцевої демократії є тим безпосередньою формою розвитку демократії на найнижчому рівні. А беручи до уваги причинно-наслідкові процеси взаємовпливу різних рівнів управління (місцевого, регіонального, державного та глобального), громадянське суспільство розглядається в системі глобального управління та досягнення цілей сталого розвитку.

Розглянуто децентралізацію як основний напрям реформування публічного управління та визначено системні проблеми спрямування цих реформ в трансформаційних системах на підвищення довіри населення до демократії через зростання рівня автономії місцевого самоврядування та забезпечення ефективного локального управління та місцевої демократії.

Аргументовано необхідність проведення моніторингу розвитку процесів демократизації на всіх рівнях публічного управління з акцентом на місцевому рівні. Наголошено, що об'єктивна оцінка рівня розвитку демократії дозволяє відстежувати дієвість публічної політики держави в частині реформ; проводити міждержавне порівняння розвитку демократії; забезпечити належний рівень інформаційного забезпечення процесів управління. Встановлено, що оскільки місцева демократія розглядається в ув'язці загалом з процесами модернізації, то її моніторинг є ключовим в процесі дослідження демократичних реформ в цілому.

Зазначено, що існує потреба у розробленні методики, яка буде враховувати і природу демократії, і динаміку трансформаційних процесів, і забезпечить оброблення великого обсягу інформації.

Здійснено групування існуючих методик моніторингу демократії, які представлені у наукових джерелах та розроблені міжнародними інституціями. Запропоновано використання комплексного підходу до систематизації існуючих методичних підходів відповідно до таких основних видів: методи, які забезпечують моніторинг демократії в країні; методи моніторингу політичних систем; методи моніторингу демократичності публічного управління та методи вимірювання демократії. Такий підхід відображає логіку процесів розвитку демократії на різних рівнях та умов, які необхідні для успішних реформ.

Визначено, що методи вимірювання місцевої демократії слід розглядати серед існуючих методів моніторингу процесів демократії в цілому, оскільки неможливо в країні забезпечити розвиток місцевої демократії без загального тренду на демократизацію. Моніторинг місцевої демократії дозволяє оцінити перспективи зміцнення демократії в цілому, оскільки формує уявлення про сприйняття демократії на рівні безпосередньо громадян.

Представлені у роботі методи розглянуто з позицій їх переваг та недоліків. Так, методи, які забезпечують вимірювання демократії в країні, спрямовані на дослідження природи, а також тих чинників, які забезпечують її розвиток. Друга група методик спрямована на дослідження політичної системи країни. Ідентифікація політичного режиму країни дозволяє визначити тенденції суспільного руху з позицій створення умов та зміцнення демократії. Третя група методик спрямована на дослідження ефективності публічного управління на різних рівнях. Основою зміцнення демократії на різних рівнях має стати ефективне функціонування органів публічного управління. З позицій розвитку місцевої демократії найбільш важливим є

дослідження функціонування органів місцевого самоврядування, яке доцільно проводити в розрізі аналізу внеску, процесів, результату та впливу.

В ході дослідження понятійно-категоріального апарату було уточнено зміст таких понять як «демократія», «місцева демократія».

Основні результати розділу 1 опубліковано в наукових працях автора: [89; 108, 120, 139].

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Механізми розвитку місцевої демократії в контексті запровадження європейських принципів публічного управління

Розвиток місцевої демократії – це складний багатогранний та багатоаспектний процес, який не є незворотним, а отже задля підтримки та спрямування потребує використання дієвих механізмів управління. Розглядаючи механізм як сукупність підсистем та елементів, що призначені для забезпечення позитивних змін досліджуваних систем чи процесів доцільно зазначити, що формування та удосконалення механізмів розвитку місцевої демократії має, на нашу думку, базуватись на: врахуванні етапу розвитку держави та її механізму; розумінні механізму державного управління; врахуванні принципів публічного управління з акцентом на розвитку місцевої демократії. Відповідно для уточнення змісту поняття «механізм розвитку місцевої демократії» доцільно розглянути тлумачення та характеристики зазначених понять «механізм держави» й «механізми державного управління», а також систематизувати принципи, які визначають розвиток демократії з акцентом на місцевому рівні.

Механізм держави – це «сукупність державних органів, установ, підприємств та інших державних інститутів, за посередництвом яких практично здійснюються завдання і функції держави» [150, С. 124]. Основними складовими механізму держави є статична структура, розмежування функцій, ієрархічність, наявність повноважень та організаційних засобів. Реформування державного механізму України відбувається в контексті розбудови демократичної держави, що орієнтується на стандарти та принципи Європейського Союзу. А відтак найбільш динамічним стало питання розмежування повноважень між державою та

громадянським суспільством, що значною мірою залежить від розвитку місцевої демократії та потребує запровадження європейських принципів публічного управління на місцевому рівні. На думку Кравцової З.С. [151] важливим елементом механізму держави є місцеве самоврядування, яке найбільшим чином наближене до громадян, має можливість відповідати їх запитам на місцях, а отже сприяти зміцненню місцевої демократії. Відповідно удосконалення механізмів розвитку місцевої демократії сприяє зміцненню держави та підвищенню ефективності її механізму.

Місцеве самоврядування представляє собою мережу зв'язків, що складаються під час здійснення своїх функцій та повноважень органами влади, що делеговані населенням. Саме органи місцевого самоврядування знаходяться у неперервному контакті з різними представниками місцевої спільноти, тому ця взаємодія повинна спрямовувати загальні зусилля на досягнення спільних цілей. Не менш важливим для розуміння змісту поняття «механізм розвитку місцевої демократії» є поняття механізмів державного управління. В якості вихідного, практико-орієнтованого використаємо визначення, надане вченими Бакуменко В. Д., Князєв В. М., Сурмін Ю. П., які на основі практико-орієнтованого підходу зазначають, що механізми державного управління представляють собою конкретні дії, інструменти, стратегії та стимули, якими користуються органи державної влади для впливу на суспільство, економіку та інші соціальні системи з метою досягнення визначених цілей [152, С.17].

Більш комплексний підхід до тлумачення поняття «механізми державного управління» використовує Мороз В.М. [153]. Він відзначає:

по-перше, складну будову механізмів, основними елементами якої є цілі, важелі, процедури, інструменти, тощо;

по-друге, залежність механізмів, їх структури та практики використання від змісту державної політики;

по-третє, динамічний характер та постійний змін стану.

Саме ці характеристики механізмів державного управління визначають сутнісні характеристики механізмів розвитку місцевої демократії. Обґрунтовуючи зміст поняття «механізм розвитку місцевої демократії» слід вказати, що він має:

цільовий характер використання – обґрунтування та застосування механізму має чітку орієнтацію на розбудову демократичної системи на мікрорівні відповідно ключових принципів і критеріїв ефективності та досягнення стану самозарадності громадянського сектору;

складну будову та включає певні складові механізми (правовий, організаційний, економічний та соціальний), які в сукупності формують основу механізму розвитку місцевої демократії та забезпечують активізацію певних причинно-наслідкових процесів демократизації суспільства та дотримання органами місцевого самоврядування демократичних принципів функціонування;

комплексний характер взаємодії елементів – лише поєднання механізмів та їх інтегрована взаємодія дозволяє забезпечити не фрагментарний, а повноцінний розвиток місцевої демократії;

залежність від умов – поступальний процес реалізації механізму в практичній площині вимагає створення комплексних умов (правових, організаційних, економічних, соціальних) впливу відповідно до складових та значною мірою залежить від етапу розвитку держави та пріоритетів державної політики;

динамічний характер – визначає необхідність постійного моніторингу процесів розвитку місцевої демократії та ефективності практичного застосування окремих механізмів, їх перегляду, удосконалення й пошуку інноваційних підходів.

Представлені узагальнення змісту поняття «механізм розвитку місцевої демократії» лише частково пояснюють складний процес розвитку демократії на локальному рівні. Узагальнюючи все вище викладене доцільно визначити

базисні положення концепції формування механізмів розвитку місцевої демократії (рис.2.1).

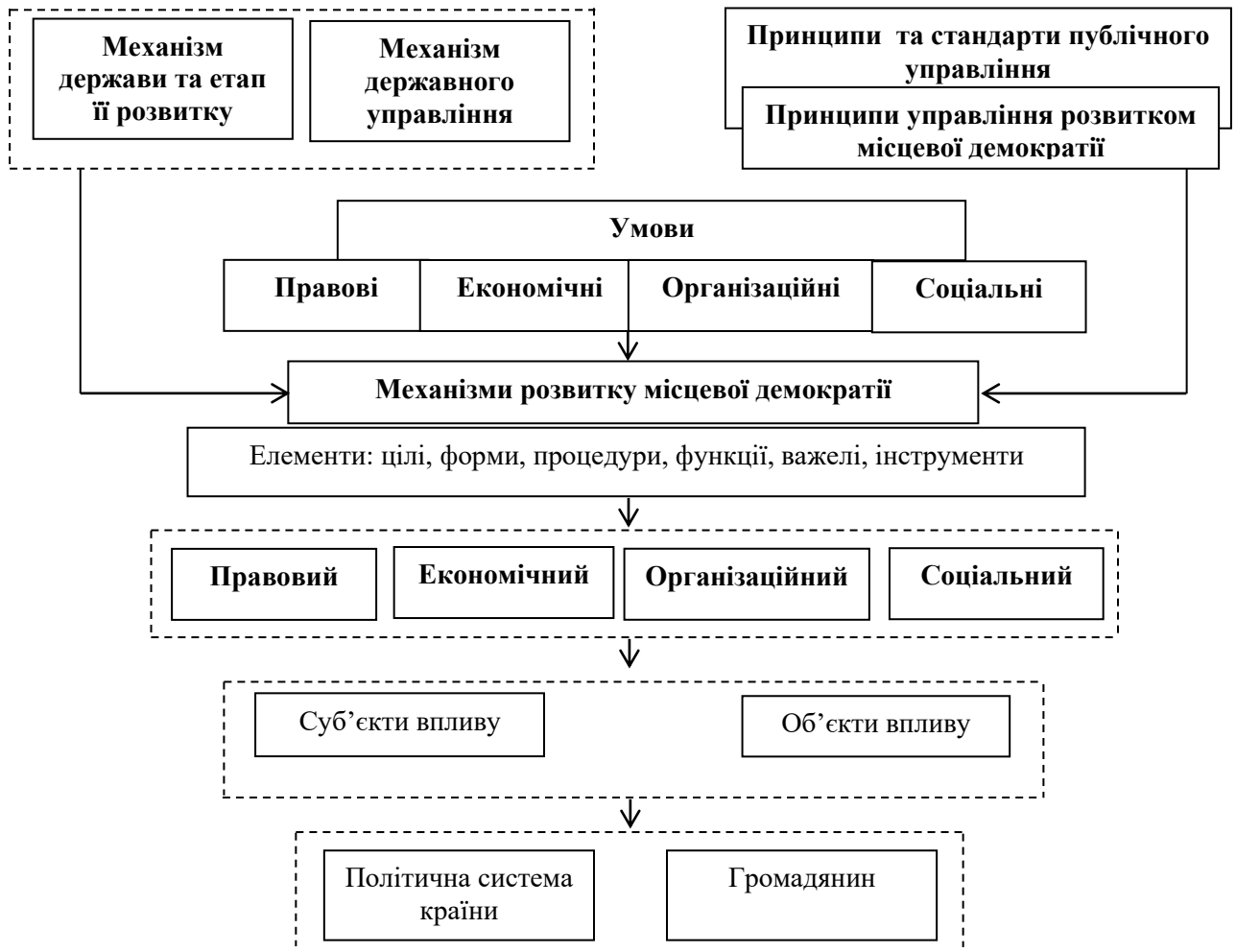

Рис. 2.1. Структурно-логічна схема концепції функціонування механізмів розвитку місцевої демократії.

Джерело: розробка автора.

Все вище викладене дозволяє запропонувати авторське визначення поняття «**механізми розвитку місцевої демократії**» – це сукупність алгоритмів здійснення процедур залучення громадян до управління, що формуються під дією правових, організаційних, економічних і соціальних умов, які у взаємодії забезпечують позитивний цільовий результат в сфері розвитку місцевої демократії – підвищують вплив громадянського суспільства на прийняті рішення.

Рух держави в напрямку демократії означає створення комплексу правових, організаційних, економічних та соціальних умов для її розвитку на різних рівнях публічного управління, іншими словами модернізаційні зміни, як зазначає Бельська Т. [154], однак укріплення та поширення демократії на місцевому рівні залежить від запровадження цільових механізмів.

Беручи до уваги ключові характеристики механізму розвитку місцевої демократії (цільовий характер, складну будову, взаємодію елементів, залежність від умов та динамічний характер) його запуск відбувається шляхом конкретизації цілей, визначення форм реалізації, регламентації процедур, спрямування на виконання функцій, визначення ефективних важелів та інструментів). Все зазначене і забезпечує вплив механізму на суб'єктів впливу – громадян, громадські організації, органи місцевого самоврядування, з метою на об'єкт впливу – місцеву демократію.

В контексті уточнення понятійного апарату слід відразу зазначити, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (№280/97-ВР) використовує поняття інструментів місцевої демократії та визначає такі їх види: місцевий референдум (ст. 7); загальні збори громадян (ст. 8); місцеві ініціативи (ст. 9); громадські слухання (ст. 13) [155].

«Інструмент» є більш простим, практико-орієнтованим поняттям, тому зважаючи на складність процесів розвитку демократії доцільно використовувати щодо забезпечення системності та сталості цих процесів більш комплексне поняття «механізм».

Не менш важливим питанням, особливо з позицій зміцнення місцевої демократії, є питання пошуку та використання інноваційних рішень та механізмів. Складні політичні процеси, екологічні та соціальні процеси актуалізують пошук інноваційних механізмів залучення громадян до вирішення місцевих проблем. Пошук інновацій у сфері місцевої демократії призводить певних експериментів, які можуть призводити до негативних наслідків в частині сприйняття місцевої влади. Разом з тим, як зазначає Хармен Б. і Анк М. та інші [156], дуже важливо в процесі пошуку

демократичних інновацій враховувати їх довгостроковий та системний вплив на всіх зацікавлених сторін. Слід погодитись з авторами статті [157], які зазначають, що при впровадженні демократичних інновацій можуть існувати певні загрози, які можуть призводити до відходу від демократії.

Разом з тим важливим аргументом пошуку інноваційних механізмів місцевої демократії є те, що саме місцева демократія на даному етапі є основою зміцнення демократичних систем в цілому. Безпосередньо вплив локальної демократії на демократичне врядування розглядається в статті Логачова Д.О., Філіппової В.Д. [158]. Підвищення ефективності управління на місцевому рівні, забезпечення прозорості та підзвітності місцевої влади, залучення громадян до політичних процесів та вирішення місцевих проблем – це далеко не повний перелік очікуваних результатів від впровадження інноваційних механізмів. Майже ті самі очікувані результати зазначає в своїй праці і Пірес де Алмейда М. А. [159].

Таким чином, під *інноваційними механізмами розвитку демократії* пропонується вважати сукупність нових та відносно нових важелів впливу на громадян, громадянське суспільство, управлінців та політиків на місцевому рівні, які забезпечують сталий соціально-політичний та економічний розвиток відповідної території та зміцнення, на цій основі, демократії в країні.

Для оцінювання демократичних інновацій та місцевому рівні доцільно використовувати пропоновані Смітом Дж. [160] критерії:

- *інклюзивність*, яка вимагає забезпечення політичної рівності, що базується на присутності та голосі, тобто передбачає залучення громадян із різних соціально-економічних груп, в тому числі громадян із політично-маргіналізованих груп;
- *народний контроль*, який стосується здатності учасників впливати на процес прийняття рішень (включаючи вплив на визначення

питання, яке розглядається, прийняття рішень, сам процес і кінцевий результат);

– *зваженість рішення*, що підкреслює важливість розуміння громадянами питань, що розглядаються, врахування поглядів інших громадян (які можуть підтверджуватися чи ні способом надання інформації та поглядами включаючи інших громадян);

– *прозорість*, яка потребує відкритості процесу як для конкретних учасників, так і для більш широких мас.

Постійний моніторинг ефективності існуючих механізмів розвитку місцевої демократії є важливим також, оскільки можуть існувати певні загрози, які можуть призводити до відходу від демократії:

– ігнорування принципу відкритості та прозорості влади – у органів місцевого самоврядування можуть виникати подразники щодо реалізації повноцінної інформаційної політики щодо своєї діяльності;

– зростання популізму залишається ризиком для будь-якої демократії, оскільки призводить до відхилень від об'єктивної оцінки стану справ суспільством;

– розмивання відповідальності залишається в інтересах окремих представників місцевого самоврядування;

– «втрати» часу в процесі комунікації є важливою перешкодою активної участі громадян у вирішенні тих чи інших питань.

Ельстуб С., Ескобар О. [161] характеризують умови появи демократичних інновацій і зазначають, що демократія впливає на політичну культуру в країні, однак сама культура визначає розвиток демократії.

Місцева демократія вважається небезпечною та непотрібною для консервативних бізнесових та політичних еліт через її потенційну непередбачуваність та невпорядкованість, які можуть суперечити їхнім комерційним або корпоративним інтересам. Таким чином, вони розглядають її як значну загрозу. Часті ситуації, коли особи обрані до місцевих рад

найвищою цінністю ставлять питання обслуговування інтересів своїх спонсорів, виявляються досить поширеними. Проте громадський або суспільний інтерес, у практичному розумінні, не завжди збігається з комерційними поглядами та світоглядом цих спонсорів. Слід зазначити, що перераховані перешкоди зміцненню демократії залишаються та потребують нівелювання за рахунок пошуку ефективних механізмів.

Зазначені та інші загрози спонукають управлінців до постійного пошуку, з тим, щоб зробити демократичні інновації більш сталими, тобто зберігати позитивні та уникати негативних наслідків, постійно навчатись та переналагоджувати позиції ключових зацікавлених сторін тощо.

Узагальнення підходів щодо інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії, сформульованих в працях [156-161], слід зазначити, що:

по-перше, демократія для зміцнення потребує постійного удосконалення механізмів та важелів;

по-друге, уряди багатьох розвинених демократій вбачають важливим для зміцнення демократії використання механізмів залучення громадян до вирішення політичних проблем;

по-друге, впровадження інноваційних механізмів має відбуватись на основі глибокого вивчення їх потенційних ефектів за умови впровадження відповідно до рівня розвитку території, де вони впроваджуються, а саме головне рівня розвитку демократії в країні та дотримання принципів

Крім того, під впливом демократичних інновацій відбувається загалом зміна політичної культури.

Зважаючи на складності забезпечення розвитку демократії (місцевої демократії) процеси пошуку та використання ефективних механізмів мають базуватись на врахуванні певних основоположних принципів та стандартів публічного управління. Усі рекомендаційні положення, які можуть бути розглянуті як принципи, що регулюють розвиток місцевої демократії, слід систематизувати та ідентифікувати ключові аспекти з метою доцільного узагальнення.

Розвиток демократії передбачає впровадження базових принципів публічного управління на всіх рівнях, включаючи місцевий рівень. Кожна країна формує адміністративну структуру, яка характеризується конкретним розподілом компетенцій між місцевими органами влади та центральним урядом. Євроінтеграційний вектор України визначає необхідність врахування загальних принципів публічного управління в ЄС та тих, що забезпечать розвиток місцевої демократії.

Принципи публічного управління, які є основою для вдосконалення механізмів розвитку місцевої демократії та спираються на Європейську хартію місцевого самоврядування, запропоновані для використання в Україні науковцями Шаровим Ю. та Чикаренко І. [162]. Ці принципи включають в себе такі ключові аспекти, як гармонізований управлінський розвиток, забезпечення високої якості публічних послуг, систематичний фідбек з громадою, кластерний підхід до налагодження територіального співробітництва, постійний розвиток системи управління громадою та постійне підвищення кваліфікації посадовців органів муніципального управління. Куценко Т.Ф., Пінтелей І.В. [163] провели групування європейських стандартів, що впливають на муніципальне управління, і запропонували розподіл їх на п'ять груп: міжнародні стандарти у сфері прав людини та їх захисту, стандарти у сфері місцевої та регіональної демократії, європейські стандарти публічної служби, стандарти міжнародної організації з питань стандартизації та етичні правила (стандарти поведінки). Такий комплексний підхід до впровадження європейських принципів сприятиме реалізації комплексу необхідних реформ.

Основні принципи адміністративного права, які регламентують публічне управління та є універсальними для країн Західної Європи, це:

1. Принцип надійності і передбачуваності державного управління. Верховенство права є складним механізмом, спрямованим на забезпечення стабільності та передбачуваності. Цей принцип передбачає, що державна влада має керуватися законом. Згідно з верховенством права, органи влади

приймають свої рішення, дотримуючись загальних правил або принципів, які однаково застосовуються до всіх осіб, що підпадають під їхню юрисдикцію.

2. Принцип відкритості і прозорості. Принцип відкритості передбачає доступність адміністрації для зовнішнього контролю, тоді як прозорість означає, що при докладному розгляді її дії можна ретельно дослідити та наглядати. Відкритість і прозорість є важливими засобами забезпечення верховенства права, рівності перед законом і відповідальності.

3. Принцип підзвітності. Будь-який адміністративний орган зобов'язаний відповідати за свої дії перед іншими адміністративними, законодавчими або судовими органами. Принцип підзвітності також передбачає, що жодна влада не може бути виключена з контролю або перегляду іншими органами.

4. Принцип ефективності та результативності. Ефективність в управлінні є ключовою цінністю, що відображає здатність до досягнення оптимального співвідношення між ресурсами, витраченими на діяльність, та отриманими результатами.

Ключовим документом, яким регламентується розвиток і принципи діяльності безпосередньо органів місцевого самоврядування є Європейська Хартія місцевого самоврядування. Саме у Європейській Хартії [79] зокрема у Преамбулі, визначено, що країнами-підписантами, прийнято за обов'язковість низка положень, які можемо вважати базисними принципами:

- втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням;
- органи місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якої демократичної системи;
- існування органів місцевого самоврядування, наділених реальними повноваженнями, може забезпечити ефективне і близьке до громадянина управління.

На конференції європейських міністрів, яка відбулась в Венеції 2007 року, було прийнято Стратегію інновацій та доброго врядування на

місцевому рівні, яка серед іншого визначила 12 принципів доброго демократичного урядування на місцевому рівні (табл. 2.1). Прийняття Європейської Стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні відкрила значні можливості розвитку місцевої демократії.

Таблиця 2.1

Принципи доброго демократичного урядування на місцевому рівні

№	Принцип	Зміст
1	Чесне проведення виборів, представництво та участь	- для забезпечення всім громадянам реальної змоги володіти правом голосу у місцевій публічній діяльності;
2	Зворотний зв'язок	- для забезпечення того, щоб органи місцевого самоврядування реалізовували законні очікування та потреби громадян;
3	Ефективність та результативність	- для забезпечення досягнення цілей при найбільш оптимальному використанні ресурсів;
4	Відкритість і прозорість	- для забезпечення публічного доступу до інформації та сприяння розумінню того, як реалізується місцева публічна діяльність;
5	Верховенство права	- для забезпечення справедливості, неупередженості та передбачуваності;
6	Етична поведінка	- для забезпечення переваги публічних інтересів переважали над приватними;
7	Компетентність і спроможність	- для забезпечення місцевими представниками та службовцями гарного виконання свої обов'язки;
8	Інноваційність та відкритість до змін	- для забезпечення отримання переваг від нових рішень та кращих практик;
9	Сталий розвиток та стратегічна орієнтація	- для врахування інтересів майбутніх поколінь;
10	Раціональне управління фінансами	- для забезпечення розсудливого та продуктивного використання ресурсів держави і територіальних громад;
11	Права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість	- для забезпечення того, щоб всі люди були захищеними та поважались, і щоб жоден не був дискримінований або виключений;
12	Підзвітність	- для забезпечення того, щоб місцеві представники та службовці брали відповідальність та були відповідальними за свою діяльність.

Джерело: [164].

На основі зазначеної Стратегії в Україні була розроблена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки, котра визначає принципи доброго демократичного врядування та конкретизувала їх через чотири стратегічні напрямки реалізації [165]:

- забезпечення ефективних механізмів залучення громадськості до процесу формування та реалізації державної політики на рівнях національного та регіонального управління, а також вирішення питань локального значення;
- створення сприятливого середовища для формування та інституційного розвитку сектору громадянського суспільства;
- активізація участі інститутів громадянського суспільства у соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Серед важливих принципів, яких дотримуються органи місцевого самоврядування в статті Озден К. [166] використано спрощений підхід, зокрема наведено принципи: прозорість, підзвітність, вирішення спільних місцевих проблем, фінансова та адміністративна автономія.

Громадянське суспільство в країнах ЄС є основою функціонування демократії. Саме тому, принципи політики демократичної участі на місцевому рівні, сформовані в основних регламентуючих та рекомендаційних документах країн ЄС, є важливими. Слід вказати, перш за все, Рекомендацію Rec(2001)19 Комітету міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті [167] та Рекомендацію CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті [168]. Загалом принципи місцевої політики демократичної участі відповідно до зазначених документів мають чіткі акценти на розробленні та перегляді політик щодо участі громадян; заохочення органів місцевого самоврядування до реалізації принципів; створення умов для розвитку громадянської свідомості. Прийняті з інтервалом у 17 років Рекомендації відображають ключові акценти політики демократичної участі, актуальних у відповідні періоди.

Серед основних принципів (редакції 2001 року) для України на даному етапі актуальними є принципи, які стосуються:

- гарантування громадянам права на доступ до чіткої та вичерпної інформації щодо місцевих громад;
- піднесення громадянської свідомості за рахунок пошуку нових способів;
- використання механізмів як прямої, так і представницької демократії в управлінні місцевими справами.

Рекомендація CM/Rec(2018)4 певним чином поглиблює та осучаснює попередню редакцію базисних принципів. Так, зазначається необхідність використання переваг культурно різноманітних та інклюзивних суспільств для сприяння участі кожного в публічному житті своїх громад. Згідно зазначених Рекомендацій важливим механізмом підвищення участі громадян є сприяння розвитку громадських об'єднань та асоціацій.

В країнах ЄС в останні роки піднімається питання залучення молоді до демократичних процесів. У Рекомендації CM/Rec(2022)6 [169] зазначається, що молодіжний громадянський простір має стати важливою складовою демократичного суспільства, а відтак зусилля спрямовуються на посилення участі молоді у демократичному житті через забезпечення доступу молодих людей до взаємодії з державними органами влади. Значні можливості у цьому напрямі відкриває практика застосування цифрових технологій, коли молодь різних регіонів не лише вивчає теорії та передові практики демократії, а й набуває демократичних компетенцій за рахунок активної участі. Систематизацію принципів, які визначають удосконалення принципів розвитку місцевої демократії, проведено та представлено в публікаціях [170, 171].

Підсумовуючи вищенаведений матеріал, окреслимо предметну сферу формування принципів управління розвитком місцевої демократії (рис.2.2).

Хоча ратифікація Україною Європейської Хартії місцевого самоврядування [79] відбулося ще в 1997 році, проте реформування системи публічного управління поданої галузі не тільки проводиться сьогодні, але й

потребує чіткої реалізації за рахунок застосування комплексу інноваційних механізмів в майбутньому.

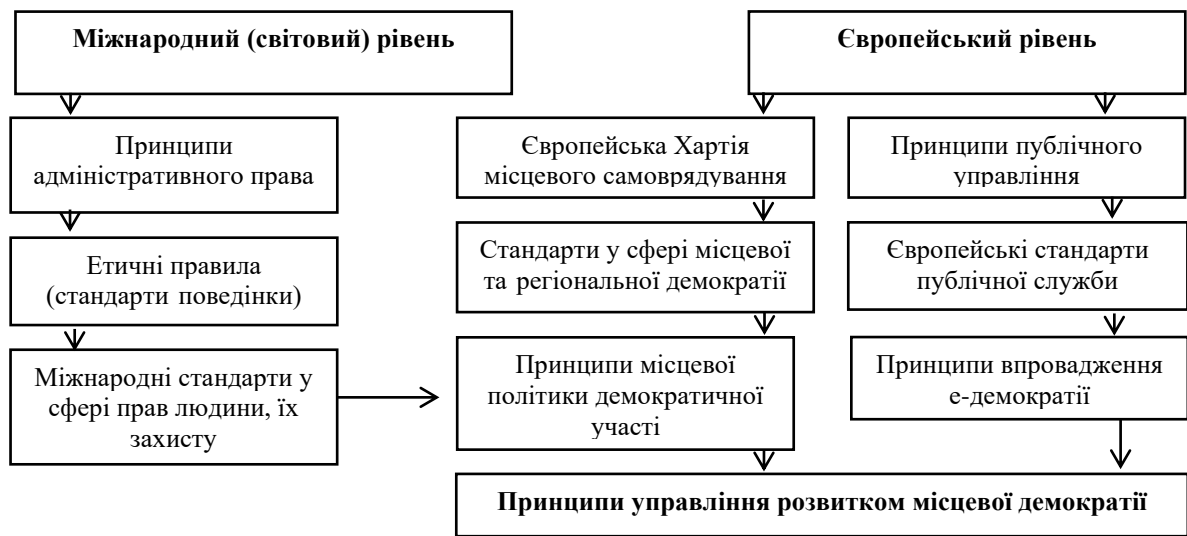

Рис. 2.2. Предметне поле обґрунтування принципів управління розвитком місцевої демократії.

Джерело: розробка автора.

Таким чином, принципи управління розвитком місцевої демократії визначаються з урахуванням принципів публічного управління і конкретизуються у сфері місцевого самоврядування. Важливо відзначити, що ці принципи є гнучкими і піддаються змінам. Нова реальність, яка формується в Європі через війну в Україні, потребує адаптивності та оперативності у відповіді на нові виклики місцевого самоврядування, як у самій Україні, так і в інших країнах. Тому місцеве самоврядування повинне характеризуватися високою динамікою на виклики та загрози, активністю у вирішенні широкого спектру питань, включаючи соціальну ізоляцію, оперативне впровадження системи оповіщення населення про надзвичайні ситуації у регіоні, створення безпечних умов для проживання переселенців, розвиток систем територіальної оборони тощо.

Ключовою метою реалізації концепції місцевої демократії є забезпечення соціально-економічного розвитку регіону в інтересах громади.

Однак ціль місцевої демократії виходить за межі самого регіону та сприяє загальному розвитку країни. Місцева демократія відіграє важливу роль у боротьбі з бідністю, як стверджується у Доповіді світового банку [76]. Низькі показники соціально-економічного розвитку України свідчать про необхідність активізації реформ на місцевому рівні та перетворення регіонів у центри росту. Роль місцевої демократії також важлива у вирішенні проблем навколишнього середовища. Багато міст зосереджують зусилля на покращенні екологічної стійкості, приділяючи увагу боротьбі з викидами, управлінню земельними ресурсами, розвитку транспорту, вдосконаленню будівельних стандартів, контролю щільності забудови, вдосконаленню переробки твердих відходів та багатьом іншим аспектам міського розвитку, за якими часто відповідає місцева влада. Зміни в вимогах, викликах, драйверах та потребах вимагають трансформації реальних процесів та застосування адаптованих чи доповнених переліків принципів.

Отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року відкриває можливості отримання фінансової підтримки для трансформації суспільства на шляху до повноцінного членства. У зв'язку з цим серед стратегічних цілей реформування системи публічного управління, що стосується територіальної організації влади, залишається завдання формування ефективного місцевого самоврядування. До раніше визначених завдань додаються виклики військового часу, що ставить нові вимоги перед місцевим самоврядуванням. Так, станом на 17.08.2022 року за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України у тимчасовій окупації перебували 323 громади [172], ряд територій відчували труднощі з адаптацією внутрішньо-переміщених осіб. Питання роботи органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану детально розкрито у статті Миколюка А.В. [173]. З іншого боку, високий рівень самоорганізації суспільства на локальному рівні під час війни свідчить про те, що населення виявляє більшу зрілість у реалізації принципів місцевої демократії порівняно з органами управління. Отримання Україною статусу

кандидата на вступ до ЄС акцентує на необхідності просування розвитку місцевої демократії у відповідності з встановленими стандартами та принципами, що гарантують дотримання ними формованими органами управління.

В такому випадку формується ситуація, під час якої нормативні вимоги, що мають визначати зміст реформ з боку європейської спільноти підтримуються на рівні громад та проявляються у високій соціальній згуртованості, мають значний потенціал трансформації у показники соціально-економічного розвитку за умови забезпечення прозорості та ефективності функціонування органів управління. Це означає, що в Україні трансформація місцевої політики відбувається і за моделлю «зверху – вниз», і за схемою «знизу-вверх». Бюрократичний прошарок намагається зберегти доступ до ресурсів та намагається адаптуватись до нових умов. Однак пришвидшений рух в напрямку євроінтеграції дозволить посилити інструментарій здійснення реформ та забезпечить повноцінне функціонування системи місцевої демократії.

Загалом це вказує на необхідність удосконалення механізмів розвитку місцевої демократії, що вимагає впровадження повного спектру основних принципів публічного управління, орієнтованих на інтеграцію з ЄС.

Питання імплементації європейських принципів публічного управління на місцевому рівні в певній мірі вивчені як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками. Безумовно основні принципи публічного управління регламентуються правовими актами ЄС. Однак не менш важливими є праці науковців, які вивчають зарубіжний досвід, оскільки саме цей досвід інших країн утворює інформаційну базу для варіативного використання механізмів розвитку місцевої демократії. Увага українських дослідників зосереджена на вивченні як загальних питань розвитку місцевої демократії в країні, так і впровадженні передових європейських практик. Наприклад, Січкара О. та Баштанник В. [174] вказують на те, що ключова мета реформ полягає в створенні децентралізованої структури влади, яка здатна ефективно та

результативно впливати на процеси соціально-економічного розвитку територій у умовах ринкової економіки.

Суто європейську практику розвитку місцевої демократії досліджено у наступних роботах [161, 162 175, 176]. Цей процес відбувався на основі комплексного підходу, регламентувався стандарти у сфері місцевої та регіональної демократії, передбачав використання низки механізмів. Божук І.І та Фоменко Ю.О. [177], Глущенко Ю.А. [178], Лациба М.В. та інш. [179], Нікітенко Л.О. та Л. В. Ковальчук Л.В. [180] аспекти розвитку місцевої демократії в Україні у контексті існуючих проблем та напрямків подальших реформ. Зокрема, розглянуто ефективні механізми, спрямовані на посилення демократичних процесів, зокрема громадський бюджет, який розглядається у працях Глущенко Ю.А. [178], Божук І.І. та Фоменко Ю.О. [177], Фоменка Ю.О. [181], Бельської Т.В. [182], Лозинської Т.М. та Шерстюк Л.М. [183]. Громадський бюджет надає можливість громадянам приймати рішення щодо алокування коштів місцевих фінансових ресурсів. Однак навіть використання такого ефективного механізму постійно стикається з рядом проблем. Божук І.І. та Фоменко Ю.О. [177] вказують на низький рівень громадської активності як одну з основних перешкод для ефективного впровадження цього механізму. Для подолання цих перешкод науковці рекомендують місцевим органам самоврядування організувати різноманітні заходи, такі як зустрічі, тренінги та семінари, з метою підвищення рівня інформованості населення.

Дослідження особливостей розвитку місцевої демократії в умовах пандемії розкрито в праці Кравчук В., Юхименко С. та Нещерет М. [184]. Пандемія спонукала до пошуку нових цифрових інструментів комунікації та механізмів прийняття рішень, що в свою чергу впливає на процеси вдосконалення механізмів розвитку місцевої демократії та сприяє соціальній згуртованості громадян. Незважаючи на те, що питання розвитку місцевої демократії знаходяться в площині наукових інтересів українських вчених безпосередньо питання удосконалення механізмів публічного управління на

місцевому рівні потребує більш предметного дослідження. Під дією тих чи інших чинників відбуваються певні зміни у трендах розвитку місцевої демократії, які передбачають розширення форм, методів, принципів, а отже потребує осмислення і комплекс механізмів управління.

Ринок та демократія два вектори, які визначали трансформаційні процеси в Україні впродовж 30-ти років. І якщо ринок розвивався більш динамічно, то демократія постійно стикається з перешкодами, а управління розвитком місцевої демократії взагалі процес, моніторинг якого здійснювати дуже складно. Саме тому на основі представлених вище підходів до розвитку демократії та місцевої демократії доцільно принципи, напрацьовані в європейських країнах, адаптувати та конкретизувати відповідно до умов трансформаційної економіки України.

На основі узагальнення всього вищевикладеного доцільно запропонувати використання таких основних принципів управління розвитком місцевої демократії з урахуванням того, що демократична система в Україні знаходиться на етапі формування (трансформації):

принцип прозорості та підзвітності – визначає необхідність створення системи моніторингу діяльності органів місцевого врядування з акцентом на забезпеченні прозорості та формування чітких процедур підзвітності;

принцип ефективності та результативності – оцінювання ефективності та результативності діяльності органів місцевого самоврядування має відбуватись на основі критеріїв, які враховують етап та цілі поточного етапу розвитку територіальної громади, держави;

принцип пріоритетності – означає вибір та підтримку тих проєктів, які є важливими для розвитку громади, а не інтересів певних представників місцевого врядування;

принцип конвергенції інтересів – громадяни, громадські організації повинні мати важелі забезпечення узгодження діяльності органів місцевого самоврядування з їх потребами та інтересами;

принцип компетентності – означає необхідність формування умов для розвитку загальної освіченості і громадян, і представників громадських організацій, а найголовніше обраних представників місцевого самоврядування в частині загального рівня компетентностей та доброчесності.

Таким чином, сфера публічного управління і в частині регламентації, і в частині практичного інструментарію постійно розвивається. Принципи публічного управління в контексті розвитку місцевої демократії, незважаючи на високий рівень їх розробленості, не можуть сприйматись як догма. Зміна умов та трендів не лише суспільного розвитку, а й науково-технічного прогресу, соціально-політичної ситуації впливають і змінюють не лише принципи, а механізми розвитку місцевої демократії.

Рух України до ЄС визначає безальтернативне завдання впровадження принципів публічного управління щодо розвитку місцевої демократії, які розробляються та переглядаються на рівні ЄС. Формалізація цих процесів в Україні відбувається належним чином, однак реалізація значної кількості принципів нашою країною зустрічає на перешкоди та спротив. За таких умов важливим стає не лише імплементація принципів, а й створення дієвих механізмів їх реалізації.

2.2. Дослідження української й європейської моделей демократії

Розвиток місцевої демократії значною мірою залежить від типу режиму, який склався в країні. У світі в останні роки спостерігаються негативні тенденції у процесах демократизації країн світу в цілому. Декілька міжнародних агенцій здійснюють постійний моніторинг процесів демократизації у світі, зокрема, The Economist Intelligence Unit, V-Dem Institute, The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, інших.

The Economist Intelligence Unit здійснює моніторинг демократії у світі з 2006 року. Їх методика дозволяє здійснити зріз стану демократії у 165 країнах відповідно до типології: повні демократії, демократії з недоліками, гібридні режими, авторитарні режими (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Індекс демократії, 2022

Типологія країн за рівнем розвитку демократії	Кількість країн		Частка країн, %		Частка від населення світу, %	
	2008	2022	2008	2022	2008	2022
Повні демократії	30	24	18,0	14,4	14,4	8,0
Демократії з недоліками	50	48	29,9	28,7	35,5	37,3
Гібридні режими	36	36	21,6	21,6	15,2	17,9
Авторитарні режими	51	59	30,5	35,3	34,9	36,9

Джерело: [185, 186].

Представлені дані свідчать про нестійкість демократії, оскільки протягом останніх 15 років спостерігається зменшення кількості країн та обсягу населення, що функціонують як повноправні демократії. На сьогодні ця кількість складає лише 24 країни. У той же час, у світі відбувається збільшення авторитарних режимів та, відповідно, зростання частки населення, що проживає у цих країнах.

Загалом за досліджуваний період відбулось зниження середньо-світового значення Індексу демократії (рис. 2.3).

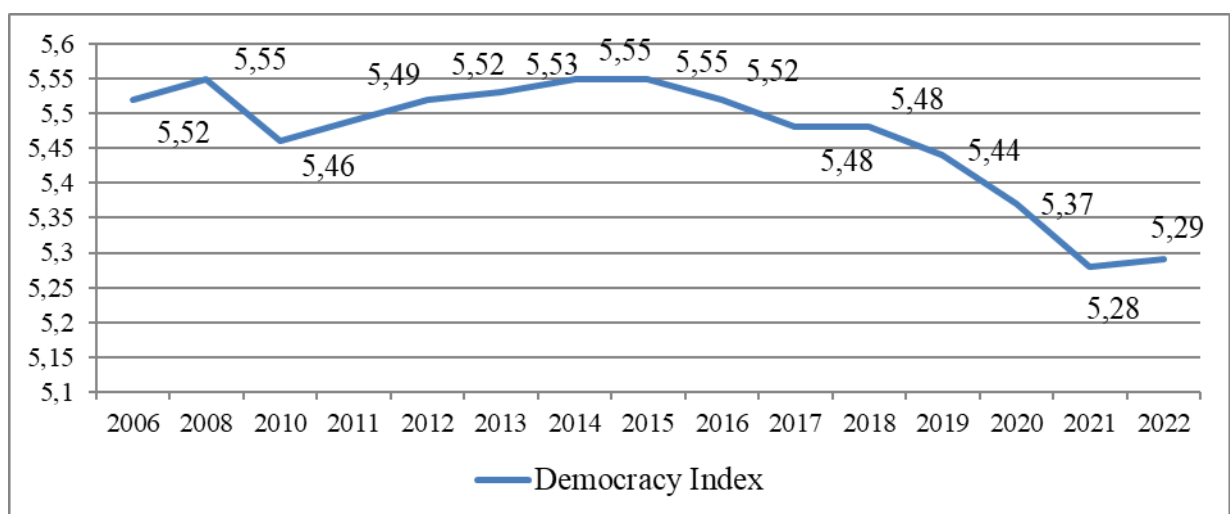

Рис. 2.3. Динаміка Індексу демократії у світі.

Джерело: побудовано автором за даними [186].

Позитивні, але нестійкі тенденції укріплення демократії у світі впродовж 2006-2015 років, повністю змінилися в напрямку зниження з 2016 року. Такий стан речей свідчить не тільки про наявність проблем у розповсюдженні демократії, але й про загрози її існуванню. Підтвердженням цієї тези та викликом для глобальної демократії стала агресія росії проти України. Дії росії усвідомлюють багатьом важливість захисту національного суверенітету, без якого істинна свобода та демократія є недосяжними. Аналітики у сфері демократії, враховуючи результати 2022 року, роблять висновок, що національний суверенітет є основою свободи, демократії та громадянства. З урахуванням важливості результату цієї війни для демократії, завдання проведення системних реформ у сфері публічного управління набуває особливого значення. Демократія в Україні не може допустити жодної помилки, особливо в умовах внутрішніх проблем системи публічного управління.

Аналітики V-Dem Institute здійснили ще більш масштабне дослідження. Вони дослідили політичні режими 202 країн за період з 1789 до 2022 року прийшли до висновку, що демократизація – це процес відходу від автократії, а автократизація – навпаки, процес руху до демократії. А відтак, демократизація може відбуватись в автократії без того, щоб країна стала демократією. Саме такий узагальнений підхід до демократизації було взято за основу в процесі виокремлення чотирьох типів режимів: закритої автократії, виборчої автократії, виборчої демократії та ліберальної демократії (рис. 2.4).

Експертний висновок, який стосується останніх років є дуже невтішним:

- рівень демократії для середньостатистичної людини в 2022 році повернувся до рівня 1986 року;
- загалом у світі кількість закритих автократій переважає кількість ліберальних демократій;

- 72% населення світу в 2022 році живуть в автократіях;
- спостерігаються зростання утисків громадянського суспільства державою в 37 країнах світу;
- 35-ти річний тренд демократизації був знищений за останнє десятиліття.

Демократизація →			
Автократія		Демократія	
Закрита автократія	Виборча автократія	Виборча демократія	Ліберальна демократія
Відсутність багатопартійних виборів; відсутність фундаментальних демократичних компонентів, таких як свобода вираження поглядів, свобода асоціацій, вільні та чесні вибори.	Існують багатопартійні вибори до виконавчої влади; недостатній рівень фундаментальних вимог, таких як свобода вираження поглядів і асоціацій, а також вільні та чесні вибори.	Багатопартійні вибори до виконавчої влади є вільними та чесними; задовільний рівень виборчого права, свободи вираження поглядів, свободи асоціацій.	Вимоги виборчої демократії виконано; судово-законодавчі обмеження виконавчої влади; захист громадянських свобод і рівності перед законом.
← Автократизація			

Рис. 2.4. Координати процесів демократизації у розрізі типів режимів.

Джерело: побудовано автором за даними [140].

Динаміку кількості країн, які можуть бути віднесені до визначених в табл. 2.2 типів режимів наведено на рис. 2.5.

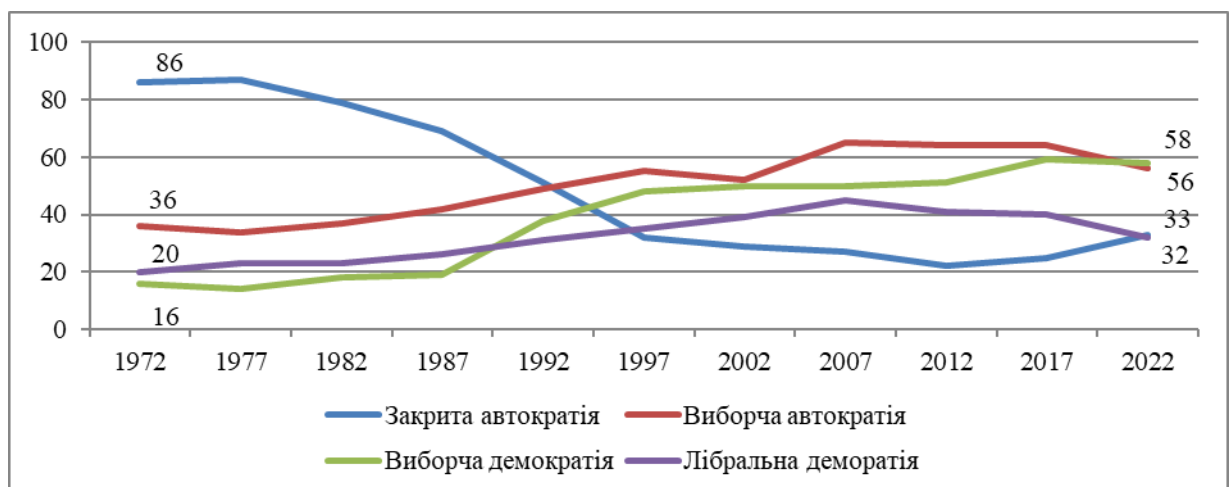

Рис. 2.5. Динаміка країн світу відповідно до типу режиму.

Джерело: побудовано автором за даними [140].

Як свідчать наведені дані кількість країн, які в 2022 році були визнані як закриті автократії складала 33, проти 32 країн з ліберальною демократією, однак за співвідношенням чисельності населення 28% на 13% на користь автократій. За період з 2012 по 2022 рік кількість ліберальних демократій зменшилась, тоді як кількість закритих автократій зросла. Важливим розглянути це співвідношення і з економічної точки зору. Так, частка автократій у світовому ВВП вже складає 46% (вона зросла з 24% в 1992 році), частка світової торгівлі між демократіями складала 74% в 1998 році та знизилась до 47% у 2022 році. Це означає, що автократії все менше залежать від демократій, і навпаки, демократії почали суттєво залежать від торгівлі з автократіями. У декілька найближчих років ВВП Китаю перевершить ВВП США, тобто найбільшою країною світу стане не демократія, а навпаки авторитарна система.

Аналітики International IDEA зауважують, що демократичні режими не переконали людей у тому, що саме вони можуть надати те, у чому люди мають потреби. Існує реальна потреба у єднанні урядів, громадянського суспільства, засобів масової інформації, аналітиків та науковців на місцевому та міжнародному рівнях задля розробки моделей демократизації.

Багаторівневий підхід до розвитку демократії означає що демократичні уряди повинні співпрацювати з громадянським суспільством, щоб забезпечити підготовку до змін. Завданням уряду є забезпечення підтримки низових продемократичних рухів [3] та розвитку місцевого самоврядування. Демократія не стала концепцією, яка має беззаперечний авторитет серед громадян, що є тривожною тенденцією. Так, аналітики компанії Pew Research Centre дослідили за даними 19 країн, які є демократичними, два важливих показники: задоволеність демократією та показник здатності населення країни впливати на політику. Графічно результати аналітичного обстеження наведено на рис. 2.6.

51% громадян у середньому з 19-ти країн висловили задоволення тим, як працює в їхній країні демократія. Разом з тим громадяни значно

песимістичніші щодо своєї здатності впливати на політику. Наведені дані певним чином підтверджують важливість рівня доходів з точки зору сприйняття демократії. У восьми країнах з вищими доходами населення має більший рівень задоволення тим, як працює демократія.

Згідно з Кондратською Н. М., у більшості країн систем місцевого самоврядування відзначається розподілом місцевої влади на два ключові компоненти: представницький орган та виконавчий орган [188, С.260].

З позицій розвитку місцевого самоврядування виокремлюють декілька базисних моделей (англосаксонська, континентальна та іберійська), а також декілька «змішаних» моделей. Зазначені моделі відрізняються, по-перше, розумінням ролі місцевого самоврядування; по-друге, співвідношенням між органами виконавчої влади на місцях та суб'єктами місцевого самоврядування. Основні характеристики моделей місцевого самоврядування наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Моделі місцевого самоврядування

№	Модель	Країни	Характеристика
1	Англосаксонська модель	Великобританія, США, Канада, Австралія	Максимальний рівень децентралізації, за якого органи місцевого самоврядування діють автономно в межах наданих повноважень. Траєкторія управління – жителі об'єднуються задля вирішення місцевих проблем.
2	Континентальна модель місцевого самоврядування	Більшість країн Європи (Франція, Італія, Бельгія, Польща, Болгарія), в т.ч. Україна	Місьцеве самоврядування певною мірою залежить від органів державної влади. Поєднується виборність та призначуваність місцевих органів, пряме державне управління на місцях та місцеве самоврядування.
3	Іберійська модель	Іспанія, Португалія, країни Латинської Америки	Переплетення елементів державного управління та місцевого самоврядування. Управління на субнаціональних рівнях здійснюють органи місцевого самоврядування, обрані населенням.
4	Змішана модель	Німеччина, Австрія, Японія	Одночасно застосовуються різні моделі місцевого самоврядування.

Джерело: складено автором за даними [188-191]

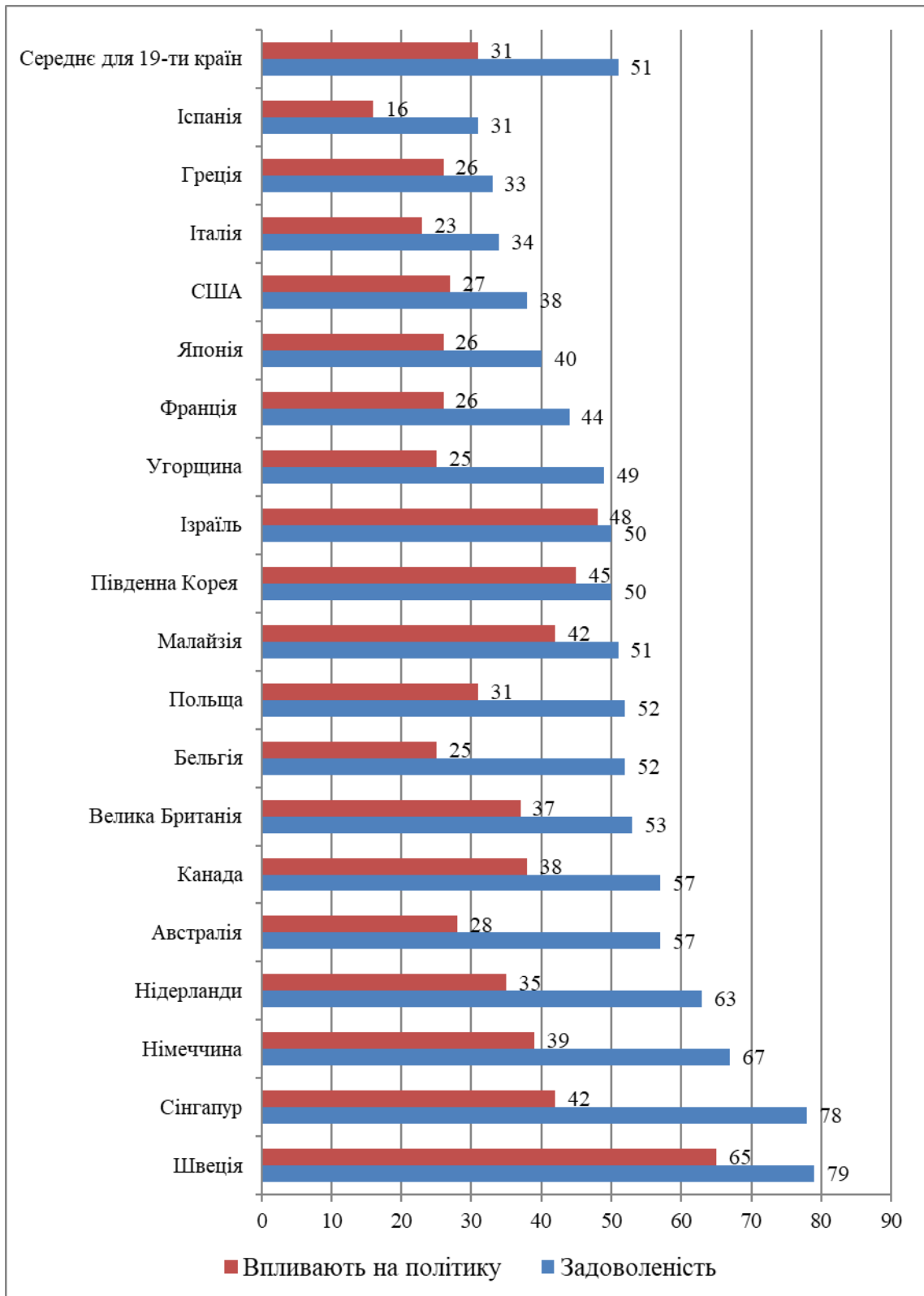

Рис. 2.6. Задоволеність громадян демократією та впливовість громадян на владу.

Джерело: побудовано автором за даними [187]

Основні моделі (англосаксонська, континентальна та іберійська) мають найбільше поширення, хоча й змішана використовує характеристики зазначених моделей.

Вибір моделі місцевого самоврядування визначає реальні можливості територіальних громад вирішувати проблеми місцевого рівня. Одночасно на вибір моделі впливають: історія розвитку держави, адміністративно-територіальний устрій країни, рівень децентралізації, рівень економічного розвитку, тощо.

Як зазначається в статті Ткачук А., Ткачук О. [80] сучасні демократичні системи рухаються від «електоральних демократій» до «демократій участі». Це означає, що громадяни країни і у проміжку між виборами долучаються до напрацювання та реалізації міських політик. Ці процеси найбільш ефективними є на місцевому рівні через використання таких процедур як:

- громадське обговорення рішень;
- опитування жителів.

Громадськість долучається до обговорення стратегічних документів розвитку територій, контролю діяльності органів влади, що загалом є прикладами демократії участі. У країнах, які є усталеними демократіями, подальший розвиток демократії є можливим, перш за все, за рахунок удосконалення місцевого самоврядування та місцевої демократії. Однак незворотність демократії навіть у країнах, які мають зазначені моделі, в останні роки отримує заперечення та сумніви.

Аналітики Freedom House назвали 2022 рік переломним моментом глобальної боротьби за демократію. Основними причинами невдач свободи та демократії у світі були війни, державні перевороти та напади на демократичні інститути з боку неліберальних лідерів.

Втіленням війни проти демократії стала війна росії в 2022 році, яка спонукає до глибокого вивчення процесів розвитку демократії в Україні. Демократичні цінності під час війни потребують розуміння, сприйняття та

підтримки на всіх рівнях публічного управління. Питання набуває особливої актуальності, оскільки військовий час передбачає певні відхилення від демократичних процедур. Крім того і до війни процеси розвитку демократії в Україні не були стійкими. Відповідно до дослідження аналітиків видання The Economist рівень демократії в Україні в 2022 році знизився порівняно з 2021 роком. Оцінювання основних складових загального Індексу демократії наведено на рис. 2.7.

Основною причиною війни експерти The Economist називають крах демократії в росії. Суверенітет і демократія є неподільними поняттями, а отже боротьба України за незалежність та суверенітет є боротьбою країни за демократію. Найбільш важливі демократичні реформи було проведено в 2006-2008 роках, що забезпечило зростання Індексу демократії до рівня 6,94, незважаючи на статус країни як «демократія з недоліками». Починаючи з 2010 року відбувалось поступове зниження Індекс демократії, що призвело до оцінки системи як «гібридний режим».

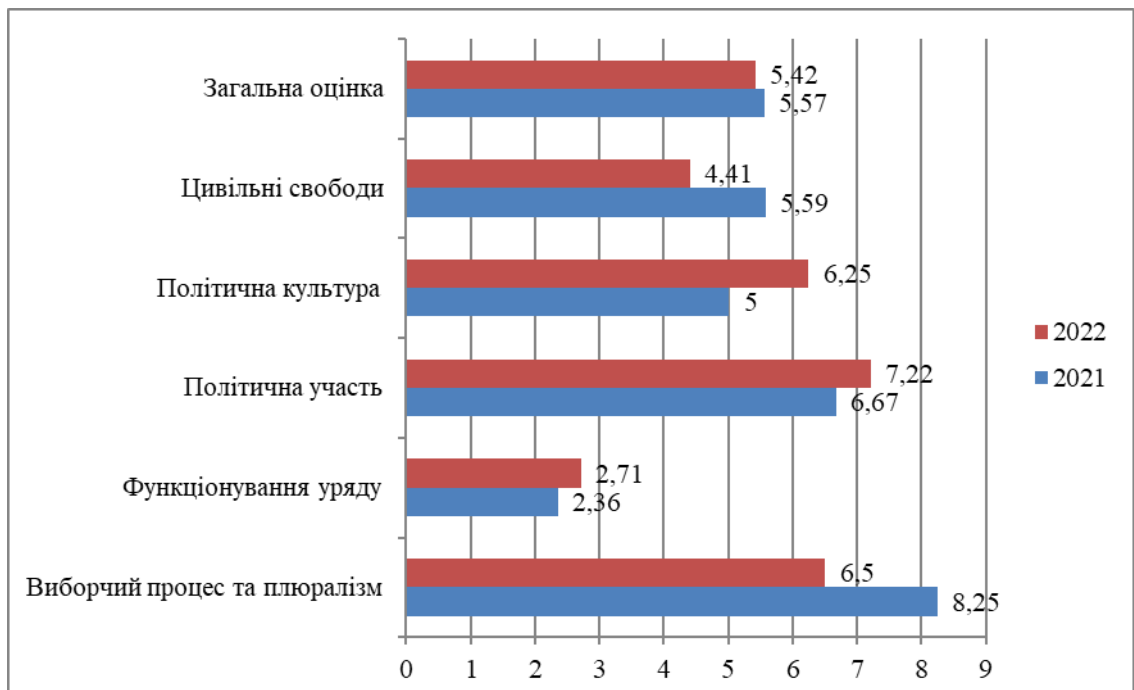

Рис. 2.7. Індекс демократії України та його складові в 2021 та 2022 роках.

Джерело: побудовано автором за даними [185].

Ключовими недоліками системи стали: порушення у виборчих процесах; зосередження влади з акцентом на президенті, а не на законодавчому органі; відсутність незалежної судової системи; корупція та олігархічна система; низький рівень громадської довіри до влади загалом. Зовнішня оцінка рівня розвитку демократії в Україні як гібридного режиму і сьогодні зберігається, через зазначені недоліки. Однак рух України до НАТО та в ЄС вимагає використання не декларативних, а реальних реформ в контексті мінімізації негативних явищ.

Забезпечити рух в напрямку подальшої демократизації можна виключно поборовши ключову ознаку гібридного режиму, який сформувався в Україні. Згідно з аналітичною думкою, системною трудностю гібридного режиму «демократичного спрямування» є те, що «неофіційні норми (наприклад, корупція, клієнтелізм та кумівство, що характерні і для України) не доповнюють офіційний порядок функціонування формальних інститутів, як це має місце у ліберальних демократіях, але обмежують демократично легітимовані практики. Неофіційні норми, щонайменше, порушують функціональні коди офіційних інститутів, а частіше – просто дискредитують їх як значущі процедури та практики» [192, С. 212].

Дещо інший погляд на процеси демократизації в Україні дає дослідження International IDEA. Відповідно до методики International IDEA прогресу у розрізі основних складових демократизації (представництво, права верховенство права, участь) не спостерігається. При значенні в 1, яке характеризує найкращий стан показника за показниками представництва, права та участі Україна в 2021 році мала індекси 0,5 і це на фоні їх зниження порівняно з попереднім періодом. Найгіршою виглядає ситуація за показником верховенство права (рис. 2.8).

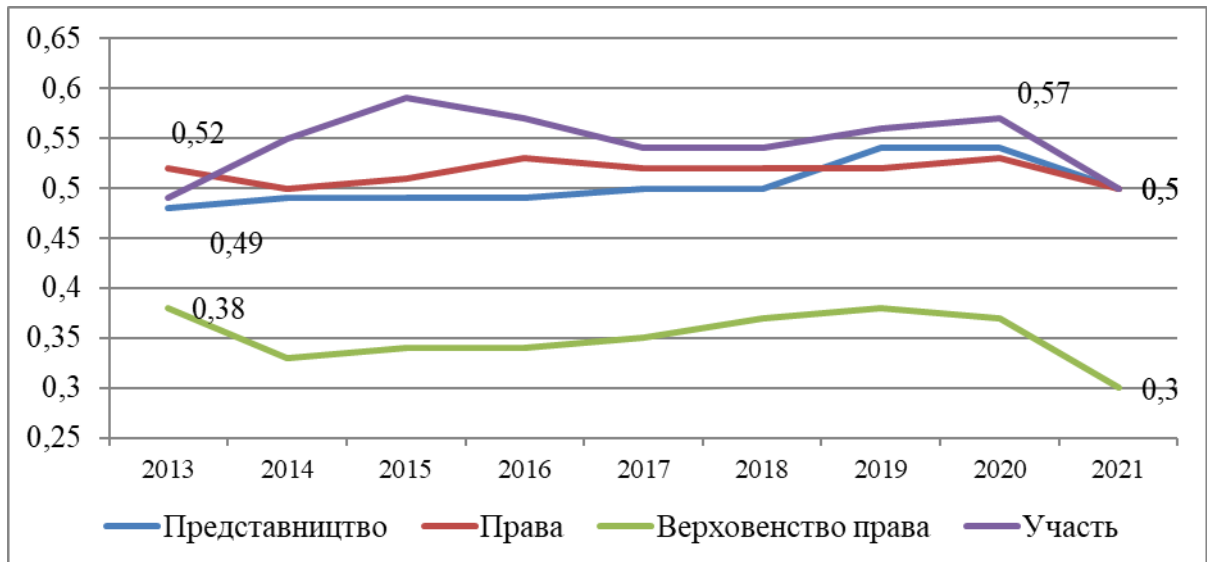

Рис. 2.8. Динаміка процесів демократизації в Україні у розрізі складових відповідно до методики International IDEA.

Джерело: побудовано автором за даними [193].

Через військову агресію в 2022 році показники не визначались. Прогрес у ключових показниках демократії України за період з 1992 по 2022 роки показано на рис. 2.9.

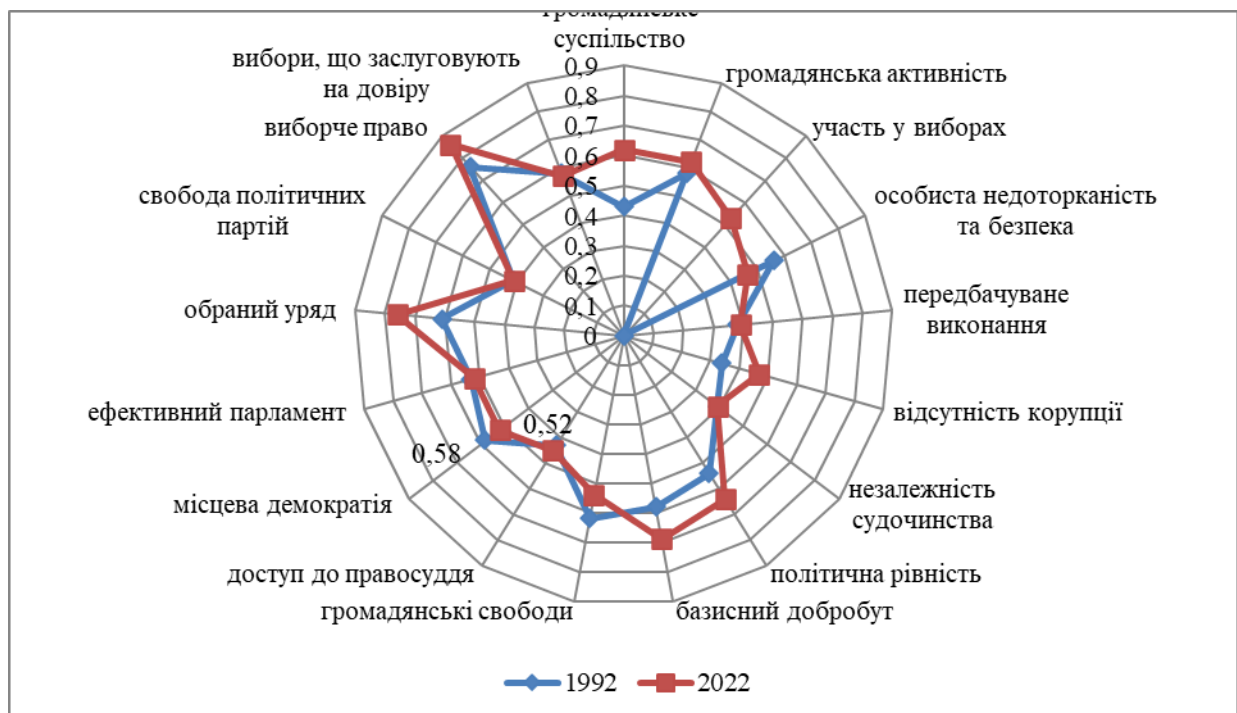

Рис. 2.9. Стан демократії в Україні у розрізі складових відповідно до методики International IDEA в 1992 та 2022 роках.

Джерело: побудовано автором за даними [193].

Наведені дані дозволяють зазначити наступне. Розвиток демократії в Україні відбувається повільно і не за всіма складовими був прогрес у значеннях показників. За п'яти характеристикам відбулось навіть погіршення показників (особиста недоторканість та безпека, громадянські свободи, місцева демократія, ефективний парламент, вибори з високим рівнем довіри). Крім того, значення у розрізі окремих характеристик демократії залишаються на рівні 0,5-0,6, що досить суттєво віддаляє систему від стану демократії. Найкращі значення отримано за складовими виборчого права (0,86) та обраний уряд (0,76). Фактично не відбулось позитивних змін за такими характеристиками як: незалежність судочинства (значення – 0,39 в 1992 та в 2022 роках); виконання рішень судової системи (0,39); вибори, що заслуговують на довіру (0,57); свобода політичних партій (0,41 в 1992 і 0,41 в 2022). З точки зору розвитку місцевої демократії, то слід вказати на регрес, оскільки значення показника знизилось з 0,58 до 0,52, хоча розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається досить динамічно (з 0,43 та до 0,62), крім того, зростала громадянська активність (з 0,58 та до 0,62). Саме тому, можна зробити висновок про: по-перше, певний декларативний характер демократії в Україні та низький рівень активності держави у забезпеченні реальної демократизації; по-друге, відсутність комплексного підходу до здійснюваних реформ, що загалом призводить про невідповідності та непропорційності змін.

Важливою перешкодою забезпечення реального формування демократії в країні є корупція, а її подолання є викликом для України. Transparency International вважає корупцію фундаментальною загрозою миру та безпеці [142]. Корупція є і причиною, і наслідком конфліктів, вона підриває інститути оборони та безпеки, відволікає ресурси від цільового використання, тобто фактично розмиває легітимність держави. Корупція в Україні – це та системна проблема, яка ставить під загрозу і реалізацію євро- та північно-атлантичних цілей, і отримання оборонної допомоги під час війни. Індекс сприйняття корупції України складає третину значення країн з

найкращими показниками, фактично залишається на цьому рівні впродовж тривалого проміжку часу та підтверджує фрагментарність демократичних реформ (рис.2.10).

В Україні після Революції гідності було створено антикорупційну систему, зокрема такі органи як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Національне агентство із запобігання корупції (НАЗК). За відповідальності останнього було розроблено Антикорупційну стратегію на 2021-2025 роки.

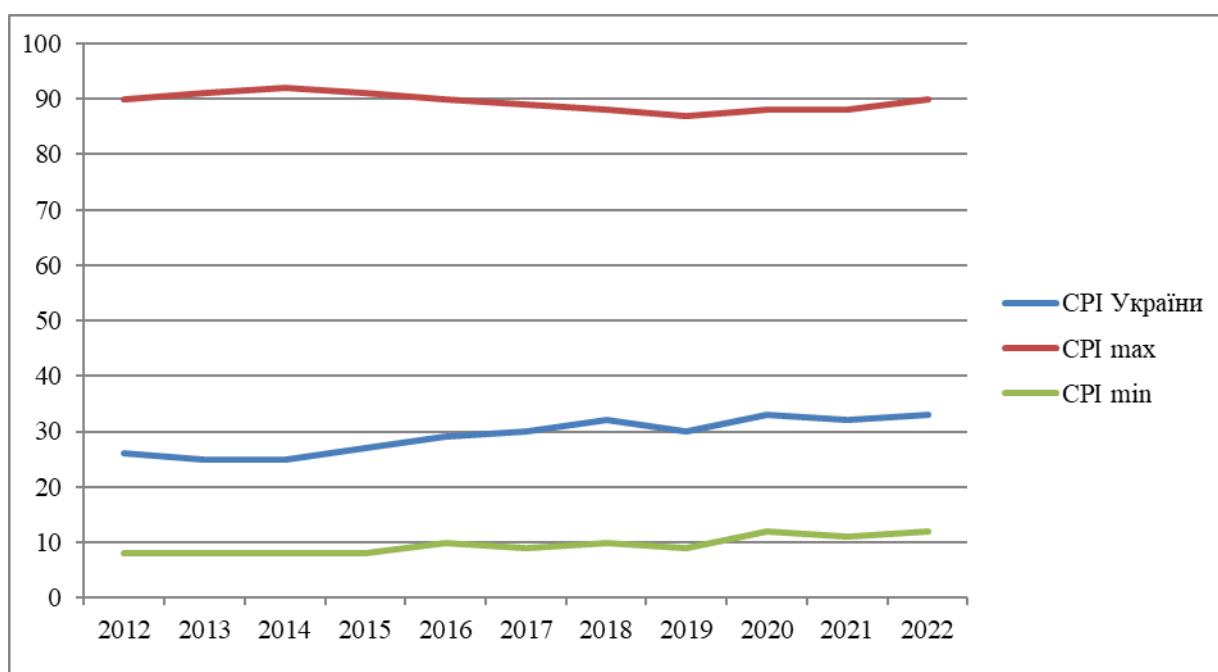

Рис. 2.10. Індекс сприйняття корупції України у порівнянні з максимальним та мінімальним значенням (Corruption Perceptions Index, CPI).

Джерело: побудовано автором за даними [142].

Незважаючи на нормативне та організаційне забезпечення антикорупційної системи питання корупції стоять дуже актуально. Згідно з інформацією, наданою журналістами Politico, стратегія допомоги від Сполучених Штатів передбачає проведення реформ з метою боротьби з корупцією, деолігархізацією, розвитком українського оборонного сектору,

адаптацією військових стандартів до вимог НАТО та поглибленням вивчення іноземної (англійської) мови [194].

Важливою умовою вирішення проблем корупції є забезпечення належного, гарного урядування (управління) (good governance). Серед інших ефектів належного урядування аналітики називають розвиток людського капіталу, зміцнення соціальної згуртованості, забезпечення економічного зростання. The Worldwide Governance Indicators (WGI) розроблені задля оцінювання моделей управління у різних країнах. Так, за складовою «контроль над корупцією» здійснюється оцінювання того, якою мірою державна влада використовується для приватної вигоди, і на скільки впливовими еліти.

Основні показники, які характеризують урядування в Україні наведено на рис. 2.11.

Рис. 2.11. Показники якості урядування (WGI) України.

Джерело: побудовано автором за даними [195].

При максимально-можливому значенні показників в 100 одиниць, жодна характеристика гарного урядування в Україні не досягає навіть значення в 50. За окремими показниками є погіршення ситуації, зокрема, політична стабільність, підзвітність, верховенство права. Найбільший програм відслідковується за показником контроль корупції, однак основою є організаційні умови формування антикорупційної системи.

Загальна оцінка якості урядування (управління) забезпечує розуміння недоліків та дозволяє визначити ті методи та інструменти, які можуть забезпечити покращення. Загальні позитивні тренди у розвитку публічного управління є основою покращення якості місцевого управління. Саме тому, вимірювання місцевого самоврядування є важливою складовою процесів моніторингу розвитку демократії в країні, причому її не можна розглядати без застосування комплексного підходу, тобто дезагредовано від оцінювання якості урядування на національному рівні. Оцінки місцевого управління надають важливу інформацію щодо питань, характерних для місцевого рівня, таких як політика щодо децентралізації, участі та місцевої підзвітності [145].

Аналіз процесів децентралізації в різних країнах світу є ключовою складовою у дослідженні розвитку місцевої демократії, оскільки саме децентралізація визначається як система управління, в якій частина функцій центральної влади передається до органів місцевого самоврядування [196], тобто створюються умови для долучення громадян на місцях до процесів управління. Розуміння рівня, форм та результатів децентралізації у різних країнах світу дозволяє оцінювати зміст та результативність реформ в Україні. Особливості політичної та адміністративної історії країн впливають на процеси децентралізації. Національні особливості системи публічного управління та рівень її централізації визначають характеристики моделей місцевої демократії в різних країнах. Зокрема, слід провести розрізнення між умовами, що сприяють розвитку місцевої демократії, які виникли, наприклад, в результаті наступних чинників:

- централізована однопартійна система (Китай);

- відносно однорідна політична система (Норвегія, Японія);
- високорозвинені політичні системи з сильною місцевою владою (Швейцарія);
- федеральні системи з сильною роллю штатів (США, Австралія, Бразилія, Індія) [74].

У різних країнах світу склалися власні характеристики щодо розподілу повноважень, ресурсів та відповідальності між різними рівнями публічного управління. Причому, ключовим аргументом на користь децентралізації є зростання економіки країни.

Незважаючи на загальний методологічний підхід до проведення реформи децентралізації, кожна країна обирає власну модель. Проте важливо зазначити, що децентралізація сама по собі не може вирішити всі проблеми. Важливою є зрілість інституцій, що забезпечують ефективне використання ресурсів, а також загальна координація зусиль різних рівнів публічного управління. У зв'язку з цим, пропонується проаналізувати досвід та особливості децентралізації у різних країнах світу.

Аналітики відділу політики регіонального розвитку ОЕСР здійснили комплексне дослідження рівня децентралізації в різних типах країн, таких як федеративні та унітарні (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл країн світу відповідно до обраної моделі децентралізації

Типи країн	Одно-рівнева модель: - Муніципалітети	Дво-рівнева модель: - Штати/регіони - Муніципалітети	Три-рівнева модель: - Штати/регіони - Посередники (території) - Муніципалітети
	9 країн	18 країн	8 країн
9 федерацій і квазіфедерацій		Австралія Австрія Канада Мексика Швейцарія	Німеччина Бельгія Іспанія США

Продовження табл 2.4

26 унітарних країн	Естонія	Ізраїль	Чилі	Нова Зеландія	Франція
	Фінляндія	Латвія	Корея	Зеландія	Італія
	Ірландія	Люксембург	Данія	Нідерланди	Польща
	Ісландія	Португалія	Греція	Чехія	Велика Британія
		Словенія	Угорщина	Словаччина	Україна
			Японія	Швеція	
		Норвегія	Туреччина		

Джерело: побудовано автором за даними [197].

Держави оформлюють рішення стосовно масштабів децентралізації акцентуючи на місцевому чи регіональному рівнях. Кожна держава також має власну історію розвитку демократії загалом і зокрема на місцевому рівні. Для прикладу, практика Великої Британії з питань розвитку місцевої демократії має тривалу історію. учасна система місцевого самоврядування у Великій Британії формувалась протягом 19 та 20 століття. У Норвегії місцеві ради обираються вже протягом 170 років, а з 1976 року діяльність округів підлягає прямому виборному контролю [198].

Серед 35 країн, які включені до аналізу, більшість розвивають дворівневу або трирівневу моделі децентралізації. Згідно з даними ОЕСР на 2020-2021 роки, 37 країн мали 136906 субнаціональних урядів, зокрема 132354 муніципальних утворень, 4008 посередницьких суб'єктів та 544 суб'єкти регіонального та державного рівнів [199]. Країни ЄС виявляють найвищий рівень децентралізації.

Протягом кількох десятиліть основною стратегічною лінією реформування публічного управління в країнах Європейського Союзу була децентралізація. Цей процес включав тривимірний підхід:

Політична децентралізація, спрямована на створення умов для активної участі громадян у процесі ухвалення рішень.

Адміністративна децентралізація, яка передбачала розподіл повноважень та відповідальності між різними рівнями влади.

Фіскальна децентралізація, яка через перерозподіл фінансових ресурсів мала забезпечувати формування достатніх доходів для вирішення розвиткових завдань на місцевому рівні.

Основні показники децентралізації в країнах ЄС наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Показники рівня децентралізації окремих країн ЄС (2020 р.)

Країна	Рівні субнаціонального уряду	Місцеві адміністративні одиниці	Середня чисельність населення локальної адміністративної одиниці	Індекс децентралізації (0,0-3,0 (max))
Німеччина	Федеральні землі, округи, муніципалітети	11008	7555	2,5
Фінляндія	Провінції, муніципалітети	310	17824	2,3
Данія	Регіони, муніципалітети	99	58816	2,4
Італія	Регіони, провінції, муніципалітети	7914	7612	1,7
Польща	Регіони, округи, муніципалітети	2477	15496	1,9
Угорщина	Округи, муніципалітети	3155	3098	1,4
Румунія	Повіти, гміни, міста (муніципалітети)	3181	6971	1,4
Чехія	Регіони, муніципалітети	6258	1709	1,9
Латвія	Муніципалітети	119	16031	2,5
Литва	Муніципалітети	60	46568	1,5

Джерело: побудовано автором за даними [200].

Представлені дані свідчать про наявність відмінностей у рівнях децентралізації в країнах ЄС:

у більшості країн ЄС відзначається два або три рівні децентралізації, з найнижчим рівнем, що припадає на муніципальні райони. Кількість цих рівнів зазвичай залежить від розміру країни;

рівень децентралізації, визначений за індексом, відрізняється в різних країнах. У країнах, що колись були частинами постсоціалістичної системи, цей рівень переважно нижчий порівняно з іншими країнами ЄС.

В країнах ЄС, незважаючи на певні відмінності, місцева демократія має належне поширення та розвивається далі. Це пов'язано з тим, що ще в 1985 році було прийнято та ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, що було зазначено вище, а також те, що ЄС визнав місцеве самоврядування керівним принципом публічного управління на місцевому рівні. Так, досвід Швейцарії вивчається в праці [201]. Швейцарія славиться своїми давніми традиціями прямої демократії на місцевому рівні, де муніципалітети користуються значною вільністю дій та автономією. Проте цей досвід має значні обмеження, оскільки муніципалітети Швейцарії дуже малі, і автори підтримують ідею невеликих муніципалітетів, оскільки це сприяє використанню механізмів соціального контролю та особистого знайомства між виборцями і кандидатами.

Нефас С. [202] вивчаючи досвід Литви зазначив, що пошук шляхів посилення залучення громадськості до демократичних процесів на рівні місцевого самоврядування стає важливою проблемою. В епоху змін, ефективне функціонування органів місцевого самоврядування не лише є формальним кроком України в напрямку ЄС, але і стає основою для системних трансформацій у суспільстві. З метою розвитку місцевої демократії відповідно до євроінтеграційних принципів розумно використовувати досвід провідних країн та основні принципи управління, що були сформульовані в рамках ЄС.

У встановлених демократичних системах західного типу також спостерігається перегляд концепції місцевої демократії. Цей перегляд відбувається з кількох причин:

- зміна парадигми від соціальної держави до іншого моделювання;
- зменшення впливу державного сектора;
- збільшення відстані між громадянами та їх представницькими органами, що виявляється у зменшенні активності участі громадян у місцевих виборах [203].

У перехідних суспільствах, як зазначають Бучек Дж. та Сміт Б. [203], попередній досвід місцевого самоврядування характеризувався використанням неефективних та недемократичних форм. Це породило потребу в децентралізації. Процес розвитку місцевого самоврядування в країнах Центральної Європи протікав етапами. Спочатку були створені міцні інститути представницької демократії, а потім розпочалася розбудова місцевого самоврядування. Тому питання подальшої децентралізації та розвитку місцевої демократії є актуальними для реформування системи публічного управління в багатьох країнах.

Зростання децентралізації, яке відбувається впродовж останніх десятиліть, сприяє поступовим змінам конфігурації відносин між центральним урядом і субнаціональними урядами в напрямку співпраці та зростання значення місцевої влади. Результатом децентралізації є збільшення фінансових ресурсів, якими розпоряджаються органи регіональної та місцевої влади. Саме тому моніторинг місцевих фінансів є важливим етапом аналізу ресурсного забезпечення місцевої демократії. Чим більшими є фінансові ресурси місцевого рівня, тим більшими є інвестиційні можливості органів влади на субнаціональному (регіональному чи місцевому) рівні щодо реалізації важливих проєктів, і тим більш значимою є місцева демократія, що забезпечує контроль з боку громадськості. Спроможність органів субнаціонального рівня вирішувати різноманітні проблеми обмежена доходами, які відповідно до рівня децентралізації, залишаються на відповідному рівні.

Субнаціональні витрати розподіляються відповідно до моделі децентралізації (між одним, двома або трьома рівнями). Кількісні характеристики моделей у розрізі країн поширення, чисельності населення, відсотків території (рис. 2.12).

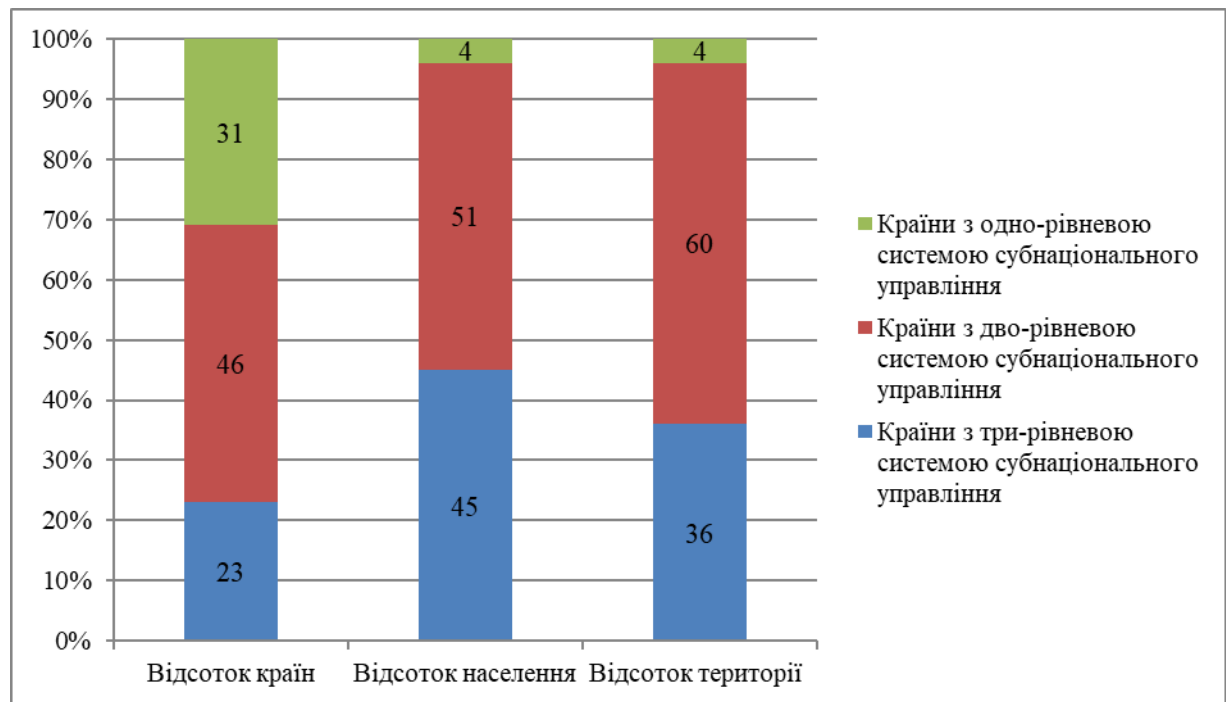

Рис. 2.12. Розподіл країн, населення та території за кількістю рівнів субнаціонального управління.

Джерело: побудовано автором за даними [204, С.14].

В 31 країні світу існує лише один рівень місцевої влади – муніципальний, який включає місцеві органи (райони місцевого самоврядування, місцеві ради, місцеві органи влади, райони тощо). 46 країн мають два рівні: муніципальний та регіональний (штати, регіони, провінції). І 23 країни мають три рівні субнаціонального управління: муніципальні та регіональні, з третім проміжним рівнем між ними: департаменти у Франції, провінції в Бельгії, Італії та Іспанії, райони в Німеччині, Малі та В'єтнамі, округи в Польщі, Велика Британія і США, райони в ряді євразійських країн (Казахстан, Киргизстан, Молдова та ін.) [204].

В статті Голдфренка Б. [205] досліджено досвід розвитку місцевого самоврядування в Латинській Америці. Серед ключових чинників невдач розвитку місцевої демократії названо: ступінь національної децентралізації повноважень і ресурсів та рівень інституціоналізації місцевих опозиційних партій. Країни Азії також мають досвід здійснення реформ з децентралізації. В Азії багато країн почали децентралізацію після 1990-х років, і

децентралізація почала фігурувати серед найвидатніших державних реформ. Як і в усіх регіонах світу, між країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону існує значна неоднорідність щодо рівня та типів децентралізації. Досвід країн регіону досить обмежений та передбачає здійснення реформ з елементарної деконцентрації, що характерно для країн з централізованими системами. У Китаї субнаціональне управління не має «внутрішніх» повноважень, оскільки Конституція Китаю передбачає, що повноваження та обов'язки субнаціональних урядів делегуються центральними органами влади, які також можуть їх скасувати [206].

Васаррі С. та Салек-Ліпчан П. [41] детально вивчають досвід країн Східного партнерства. Особливо цікавим для України є досвід Польщі. За основу розбудови демократичної системи в Польщі було взято принцип субсидіарності. Держава повинна була стати допоміжною для всіх структур (гмін, воєводств, повітів, підприємств), які діють на території держави і служать громадянам. В Польщі ріст довіри до місцевого самоврядування відбувся не стільки за рахунок передачі повноважень з центрального рівня, скільки за рахунок діяльності самих органів місцевого самоврядування. Тобто важливим є спроможність органів місцевого самоврядування до ефективного функціонування [106]. Відповідно до сформованої в країні моделі децентралізації відбувається розподіл загально-державних витрат на субнаціональних рівнях (табл. 2.6).

Наведені дані свідчать про певні відмінності у структурі державних видатків країн. Величина ресурсу, який перерозподіляється через публічні структури різного рівня, суттєво відрізняється: від 30,09% в Мексиці до 61,64% в Франції. Однак загалом у переважній більшості країн цей показник складає 40-50%. На субнаціональних рівнях федеральних країн перерозподіляється від 40 до 80% фінансових ресурсів публічного сектора. Унітарні країни, які мають дворівневу децентралізовану систему, через регіональний рівень розподіляють 20-48% від величини загальних витрат.

Таблиця 2.6

Державні видатки, в тому числі субнаціональні, в окремих країнах світу, 2020 р.

Країни	Загальні публічні витрати (як % ВВП)	на душу населення, дол. США*	Регіональний рівень (як % від загальних витрат)	на душу населення, дол. США*	Місцевий рівень (як % від загальних витрат)	на душу населення, дол. США*
<i>Федеративні країни</i>						
Німеччина	50,84	26001	48,90	12480	17,38	4745
Бельгія	59,18	29250	49,04	14900	12,43	3891
Іспанія	52,44	18280	47,31	9349	12,16	2604
Канада	53,86	21627	64,14	16407	17,25	4536
США	47,79	24885	39,69	11966	-	-
Австралія	40,43	19681	45,01	9559	5,89	1293
Мексика	30,09	5680	43,06	2557	6,95	390
Швейцарія	37,77	24634	58,81	15079	19,77	5327
<i>Унітарні країни</i>						
Чехія	47,22	18298	27,67	5237	-	-
Естонія	45,93	15588	23,23	3962	-	-
Франція	61,64	28170	19,03	5666	-	-
Італія	57,12	22225	27,20	6340	-	-
Японія	38,49	16633	39,51	6541	-	-
Корея	37,57	14930	45,78	6754	-	-
Польща	48,67	14548	30,63	4986	-	-
Латвія	43,16	12676	26,08	3579	-	-
Литва	42,89	13821	22,70	3381	-	-
Швеція	52,52	27985	48,71	14241	-	-
Велика Британія	51,33	20500	20,71	4665	-	-
ЄС-27	53,14	22010	34,35	7403	21,94	5113

* - дані за 2019 рік

Джерело: побудовано автором за даними [199].

Розподіл ресурсів між рівнями публічного управління за абсолютними показниками (у розрізі на душу населення) у різних країнах також має суттєві відмінності. Загальні видатки бюджетів всіх рівнів в країнах ЄС складає від 12 тис. дол. США на душу населення в Латвії до 29 тис. дол. США на душу населення в Бельгії. Постсоціалістичні країни, які здійснювали демократичні реформи вже в 1990-х мають порівняно нижчий рівень економічного розвитку та скромніші ресурси на різних рівнях публічного управління, і на рівні центрального уряду, і на регіональному рівні.

Показники структури витатків не в повній мірі відображають рівень децентралізації, оскільки вони не є свідченням автономії органів місцевого самоврядування. Так, на місцевий рівень можуть бути передані соціальні виплати, здійснювані від імені центрального уряду. Тому важливим напрямом аналізу є моніторинг ефективності управління цими ресурсами на відповідному рівні.

Потужним аргументом проведення децентралізації є порівняння субнаціональних витрат різних за рівнем розвитку країн світу (рис. 2.13).

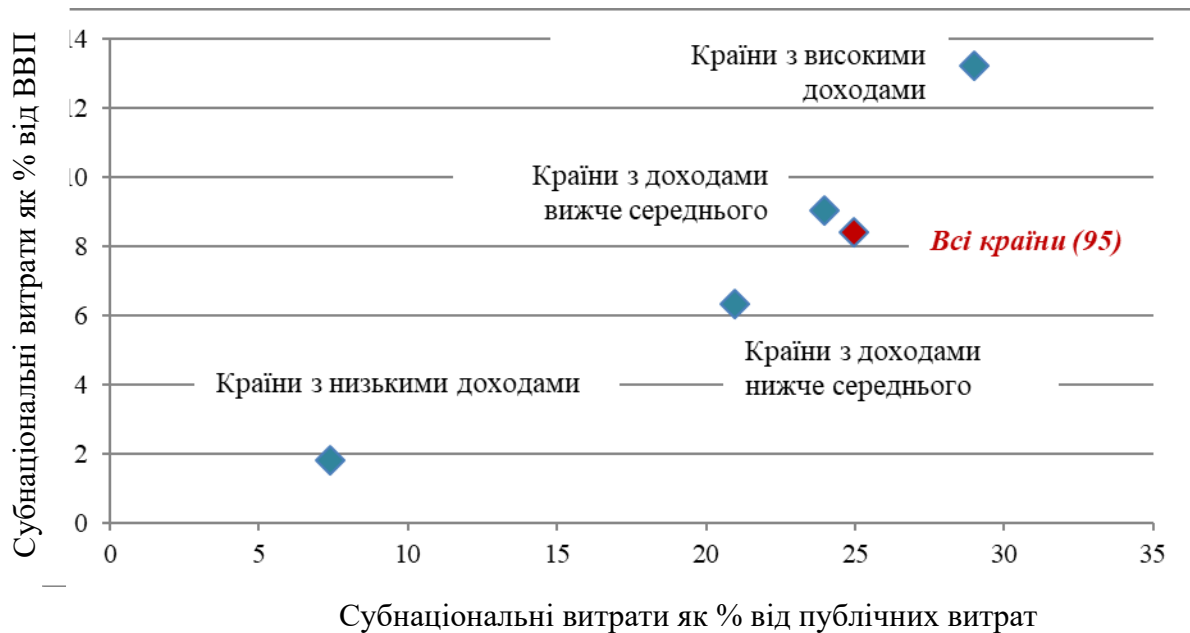

Рис. 2.13. Субнаціональні витрати (% від ВВП та % від публічних витрат) різних за рівнем розвитку країн.

Джерело: побудовано автором за даними [205, С.22].

Відповідно до запропонованих показників децентралізації (субнаціональні витрати як % від ВВП та субнаціональні витрати як % від публічних витрат) можемо констатувати, що більшість децентралізованих країн мають порівняно вищий рівень економічного розвитку (за показником ВВП на душу населення). Це не є загальною тенденцією, однак у переважній більшості випадків спостерігається саме таке співвідношення.

Рівень децентралізації певною мірою впливає і на структуру витатків (оплата праці працівників, проміжне споживання, соціальні витатки,

капітальні видатки, субсидії та інші трансферти, інші). З точки зору забезпечення економічного розвитку країни важливим є спрямування ресурсів за напрямками, зокрема, на капітальні видатки. Забезпечення розвитку на регіональному та місцевому рівнях залежить від капітальних видатків бюджетів відповідних рівнів. Саме вони спрямовуються на реалізацію інвестиційних проєктів, будівництво, реконструкцію, а отже децентралізація дозволяє владним структурам відповідного рівня самостійно визначати пріоритети розвитку.

Частку капітальних видатків в структурі витрат бюджетів відповідного рівня наведено на рис. 2.14.

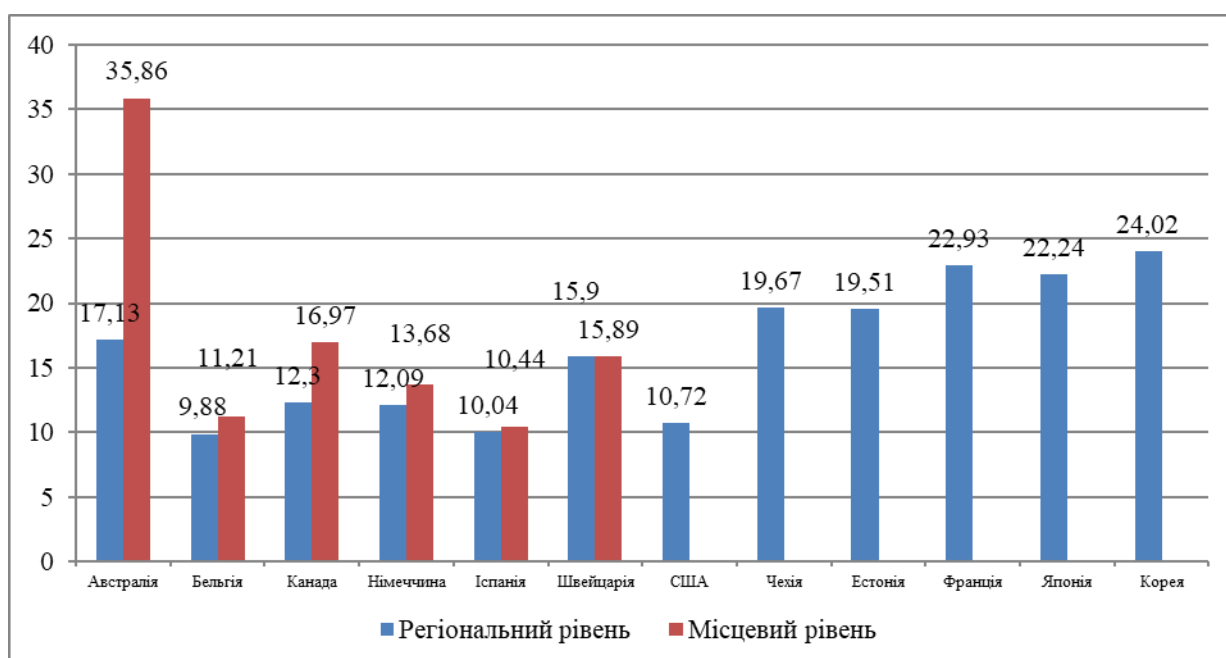

Рис. 2.14. Частка капітальних витрат у видатках відповідного рівня.

Джерело: побудовано автором за даними [199].

Наведені дані демонструють той факт, що в країнах з дворівневою системою децентралізації частка капітальних видатків складає 20-25%. В країнах з трирівневою системою децентралізації частка капітальних видатків регіонального рівня складає 10-15%. Безпосередньо місцева влада за цією статтею на розвиток спрямовує також 10-15%. Винятком є Австралія, де і на регіональному рівні, і на місцевому рівні капітальні видатки мають порівняно вищу частку.

Узагальнюючи зарубіжний досвід проведення децентралізації доцільно зазначити ключові позитивні результати: підвищення якості надання державних послуг безпосередньо на місцях на фоні зниження витрат на їх надання; наближення політики до громадян; стимулювання місцевого розвитку. Серед позитивних ефектів децентралізації в частині розвитку місцевої демократії слід вказати: підвищення прозорості та підзвітності, забезпечення розширення участі громадян у прийнятті рішень; порівняно кращий рівень врахування потреб громадян через належне ресурсне забезпечення.

2.3. Особливості становлення публічної самоврядної влади та розвитку місцевої демократії в Україні

Основним вектором реформування системи публічного в Україні після відновлення незалежності стала демократизація (демократична модернізація), яка передбачала «трансформацію вищих, центральних і місцевих органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, безпосередньо пов'язаних з територіальними громадами – первинними суб'єктами місцевого самоврядування» [46, С. 157]. Прийнята в 1996 році Конституція України, на думку Федоренка В.Л., «унормувала багатий історичний досвід народоправства на українських землях і одночасно ... легітимізувала демократичний правовий режим в Україні» [207, С. 96]. Однак демократизація в Україні супроводжувалась суперечливими процесами, а відтак, і в 2023 році аналітики [70] зазначають існування ряду загроз подальшого розвитку демократії. Становлення системи місцевого публічного управління постало однією з найбільш вагомиз та складних проблем у формуванні державності України [118, С. 224].

Безумовно кожна країна, яка стала на шлях розвитку демократії, використовує власну модель перетворень. Згідно з позицією Балути Т. П.

[208], необхідно враховувати, що еволюція демократії може мати індивідуальні особливості як у соціальному вимірі, так і в часовому аспекті, тобто вона не обов'язково має відбуватися універсальним чином. Тобто існують суттєві відмінності у спроможності країн здійснити демократизацію, навіть після її сприйняття в якості суспільної ідеї.

Милосердна І. М. [209] для ідентифікації моделей демократичного транзиту в останні десятиліття використала критерій темпів демократичних перетворень. Було виокремлено три варіанти переходу до демократії:

– варіант «форсованого переходу» – модель, яка вирізнялась наявністю історичного досвіду функціонування демократичних інститутів, «соціальної пам'яті» громадян та соціально-економічних передумов. Країни Центральної та Східної Європи (Польща, Чехія, Угорщина) здійснили достатньо швидкий перехід до демократії, а досягнений рівень економічного розвитку сформував основи для її збереження та закріплення;

– варіант «перемінного переходу» – процеси демократичних перетворень не є стійкими та поступальними, тобто періоди здійснення демократичних реформ змінюються «відкатами» до попередньої системи. Країни Латинської Америки, Грузія, росія – країни, які декларують розвиток демократії, однак стикаються з системними протиріччями та мають ознаки повернення до авторитарних режимів;

– варіант «затягнутого переходу», коли здійснювані демократичні реформи затягуються у часі в силу тих чи інших причин і в суспільстві виникає спротив трансформаціям. Країни Латинської Америки, Південно-східної Азії, Молдова, Вірменія та Україна – потрапили в полон перманентних демократичних реформ.

Повільні та фрагментарні демократичні реформи, які не забезпечили суттєвого покращення показників соціально-економічного розвитку та підвищення обороноздатності країни, стали аргументом «проти» демократії.

Ключовою проблемою демократизації впродовж десятиліть було те, що політичні еліти в Україні не були налаштовані на реальні системні та комплексні демократичні реформи, а громадяни мали низький рівень самоорганізації та періодично втрачали інтерес до демократії. При цьому Україна зіткнулась не лише з ризиками відходу від демократичного вектору, а й загрозою збереження держави через військову агресію російської федерації.

Мотивація здійснюваної демократизації також певним чином відрізнялась: в країнах Східної Європи переважали політичні мотиви та загальна орієнтація на демократичні цінності та проведення реформ з децентралізації; в країнах Західної Європи (Греція, Португалія Італія) основним драйвером подальшої децентралізації були переважно економічні мотиви та цілі раціоналізації. Моніторинг процесів децентралізації, який проводиться в тому числі міжнародними організаціями [210], спрямований переважно оцінку якості надання послуг на місцях. Хоча більш важливим наслідком реформ з децентралізації стало покращення навичок працівників муніципалітетів здійснення планування, бюджетування та управління інвестиціями, що буде важливо під час розробки стратегій місцевого розвитку. Саме тому слід зупинитись на дослідженні здійснюваних в Україні реформах в контексті забезпечення демократизації з точки зору об'єктивної їх оцінки та визначення подальших векторів трансформації системи публічного управління. Найбільш значимою з точки зору демократизації в останні роки стала реформа з децентралізації.

Децентралізація в Україні розпочалась в 2014 році і передбачала:

- територіальне укрупнення – відбулось зменшення кількості адміністративно-територіальних одиниць місцевого самоврядування (з 11 тис. до 1470);
- фіскальну децентралізацію – на місцевому рівні зосереджено 31% державних видатків (12,5% ВВП).

– Рівень децентралізації в Україні (за даними аналітиків [211]) вище середнього серед країн ОЕСР-36.

Загалом слід погодитись, з вченим Регулський Дж., який зазначає, що аналіз досягнутого рівня децентралізації є надзвичайно складним завданням, оскільки воно пов'язане з багатьма непорівняними та невимірними процесами [106, С. 206]. Відповідно той факт, що показники децентралізації покращуються ще не є свідчення завершення реформ та формування ефективної системи розподілу повноважень.

На початку 2022 року реформи з децентралізації ще не завершилися і в системі публічного управління на різних рівнях зберігались недоліки щодо:

- розподілу повноважень, зокрема, між виборними органами місцевого самоврядування та територіальними державними адміністраціями;
- функції адміністративного нагляду, яка стосується законності локальних актів;
- державної служби в органах місцевого самоврядування;
- статусу та відповідальності місцевих виборних представників.

Відповідно оцінювання демократичності управління країною на постійній основі є важливим в контексті вирішення зазначених вище негативних проблем. Розвиток громадянського суспільства, його запит не залишає владі можливостей для консервації підходів та ситуації. Слід погодитись з Гонюковою Л. В. та Суржик М. В. [212], які обґрунтовують необхідність зміни підходів до прийняття публічно- управлінських рішень в Україні. Так, Центром Разумкова в рамках проєкту Програми VATRA в 2023 році було проведено опитування громадян щодо оцінки рівня демократичності управління в Україні. Ключові індикатори настроїв громадян України є чіткими:

- 73,1% українці дотримуються думки, щодо визначення демократії, як найбільш бажаного типу державного устрою для України (в 2010 році цей показник складав 51,7%);

- 93,8 % оцінили важливість демократії за 10-ти бальною шкалою від 5 до 10 балів;
- 67,2 % опитаних абсолютно об'єктивно вважають, що Україна ще не є цілком демократичною державою, але рухається в напрямку демократії;
- лише 1,9 % опитаних вважають, що існуюча політична система в нашій країні дозволяє громадянам мати вплив на уряд;
- 64,0% - вважають, що Україна стане високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською країною [213].

Все вище зазначене свідчить про безальтернативність подальшого розвитку демократії в Україні на всіх рівнях публічного управління, з акцентом на місцевому рівні.

Демократизація означає, що органи місцевого самоврядування дедалі більше реагують на потреби громади та більш активно взаємодію з громадянами в частині прийняття управлінських рішень. Відповідно моніторинг використання інструментів місцевої демократії в органах місцевого самоврядування має велике значення в частині визначення проблемних аспектів та цільових завдань щодо їх удосконалення. В Україні функціонує Український незалежний цент політичних досліджень (УНЦПД) – неурядовий позапартійний аналітичний центр, який сприяє розвитку демократичних процедур у сфері публічної політики. Його діяльність спрямована на поширення у суспільстві концепції необоротності демократичних змін [214]. Також в останні роки було реалізовано два важливих проєкти: Проєкт USAID «Громадяни в дії» (2014-2019 рр.) передбачав вдосконалення законодавчого середовища щодо розвитку громадянського суспільства [215]; Проєкту ПРОМІС (2019) передбачав аналіз правового регулювання 22 інструментів місцевої демократії за 190 індикаторами [216]. Основні інструменти розвитку місцевої демократії, які визначено як важливі, аналітиками проєктів наведено в табл. 2.7.

Індекс демократичності згідно методики Проекту USAID забезпечує оцінку якості місцевих правових процедур з позицій прозорості роботи місцевої ради та рівня залучення громадян до розробки управлінських рішень щодо місцевого розвитку. За шкалою оцінки прийнято три градації знань індексу: високий рівень – 100-75%, середній рівень – 74-50%; низький – 49-25%.

У 2017 році організацією Трансперенсі Інтернешнл Україна було започатковано Програму «Transparent cities/Прозорі міста», яка мала на меті дослідження прозорості та підзвітності діяльності місцевої влади у розрізі міст [217].

Таблиця 2.7

Механізми розвитку місцевої демократії

Проект USAID	Проект ПРОМІС
статут територіальної громади; місцеві ініціативи; громадські слухання; громадська експертиза; звітування міських голів та депутатів міських рад; загальні збори громадян; електронні петиції; консультації з громадськістю; громадський бюджет; регламенти виконавчих комітетів міських рад; регламенти міських рад; положення про постійні депутатські комісії	Залучення мешканців до планування та ухвалення рішень ОМС: статут територіальної громади; місцеві ініціативи; громадські слухання; загальні збори; публічні та електронні консультації; електронні петиції; громадський бюджет; консультативно-дорадчі органи; програми з розвитку громадянського суспільства; інтерактивність веб-сайту ради; залучення жителів до формування міського бюджету прозорість діяльності ОМС: онлайн-трансляція засідань ОМС; розміщення на веб сайті основних актів ради; процедури прозорості роботи депутатів ради; відкритість інформації про роботу ради, виконкому, відкритість інформації про прийом жителів в ОМС підзвітність органів і посадових осіб місцевого самоврядування відкрите звітування про використання бюджетних коштів; звітування голови та депутатів ради; громадська експертиза

Джерело: [215, 216].

Моніторинг прозорості відображає можливості громадян мати доступ до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування.

Муніципальна прозорість з 2020 року була доповнена підзвітністю. *Моніторинг підзвітності* дозволяє визначити залучення громадян до перевірки діяльності органів місцевого самоврядування.

Методика «Transparent cities» дозволяє визначати рівень *Прозорості* та рівень *Підзвітності* окремо та розглядати результати у взаємозв'язку.

За результатами моніторингу прозорості розрізняють різні категорії прозорості міст: прозоре місто, переважно прозоре місто, частково прозоре місто, переважно непрозоре місто, непрозоре місто.

Середній рівень *Прозорості* міст поступово зростає, така ж тенденція вже відслідковується і за напрямом *Підзвітність*. Динаміку *Підзвітності* та *Прозорості* міст України наведено на рис. 2.16.

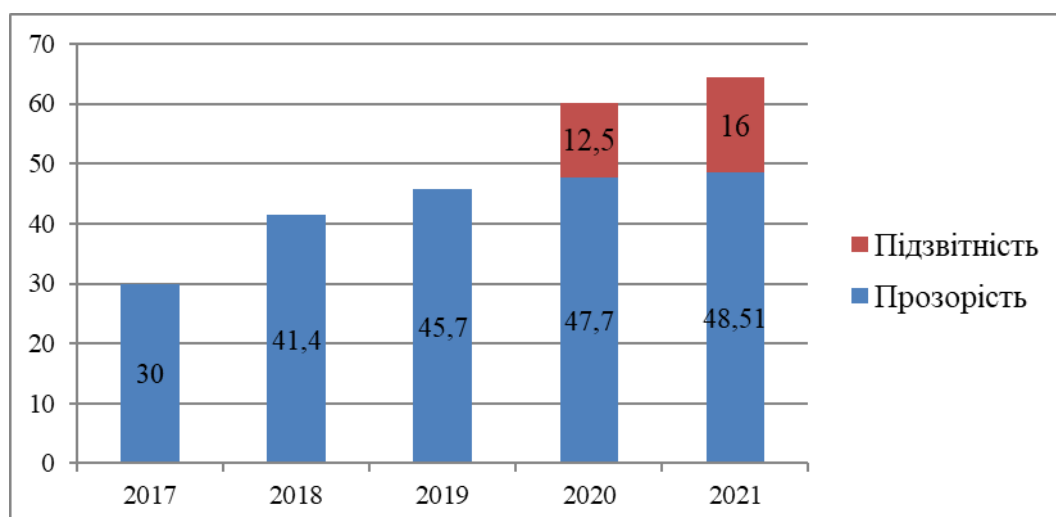

Рис. 2.16. Середні значення Прозорості та Підзвітності міст України у 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [217].

Незважаючи на зростання середнього значення *Прозорості* слід вказати, що: *по-перше*, моніторинг стосується лише 100 міст України, які підпадали під дослідження, позитивні практики та моніторинг слід поширювати й на інші міста; *по-друге*, міста стають прозорішими, однак відмінності у рівнях прозорості залишаються суттєвими. Так, за 2021 рік прозорі міста Маріуполь, Львів, Дніпро, Дрогобич та Мукачево мали понад

80 балів, а такі міста як Ізмаїл (15,6), Вишневе (17,0), Шепетівка (20,3) мали рівень прозорості в рази нижчий навіть за середній рівень. Реформування системи публічного управління в частині підвищення прозорості та підзвітності є важливим для забезпечення економічного і соціального розвитку міст, на чому наголошено в статті [218].

Слід зауважити, що вперше аналітики до прозорих міст віднесли аж 5 міст. Також у період з 2017 по 2021 рік розподіл міст за напрямом Прозорість суттєво змінився (рис. 2.17).

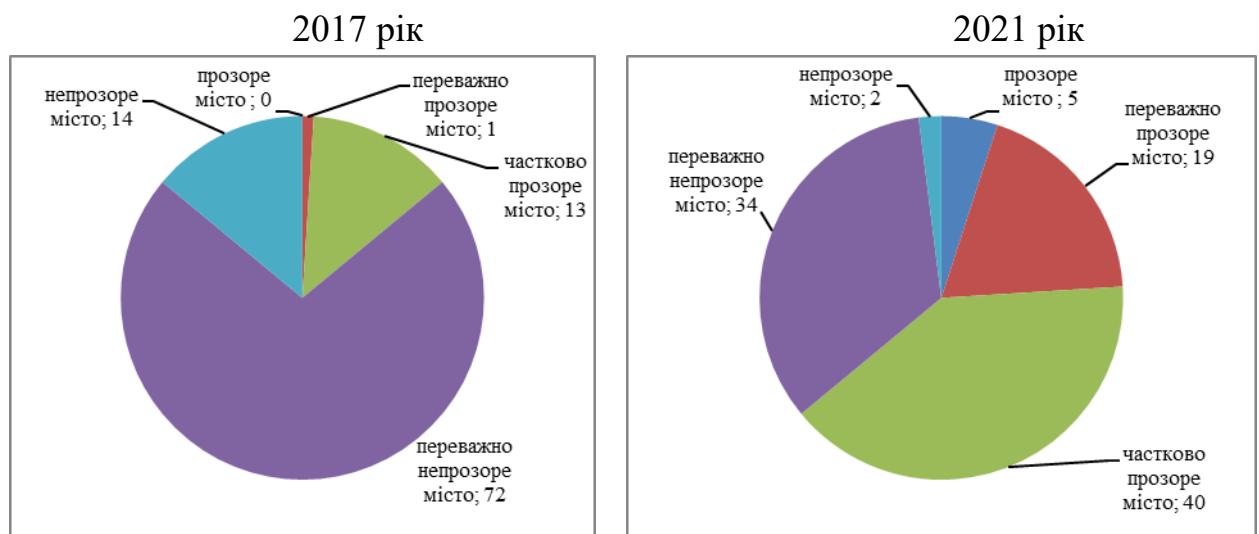

Рис. 2.17. Розподіл міст за категорією прозорості в 2017 та в 2021 роках.

Джерело: побудовано автором за даними [219].

Кількість непрозорих та частково непрозорих міст зменшилась з 14 до 2 та з 72 до 34 відповідно. Це підтверджує поступове поширення інструментів місцевої демократії на все більшу кількість сфер та міст загалом. Незважаючи на війну Програма «Transparent cities» продовжили моніторинг стану прозорості, однак лише в 70 містах, за меншою кількістю показників та в розрізі трьох категорій «прозоре місто, частково прозоре місто, непрозоре місто». З 70 міст лише три отримали статус прозорих, а 73 визнані непрозорими.

Ще один важливий напрям дослідження місцевої демократії, який проводиться в Україні, це моніторинг Індексу місцевої е-демократії. Мешканці використовують інструменти е-демократії, як [220]:

- е-звернення – е-пошта, форма на сайті, платформа з кабінетом мешканця;
- е-петиції та громадський бюджет – е-сервіс, е-сервіс зі статистикою і надійною аутентифікацією, платформа з кабінетом мешканця;
- е-консультації – е-пошта, сторінка на веб-сайті МР з реакціями, е-сервіс зі статистикою і надійною аутентифікацією, платформа з кабінетом мешканця.

Також використовуються додаткові ІТ-сервіси участі, зокрема: дорадчі органи – передбачається голосування через е-пошту, соціальні мережі, е-форми; ІТ-сервіси з елементами участі, які автоматично адмініструють громадськість, адмініструють МР; онлайн-конкурси для місцевих громадських організацій.

В Україні здійснюється моніторинг е-демократії міст на основі застосування 9-ти тематичних блоків [221]:

- стратегічні/ програмні документи розвитку місцевої е-демократії;
- нормативно-правове забезпечення інструментів е-демократії;
- ІТ-рішення інструментів е-демократії;
- додаткові 4 ІТ-сервіси участі;
- інклюзивність ІТ-рішень інструментів е-демократії;
- опитування мешканців;
- активність користувачів 7 інструментами е-демократії;
- результативність інструментів е-демократії;
- показники Рейтингу Прозорості 100 міст (Transparency International Україна).

Узагальнені результати моніторингу розвитку місцевої демократії у довоєнний період у розрізі областей наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Показники розвитку місцевої демократії

Міста	Індекс демократичності міст		Індекс прозорості та підзвітності, 2021 р.		Індекс е-демократії, 2020 р.
	2018 р.	2021 р.	бали Прозорості	бали Підзвітності	
1	2	3	4	5	6
Київ	76	42	59,1	29,5	73,4
Чернівці	90	78	56,0	20,5	41,9
Хмельницький	75	33	76,2	27,8	72,5
Львів	70	38	85,5	33,3	67,8
Черкаси	61	48	54,2	2,8	34,0
Чернігів	61	61	54,0	12,0	42,5
Івано-Франківськ	59	56	63,5	9,3	70,0
Ужгород	59	47	53,5	13,5	53,74
Суми	59	49	62,0	9,0	54,9
Вінниця	55	36	78,9	18,5	58,1
Запоріжжя	54	42	53,8	10,8	51,2
Одеса	52	39	57,6	7,8	56,1
Миколаїв	51	44	71,4	25,5	49,0
Луцьк	50	47	62,4	19,0	66,0
Тернопіль	49	48	79,6	39,8	75,3
Рівне	48	28	48,5	13,8	44,1
Полтава	48	37	37,9	5,3	36,4
Дніпро	46	32	84,2	39,8	60,8
Херсон	46	35	49,7	16,0	38,3
Кропивницький	46	44	62,5	12,5	59,5
Харків	38	34	52,7	6,5	62,4
Житомир	29	30	64,7	24,5	39,6
			86 індикаторів у 14 сферах	47 індикаторів у 14 сферах	

Джерело: складено автором за даними [219, 222, 223, 224].

Наведені дані дозволяють зробити певні висновки. Індекс демократичності всіх міст в 2021 порівняно з 2018 р. знизилось і в окремих містах досить суттєво. За рівнем демократичності обласні міста можна згрупувати на три групи: високий рівень демократичності (60-80 балів) – два міста; середній рівень демократичності (40-59 балів) – 10 міст; низький рівень (20-39 балів) – 10 міст. Значення індексу е-демократії також має певні відмінності, що свідчить про різну активність місцевої влади у використанні інструментів е-демократії. За 2017-2018 роки бюджет участі було запущено в

21 місті; е-петиції - в 15-ти містах, місцеві ініціативи – в 4-х містах; громадські слухання – лише в 3-х містах. В 2019 році в рамках Проєкту ПРОМІС було здійснено моніторинг правового регулювання інструментів місцевої демократії в органах місцевого самоврядування (ОМС) 16 міст-партнерів Проєкту. Аналітики дослідити використання 22 інструментів місцевої демократії. За результатами моніторингу можна зробити такі основні висновки [222]:

по-перше, містами використовується фрагментарний підхід до впровадження інструментів місцевої демократії, а як результат у різних містах формується практика застосування різних інструментів, що обмежує розуміння загальних тенденцій;

по-друге, найбільш врегульованим з правової точки зору на місцевому рівні є використання таких інструментів як «Електронні петиції», «Громадський бюджет», «Інтерактивність веб-сайту міської ради». На противагу інструменти, які забезпечують зростання рівня долучення громадян у процес схвалення рішень на місцевому рівні знаходяться і на низькому рівні правового регулювання, і використання;

по-третє, спостерігаються приклади блокування чи обмеження використання певних інструментів місцевої демократії, зокрема громадських слухань, проведення загальних зборів громадян, подання місцевих ініціатив.

Особливу увагу в процесі моніторингу розвитку місцевої демократії приділяється столиці – місту Києву. В 2023 році Київ став учасником зі спеціальним статусом партнера проєкту «Європейська столиця демократії». І якщо електронна демократія – є сильною стороною столиці, то за показниками Прозорості та Підзвітності потенціал удосконалення ще не вичерпано. Сильною стороною місцевої демократії Києва є стан розвитку громадянського суспільства, на чому наголошено в працях автора [225, 226, 227].

Значним викликом для розвитку місцевої демократії стала війна. Процес розвитку місцевої демократії в Україні перед воєнним періодом

відбувався в контексті реалізації прийнятої Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена Розпорядженням КМУ №333-р від 1.04.2014 [228]. Ця концепція передбачала поетапний процес делегування певних повноважень та ресурсів на рівень територіальних громад. На рівні громад активно розвивалися різноманітні механізми місцевої демократії, зокрема шляхом самоорганізації, колективного прийняття рішень та плідної взаємодії між органами місцевого самоврядування та громадськістю. Значна увага приділялась залученню представників органів місцевого самоврядування до процесу прийняття рішень на місцевому рівні та накопиченню практичного досвіду спільної розробки та реалізації місцевих стратегій.

Повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на функціонування окремих територіальних громад, стало викликом та загрозою для розвитку місцевої демократії. І якщо раніше перевага надавалась впровадженню новаторських механізмів місцевої демократії [229], на сьогоднішній день акцент змінився на аналіз викликів, що ставлять перед собою розвиток місцевої демократії та його наслідки внаслідок війни. Серед головних викликів розвитку місцевої демократії можна виокремити міграційні, фінансові, функціональні та адаптаційні аспекти.

1. Виклики адаптації перших місяців війни стали певним чином несподіваними для багатьох територіальних громад та актуалізували завдання включення безпекових питань в перелік пріоритетних. Протягом перших днів та тижнів після початку подій, органи місцевого самоврядування виявили активність у проведенні заходів, спрямованих на формування сил територіальної оборони, підтримку ЗСУ та створення сприятливих умов для внутрішньо переміщених осіб. Перевірка на витривалість самоорганізації, що виступає формою місцевої демократії, була пройдена значною частиною мешканців та представників місцевих владних органів.

2. *Міграційні виклики та виклики, пов'язані з переміщенням підприємств* набули, залишаються актуальними та являють собою навіть загрози для майбутнього розвитку окремих територіальних громад. З метою збереження життів та економічних ресурсів у перші місяці військового конфлікту відбулося організоване або самостійне масове евакуування населення та підприємств у безпечніші регіони. Це призвело до скорочення економічного потенціалу значної кількості територіальних громад, порушило логістичні потоки та, що найважливіше, призвело до втрат активних учасників місцевого громадського життя.

3. *Фінансові виклики* громад пов'язані зі зменшенням економічного ресурсу громади через масову міграцію, переміщення підприємств, тобто зменшення ресурсної бази для формування доходів громад, зменшення платежів ПДФО, відсутністю доступу до позикового ресурсу.

Згідно з [230], переважна більшість ОТГ, які відчували наслідки російської окупації або опинилися в зоні бойових дій, а також ті, що поза зоною конфлікту стикнулися зі зниженням бюджетних надходжень, були змушені здійснювати скорочення витрат (51% громад). Незважаючи на ці обставини, частка місцевих бюджетів у загальних доходах державного бюджету за 2022 рік зросла до 24,4% (у порівнянні з 22,8% у 2021 році) [231].

4. *Функціональні виклики* пов'язані з функціонуванням освіти, медицини, житлово комунального господарства. У 2022 році саме місцеві громади здійснювали фінансування для виконання власних та делегованих обов'язків, сприяючи тим самим розвитку згаданих секторів. Це означає, що увага місцевого самоврядування перенеслася зі стратегічних цілей, таких як розвиток інфраструктурних проектів, на цілі забезпечення виживання.

5. *Бюрократичні виклики*, які пов'язані з тим, що реформи з децентралізації в Україні ще не набули характеристик незворотності, а отже як на загальнодержавному рівні, так і на рівні територіальних громад виникає протидія розвитку місцевої демократії та продовжує зберігатись корупція.

б. Виклики сталого розвитку у період повоєнного відновлення. Це новий виклик для територіальних громад і для місцевої демократії в цілому. Перед органами місцевого самоврядування, як і перед усією країною, постало завдання розробити та реалізувати стратегію відновлення України та її громад після військових подій. Громадам необхідно буде вирішувати різноманітні завдання, враховуючи завдані війною збитки і економічні втрати. Це передбачатиме розробку стратегічних планів відновлення та розвитку, забезпечення ресурсами і саме оновлення громад на новій базі вимог до місцевої демократії. Відродження громад вимагатиме реалізації значних інфраструктурних проєктів, контролю за прозорістю їх виконання, у тому числі через участь громадського суспільства. Подолання цих викликів систематично проаналізоване автором у публікації [232]. Важливим для їх подолання є співробітництво територіальних громад, що розглядається в статті Лозинської Т. М., Глазова О. М. [233].

Втрати територіальних громад через війну суттєво впливають на їх поточну та перспективну діяльність. Втрати муніципалітетів, територіальних громад слід розрізняти:

- демографічні втрати – це людські жертви, масштабна міграція та рух внутрішньо-переміщених осіб;
- матеріальні втрати спричинені знищенням інфраструктури, майна громадян та підприємств;
- економічні втрати, які призводять до зниження ділової активності через знищення, релокацію чи скорочення масштабів діяльності підприємств;
- фінансові втрати – спричинені зменшенням доходів до бюджету, як результат зміна структури місцевих бюджетів та зростання залежності від трансферів з центрального бюджету.

Після проведення децентралізації розвиток місцевої демократії все більше опирався на ресурсну базу відповідних регіонів. Реформа забезпечила громадам збільшення фінансових ресурсів, зростання автономії, та вимагала

одночасно і підвищення рівня відповідальності та участі всіх зацікавлених сторін. Однак і до війни органи місцевого самоврядування та громадянське суспільство ще не набули досвіду ефективної співпраці в процесі управління ресурсами, які є в їх розпорядженні. Війна, за висновками аналітиків [70] призвела до обмеження певних демократичних прав, що лише підтверджує важливість дослідження питань ресурсного забезпечення демократизації на всіх рівнях. Хоча, наприклад, в аналітичній доповіді [234] зазначається, що місцеве самоврядування стало чинником стійкості, в тому числі фінансів для вирішення місцевих проблем.

В результаті війни дефіцит державного бюджету в Україні складає 3,5 млрд. дол. США на місяць [235]. Крім того, відбувається переорієнтація видатків на оборонні цілі, що не дозволяє уряду забезпечувати фінансування місцевих потреб на рівні попередніх років. 51% громад звернулися та отримали гуманітарну допомогу від міжнародних фондів [236]. Окремою проблемою і до війни було те, що кошти місцевого бюджету не забезпечували реалізацію у повному обсязі тих повноважень, які отримала місцева влада. Війна російської федерації проти України поставила громади в принципово нові умови. У переважній більшості випадків місцеве самоврядування в перші місяці війни продемонструвало стійкість та забезпечило контрольованість ситуації. Знищення критичної інфраструктури, масштабна міграція, релокація підприємств – все це вимагало швидких організаційних заходів і місцева влада ефективно вирішувала ці завдання. Не менш важливим для стійкості регіонів під час війни є ефективне управління фінансовими ресурсами, адже постали принципово нові виклики: зменшення доходів, зміни у структурі видатків. Основними напрямками видатків місцевих бюджетів стали: оперативне додання наслідків війни, вирішення соціальних проблем громад та внутрішньо-переміщених осіб, матеріально-технічна допомога ЗСУ.

Місцевим органам влади в 2022 році в цілому вдалось забезпечити виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів, які становили

3981,1 млрд. грн., що на 13,1% більше порівняно з 2021 роком. Безумовно виконання бюджетів залежало від стану ведення бойових дій у регіонах. Так, невиконання планових показників мало місце по Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській та Херсонській областях. Рух внутрішньо-переміщених осіб та бізнесу в західні області забезпечив приріст доходів, який становив навіть більше 30% по Львівській, Житомирській, Закарпатській, Волинській, Хмельницькій, Чернівецькій та Івано-Франківській областях [237].

За даними Міністерства фінансів України за січень-серпень 2023 році ситуація за доходами складається аналогічно до 2022 року. Слід однак зауважити, що в рамках здійснюваних трансфертів у 2023 році держава забезпечує додаткове фінансування з метою реалізації повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших регіонах держави, які стали жертвою повномасштабної збройної агресії російської федерації. Це новий вид дотацій, який також потребує джерел покриття [238]. Незважаючи на війну, на такі серйозні фінансові проблеми, серед представників влади знаходяться несумлінні особи, які приймають непрозорі рішення, приховують під приводом війни певну інформацію. Низка корупційних скандалів та відсутність належного громадського чи міжнародного контролю викликає занепокоєння, що за час війни Україна відкочується у розвитку місцевої демократії.

Відповідно до вимог військового часу в Україні було змінено правила формування місцевих бюджетів. Згідно до Постанови КМУ від 11 березня 2022 р. №252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану», а також змінами Постанови КМУ від 04.11.2022 р. №1238 було визначено умови забезпечення оперативного та безперервного виконання місцевих бюджетів, визначено повноваження військових адміністрацій в частині місцевих бюджетів. Слід вказати про те, що через війну було призупинено фінансування проєктів «Громадського бюджету».

Загалом слід вказати певний відхід від базисних підходів до бюджетного планування громад. Ряд положень Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою КМУ від 03.03.2021 № 179 втратили свою актуальність [239]. Ключовими принципами мають стати: визначення першочергових потреб громади, цільове використання бюджетних коштів, забезпечення ефективності та прозорості використання державних коштів. МВФ рекомендує враховувати реалії воєнного часу та стратегічні цілі післявоєнного відновлення. Ключовим завданням, на нашу думку [240], стане створення умов для повернення українців та формування економічного базису відновлення та сталого розвитку у повоєнний період.

Серед найбільш значимого результату проведених реформ з децентралізації слід назвати більш високий рівень самостійності місцевої влади у питаннях реагування на виклики військового часу. Територіальні громади мали ресурси та можливості самостійного прийняття рішень відповідно до викликів військового часу, що загалом забезпечило своєчасне вирішення проблем. Органи місцевої влади продемонстрували стійкість щодо надання послуг, адаптивність в процесі розміщення ВПО та допомоги ЗСУ. Громадяни країни у перші дні та тижні війни продемонстрували безпрецедентний рівень самоорганізації не лише в питаннях виживання, а й організації спротиву та забезпечення військових всім необхідним. Отримані досвід та результати слід вважати потужним аргументом продовження реформи з децентралізації та демократизації.

Для України розроблено Дорожню карту відновлення і питанням місцевого самоврядування приділяється значна увага. В частині місцевого самоврядування заплановано [211]:

- 1) удосконалити адміністративно-територіальний устрій з метою реалізації цілей, які постали перед органами місцевого самоврядування та органами державної виконавчої влади;

2) уточнити розподіл повноважень між рівнями місцевого самоврядування, а також між місцевими та державними органами виконавчої влади. Потреба в таких процедурах існує і на рівні муніципалітетів, і на рівні областей, однак під час війни ці зміни є неможливими.

3) створити ефективну та гнучку систему навчання та розвитку людських ресурсів в органах місцевого самоврядування, таким чином створивши конкурентоспроможне та привабливе середовище для державної служби;

4) удосконалити виборчу систему місцевих виборів. Після війни виникнуть завдання удосконалення правової бази місцевих виборів, оновлення списків виборців, створення рівних умов для участі у виборах всіх зацікавлених учасників.

Слід зазначити, що існує проблема забезпечення органів місцевого самоврядування кадрами відповідного професійного рівня: компетентності, мотивація, дотримання етичних стандартів.

Таким чином, місцева демократія в Україні у зв'язку з війною зіштовхнулася з подіями та процесами, які стали викликами та, певною мірою, загрозами подальшого розвитку. Однак високий рівень адаптивності громад вже на даному етапі реформ з децентралізації продемонстрував їх стійкість та переваги місцевої демократії, у напрямі якої рухається Україна в останні роки.

Висновки до розділу 2

Систематизовано наукові підходи до визначення елементів місцевої демократії, що дозволило визначити основні умови, які є необхідними для розвитку ефективної місцевої демократії. Також узагальнено основні елементи, які формують концепцію місцевої демократії, та визначають ключові питання, які потребують уваги, зокрема, функції громади, процедури обговорення, політичну освіту громадян, територія здійснення діяльності.

Узагальнено наукові підходи та зарубіжну практику реалізації концепції місцевої демократії через уточнення принципів, які регламентують публічне управління на місцевому рівні. Враховано також принципи Європейської Стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, а також інші регламентуючі та рекомендаційні документи країн ЄС. На підставі синтезу підходів до формування принципів управління

Розвиток місцевої демократії є одним з найбільш важливих напрямів аналізу ефективності публічного управління на місцевому рівні. В процесі аналізу доцільно використовувати такі інструменти як: діагностика, що дозволяє визначити проблеми; моніторинг, який регламентує періодичність проведення дослідження; оцінку, яка передбачає визначення досягнення запланованих результатів та діалог, спрямований на обговорення результатів дослідження задля впливу на досліджувані процеси.

Методика вимірювання місцевої демократії спрямована на аналіз рівня децентралізації, характеристик органів місцевого самоврядування, та їх політичної діяльності, характеристик місцевих представників та організацій громадянського суспільства, загалом тенденції розвитку політичної культури та громадської участі.

Для формування переконливих аргументів розвитку демократії визначено важливість проведення багаторівневого аналізу демократії в ув'язці з аналізом економічних процесів. Саме економічні результати можуть і повинні стати переконливим аргументом щодо змісту подальших демократичних реформ безпосередньо для громадян. Відповідно аналіз повинен бути спрямований на формування інформаційного забезпечення багаторівневої системи публічного управління щодо оцінки дієвості заходів, здійснюваної політики.

Здійснено аналіз розвитку глобальної демократії, результати якого підтвердили тезу щодо важливості забезпечення незворотності процесів та актуальності захисту демократії, оскільки кількість країн, які є повними демократіями зменшується, а кількість країн, які мають авторитарні режими

збільшується. Демократія як вектор суспільного розвитку є об'єктом всебічного дослідження як у різних країнах, так і у світі в цілому. На основі моніторингу Індексу демократії у світі та з урахуванням розподілу країн за типами режимів зазначено, що демократія у світі, і у багатьох регіонах потребує зміцнення. Задоволення громадян демократією навіть в демократичних країнах не є абсолютним, і ключовим тут має стати вплив громадян на політику, що і є основною характеристикою демократії, особливо на місцевому рівні.

Узагальнено основні моделі місцевого самоврядування, які використовуються у різних країнах. Визначено ключові чинники, які впливають на вибір моделі, серед яких історія розвитку держави, адміністративно-територіальний устрій країни, рівень децентралізації, рівень економічного розвитку, тощо.

Зазначено, що війна російської федерації проти України має ознаки застосування зброї для обмеження саме демократії. Загалом слід наголосити, що декларативний характер та фрагментарність окремих демократичних реформ в Україні призвело до отримання статусу гібридного режиму «демократичної спрямованості».

Підсумовано, що кожна країна також має свою історію розвитку демократії загалом та місцевих демократій, що відбувається шляхом вибору моделі децентралізації. Зазначено, що більшість демократичних країн розвивають дво-рівневу та три-рівневу моделі децентралізації. Відповідно до сформованої в країні моделі децентралізації відбувається розподіл загальнодержавних витрат на субнаціональних рівнях, що є критерієм автономії органів місцевого самоврядування. Той факт, що більшість децентралізованих країн мають порівняно вищий рівень економічного розвитку, є потужним аргументом проведення децентралізації. Серед позитивних ефектів децентралізації в частині розвитку місцевої демократії зазначено: підвищення прозорості та підзвітності, забезпечення розширення

участі громадян у прийнятті рішень; порівняно кращий рівень врахування потреб громадян.

Вибір Україною руху у напрямку розвитку демократії не підкріплювався системними реформами. Зазначено, що основними перешкодами повноцінної демократизації впродовж десятиліть були: переважання власних економічних інтересів політичних еліт на державними та низький рівень самоорганізації громадян.

Війна спонукала до консолідації громадян та продемонструвала важливі результати децентралізації, які полягали у високому рівні самоорганізації та організації спротиву та забезпечення військових всім необхідним.

Основні результати розділу 2 опубліковано в наукових працях автора: [170, 171, 225, 226, 232, 240].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ

3.1. Сучасні напрями розвитку місцевої демократії

Нестійкий розвиток демократії в Україні, в тому числі на місцевому рівні, актуалізує застосування комплексного підходу до подальшого реформування публічного управління з акцентом на демократизації на всіх рівнях. Забезпечення ефективного розвитку місцевої демократії має стати потужною основою укріплення демократичного вектора розвитку України. Однак, як показують дослідження [241, 242], навіть в межах однієї області різні громади використовують дещо різні інструменти місцевої демократії.

Зважаючи на важливість перенесення акцентів в процесі управління розвитком демократії на місцевий рівень доцільно:

по-перше, сформувати концептуальну основу подальших реформ через обґрунтування базисних підходів до управління;

по-друге, розкрити особливості та умови використання найбільш поширених та інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії.

Дослідження теоретичних основ та особливостей розвитку демократії у попередніх розділах дозволяє вказати на важливості застосування таких підходів до управління як стратегічного, динамічного, інтегрованого та комплексного.

Обґрунтуємо застосування вказаних підходів щодо розвитку місцевої демократії:

1. Стратегічний підхід – передбачає розроблення стратегічних орієнтирів розвитку місцевої демократії, які мають забезпечити повноцінну імплементацію демократичних принципів управління на місцевому рівні.

Громади, згідно Методичних рекомендацій у сфері місцевого економічного розвитку «Порядок розроблення стратегії розвитку територіальної громади» [243], розробляють стратегічні цілі розвитку на період до 7 років. Вони стосуються переважно соціально-економічного розвитку, однак успішність реалізації залежить, в тому числі, від розвитку місцевої демократії.

15-та сесія Конференції європейських міністрів (Valencia Declaration) в 2007 році була запропонована стратегія інноваційного та ефективного управління на місцевому рівні, яка мала на меті активізувати й стимулювати діяльність національних та місцевих зацікавлених сторін з метою забезпечення всім громадянам у країнах Європи переваг від ефективного демократичного управління на рівні місцевого самоврядування [164].

Розробка стратегії розвитку територіальної громади в Україні базується на:

по-перше, Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (Постанова КМУ №695 від 5.08.2020 р.) [244];

по-друге, Національній економічній стратегії на період до 2030 року (Постанова КМУ №179 від 3.03.2021 р.) [227];

по-третє, обласних стратегіях.

2. Динамічний підхід – базується на необхідності моніторингу процесів розвитку демократії у їх динаміці, тобто причинно-наслідкових зв'язків між чинниками, які впливають на демократію та характеристиками власне демократії на всіх рівнях. Для виживання демократії, на думку Куницького М. П. [246], для збереження демократії необхідна «постійна, гнучка та довгострокова адаптація до зовнішніх і внутрішніх викликів. Майбутнє демократії полягає у постійних змінах, а не у спробах зберегти стабільність». Розвиток демократії є настільки складним процесом, що потребує постійного аналізу не лише поточного стану, а й осмислення чинників, проявів, як у ретроспективі, поточному періоді часу, так і в довгострокових горизонтах. Зміна умов, зокрема, соціальних, політичних,

економічних, глобальних, інших могут стати джерело викликів та загроз такому «крихкому» явищу як демократія. Слід погодитись з Латигіною Н.А., що «демократія – це проєкт неперервного розвитку, а не безпечне, надійне досягнення» [247, С. 242].

Саме динамічний підхід дозволяє визначити не лише цілі та завдання розвитку демократії, а й зазначити часові горизонти здійснюваних реформ.

Зміна зовнішніх умов, що проявляється в глобалізації, цифровізації, появі нових викликів та загроз, зумовлює необхідність моніторингу та реагування на рівні управління процесами розвитку місцевої демократії.

3. Інтегрований підхід розглядає публічне управління як багаторівневу систему формування політик з багатьма зацікавленими сторонами (державними органами та членами суспільства), яка ставить людей у центрі розвитку та гарантує, що «ніхто і ніщо (жодне місце) не залишиться осторонь» [248]. Формування ефективної системи публічного управління потребує створення належних механізмів координації та участі, які гарантуватимуть, що субнаціональні уряди та члени суспільства беруть активну участь у розробці та реалізації політики, а також у процесах моніторингу на всіх рівнях влади.

4. Комплексний підхід – базується на розуміння розвитку місцевої демократії як складного, багатогранного процесу, успіх якого залежить від створення умов та застосування набору механізмів й інструментів.

Демократія залежить від економічних, соціальних, культурних, політичних та інших чинників; вимагає консенсусу всіх верст населення та еліт; відображається на всіх процесах функціонування держави.

Зважаючи на те, що в Україні відбуваються демократичний перехід від посттоталітарної системи, в ході якого здійснюється формування інститутів, процедур, цінностей демократії, виключно комплексний підхід до управління демократизацією може забезпечити необхідні трансформації.

Комплексний підхід до розвитку демократії означає використання комплексу трансформаційних заходів, механізмів та інструментів,

зорієнтованих на розвиток демократії в цілому з акцентом на місцевій демократії.

Слід погодитись з Бабкіною О.В., яка вказує на особливості транзитивних суспільств, за якими характерна нестабільність їх основних сфер, включаючи політичну кризу, що виникає внаслідок недостатньої здатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх та зовнішніх змін [249]. Відсутність комплексних та системних трансформацій може привести до відкату від демократичного вектора.

Ідентифікація проблем розвитку місцевої демократії, проведена у попередньому розділі, дозволяє визначити ключові вектори подальших реформ.

1. Європейський та північноатлантичний вектори розвитку України.

23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі. Прогрес на шляху інтеграції України до ЄС залежить від виконання Копенгагенських критеріїв, що включає демократичне урядування, захист прав людини та діючу ринкову економіку. Основними напрямками реалізації цілей інтеграції є [250]:

- боротьба з корупцією – корупція та відмивання грошей є найбільшими перешкодами інтеграції. В контексті вирішення зазначених проблем Україна розробила Антикорупційну стратегію до 2025 року;

- свобода медіа – спрямована на додання впливу суб'єктів з приватними інтересами на медіа. В 2022 році було прийнято Закон України «Про медіа» №2849-IX від 13.12.2022 р. [251], основне завдання якого полягало у приведенні законодавства про медіа у відповідність з законодавством ЄС;

- узгодження торговельної та енергетичної політики відбувається після прийняття Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС;

– співробітництво у сфері безпеки – напрям, який через війну набув особливого значення та стосується не лише військової сфери;

– реформування правоохоронного сектора та системи судочинства.

Виконання цих вимог потребує часу, однак власне інтеграція до ЄС не є самоціллю, саме головне – це проведення системних реформ та забезпечення якісної трансформації країни.

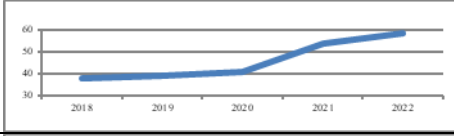
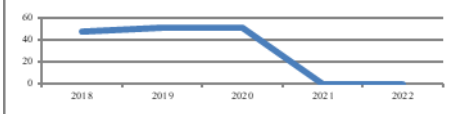
У вересні 2023 року Україна отримала від США перелік пріоритетних реформ для найшвидшої інтеграції до ЄС. Більшість цих реформ стосуються діяльності антикорупційних органів, Вищої ради правосуддя, судової гілки влади загалом, всіх силових відомств тощо. Реформи доповнені графіком на 3, 6 та 18 місяців. І хоча питання розвитку місцевої демократії чітко не зазначені, реалізація саме цих реформ забезпечить створення системних умов для подальшої демократизації, в тому числі на місцевому рівні.

2. Формування драйверів економічного зростання в регіонах.

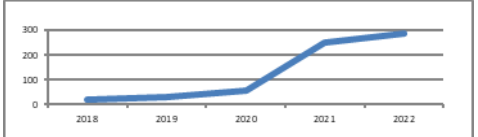
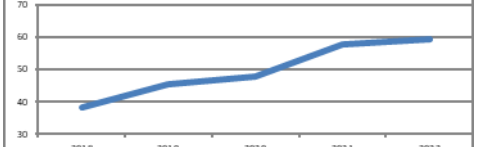
Потужним аргументом розвитку місцевої демократії має стати економічний розвиток територій, який стане основою зростання якості життя пересічного громадянина. Реформа з децентралізації спрямована на формування економічного ресурсу розвитку територіальних громад. Впродовж останніх років в Україні відбувся перерозподіл доходів бюджетів, що забезпечило суттєве збільшення економічного ресурсу територіальних громад (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Доходи загального та спеціального фондів за видами бюджетів, млрд грн

Рівні формування бюджетів	2018	2019	2020	2021	2022	Тенденція
Обласні бюджети	37,9	39,1	40,9	53,6	58,4	
Районні бюджети	47,4	50,6	50,9	0,09	0,07	

Продовження табл. 3.1

Бюджети територіальних громад	21,3	29,1	55,2	247,7	285,1	
Бюджет м. Києва	38,3	45,4	47,6	57,6	59,3	

Джерело: побудовано автором за даними [253].

Місцеве самоврядування в 2022 році продемонструвало високий рівень стійкості та здатності протистояти викликам, пов'язаним з війною. Однак, розвиток економіки регіонів значною мірою залежить від впливу олігархічних груп, що обмежує не лише економічну, а й політичну та виборчу конкуренцію. Олігархи володіють ресурсом, який на регіональному рівні є вирішальним для маніпулювання виборчим процесом та забезпечення тиску на виборців на користь певних кандидатів. У переважній більшості випадків засоби масової інформації або повністю, або частково знаходяться під фінансовим впливом олігархів. Низький рівень економічного розвитку регіонів, перекося галузевої структури, технологічна відсталість більшості підприємств сприяє збереженню економічної влади олігархів та обмежує розвиток місцевої демократії.

Щодо подальшого розвитку регіонів в Україні розроблено нові підходи до державної регіональної політики в рамках Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. В стратегії ще до війни відзначалась слабкість органів виконавчої влади на регіональному та місцевому рівні, що пояснювалось відсутністю ініціативи, досвіду та компетенцій. Однак самою головною перешкодою, на нашу думку, є недостатня спроможність органів публічного управління різних рівнів до ефективного впровадження реформ.

3. Подальша децентралізація. Війна в Україні певним чином змінила акценти децентралізації зі стратегічних на оперативні, оскільки різні

територіальні громади впродовж 2022 року вирішували поточні проблеми, пов'язані з адаптацією внутрішньо-переміщених осіб (ВПО), забезпеченням безперервного функціонування інфраструктури, тощо.

Стратегічного значення з орієнтацією на повоєнне відновлення набуває місцева демократія як потужний механізм громадського контролю за витрачання ресурсів.

В рамках Проєкту «USAID «Говерла» було визначено два основних напрями подальшої реалізації реформ з децентралізації: удосконалення законодавчих актів та розвитку потенціалу органів місцевого самоврядування.

Громади та асоціації набувають нового досвіду, а отже виникає потреба в удосконаленні нормативної бази стосовно розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів; питань, пов'язаних з фінансовою спроможністю громад; інституційного розвитку місцевих державних адміністрацій відповідно до нових функцій.

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Всеукраїнська асоціація громад, Парламентський Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування через діалог з громадами розробляють Дорожню карту подальшої децентралізації та осучаснення змісту Державної стратегії регіонального розвитку новим умовам, яка має забезпечити вирішення таких основних проблем: нечіткість розмежування повноважень між ОМС та органами місцевої виконавчої влади; професійність та мотивація працівників ОМС, обмежені можливості ОМС щодо здійснення делегованих повноважень; нестійкі надходження до місцевих бюджетів, інших.

4. Включення до глобальної мережі міжнародних організацій сприяння демократії. Серед важливих механізмів сприяння розвитку демократії є можливість місцевих суб'єктів бути включеними до мережі учасників публічної політики [74].

Міжнародні, регіональні неурядові організації сформували професійні коаліції, які забезпечують підтримку розвитку «відкритого суспільства». Співпраця між місцевими та міжнародними учасниками дозволяє не лише вивчати досвід, напрацьовувати механізми, а й координувати реалізацію певних програм та проєктів.

По-перше, мережа учасників, що сприяють розвитку демократії включає уряди великих держав та їх агенції, міжнародні організації, міжнародні фінансові установи, організації-донори, неурядові організації [74, С. 210].

Міжнародна мережа сприяння демократії значну увагу приділяє проведенню реформ з децентралізації та демократизації, а також розвитку демократичного місцевого управління, яке має можливість на місцях реагувати на потреби та інтереси людей.

По-друге, глобальна мережа вибудовується на основі «попиту» з боку молодих демократій, в яких громадянське суспільство рухається в напрямку демократизації та переходу до багатопартійного управління. «Пропозиція» формується на бажанні надати зовнішню допомогу цим країнам та підвищити їх стійкість у суперництві з чинними режимами.

Серед основних механізмів, які використовують міжнародні організації та такі мережі це [74, С. 210-212]:

- напрацювання та просування на міжнародній арені уніфікованих норм розвитку демократичного суспільства;
- фінансування та надання зовнішніх ресурсів;
- реалізація освітніх програм (навчання посадовців та представників політичних партій та громадянського суспільства з питань проведення виборів, проведення реформ; надання інформації про передовий досвід та консультацій щодо імплементації найкращих практик);
- адміністрування та моніторинг виборів (спостереження за виборами через міжнародних спостерігачів.

United Nations Department for Political and Peacebuilding Affairs (UNDPPIA) – підрозділ, який забезпечує технічну допомогу у розбудові надійних та стійких національних виборчих систем. Загалом UNDPPIA налагодив партнерські стосунки з понад 170 країнами, що забезпечує глибоке розуміння часто складних, багатовимірних викликів управління, з якими стикаються багато країн. Ми знаємо, що позитивні зміни часто є тривалим і делікатним процесом, який може опинитися під загрозою в будь-який момент і який потребує постійної підтримки та підживлення, поки він повністю не налагодиться [252].

International Foundation for Election Systems (IFES) – всесвітня позапартійна організація, яка співпрацює з громадянським суспільством, державними установами та приватним сектором в більш, ніж 145 країнах задля побудови стійкої демократії. Організація здійснює прикладні дослідження, надає технічну допомогу для залучення громадян, сприяє формуванню ефективних та підзвітних інститутів управління, розробляє інноваційні механізми розвитку демократії [253].

Global Observatory on Local Democracy and Decentralization – платформа, яка створена в 2004 році для проведення періодичного аналізу місцевої демократії та децентралізації у світі. Серед головних цілей організації: поширення інформацію про місцеву демократію та децентралізацію з позицій позитивного досвіду та невдач; сприяння діалогу між національними урядами та місцевою владою, міжнародними установами, академічними колами, приватним сектором та місцевими зацікавленими сторонами; рекомендації щодо адекватних інструментів для пошуку фінансових коштів для розвитку потенціалу.

Після прийняття Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року, коли місцеві та регіональні органи влади прийняли виклики досягнення глобальних цілей, акцент організації перенесено на моніторинг прогресу щодо внеску місцевих органів влади у глобальні програми. Організація ініціює розробку місцевих, регіональних та національних

стратегій щодо реалізації глобальних цілей сталого розвитку у кожному регіоні світу [248].

The OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) –

Офіс ОБСЄ з розвитку демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) надає підтримку, допомогу та експертизу державам-учасницям і громадянському суспільству з метою просування демократичних цінностей, верховенства права, захисту прав людини, поширення толерантності та боротьби з дискримінацією. Офіс проводить навчальні програми для державних і правоохоронних службовців і неурядових організацій щодо того, як підтримувати, заохочувати та контролювати права людини. Робота Офісу в 2022 році серед іншого передбачала огляд законодавства України щодо місцевих референдумів [254].

The National Democratic Institute – має на меті сприяння зміцненню та захисту демократичних інститутів, процесів, норм та цінностей, задля забезпечення якості життя громадян. Аналітики Інституту вважають, що не існує ідеальної моделі демократії.

Інститут здійснює досить всебічний моніторинг процесів розвитку демократії, в тому числі в Україні. Так, за даними Інституту на питання «Наскільки важливо для Вас, щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією» відповідь «дуже важливо/важливо» дали в 2017 році 84% опитаних, а грудні 2021 – 76%, а в січні 2023 – 94% [255].

Навігатор прямої демократії – це найбільша у світі онлайн-база даних прямої демократії, яка наразі документує інструменти прямої демократії у понад 100 країнах на національному, регіональному та місцевому рівнях [256]. Навігатор прямої демократії був заснований громадянським суспільством. Загалом організація моніторить п'ять типів інструментів прямої демократії: громадянська ініціатива, факультативний референдум, референдум, вето-референдум та обов'язковий референдум.

Використання інструментів прямої демократії у світі має суттєві географічні відмінності (рис. 3.1) та особливості використання на різних рівнях публічного управління (рис. 3.2).

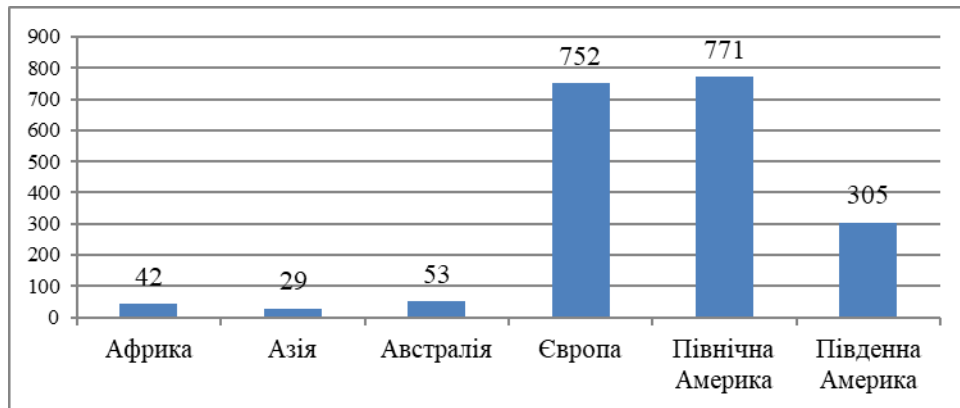

Рис. 3.1. Географічне розташування інструментів прямої демократії.

Джерело: побудовано автором за даними [256].

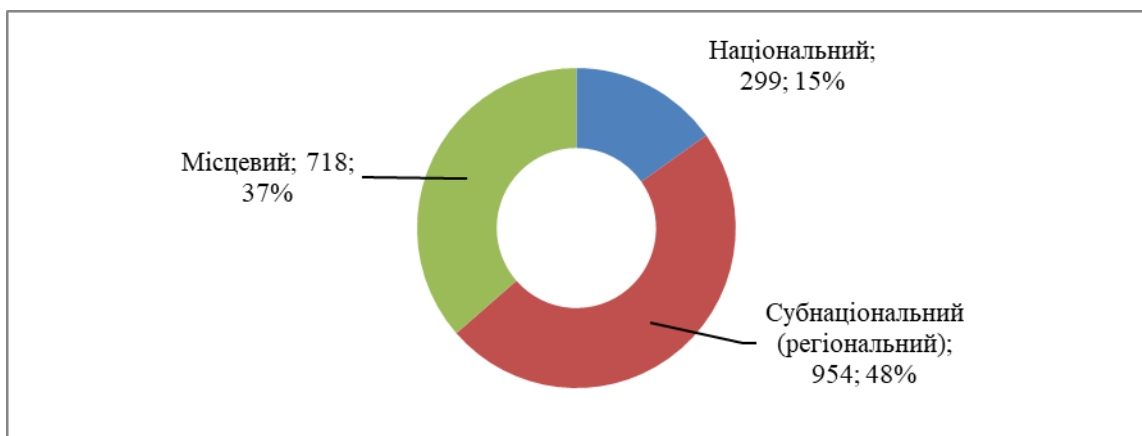

Рис. 3.2. Приналежність інструменту голосування до політичних рівнів.

Джерело: побудовано автором за даними [256].

Особливістю є не стільки територіальна локалізація використання інструментів прямої демократії в країнах Європи та Америки (в тому числі Південної Америки), скільки важливість їх використання на субнаціональному та місцевому рівнях. Слід робити акцент на такому інструменті як громадянська ініціатива. Громадянську ініціативу зазвичай класифікують як інструмент «знизу вверху».

5. Розвиток громадських організацій.

Громадські організації – це правова форма добровільної самоорганізації громадян (фізичних осіб) задля реалізації спільних суспільних (економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших) інтересів.

На думку Журавського Р. [257] громадські організації відіграють суттєву роль у забезпеченні стійкої демократичної еволюції в українському суспільстві. Чим активнішими будуть громадські організації у вирішенні різноманітних проблем, тим сильнішою буде демократизація суспільства. Розвиток громадянських організацій в Україні до війни мав стійку тенденцію до збільшення кількості (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Кількість громадських організацій та кількість реєстрації нових.

Джерело: побудовано автором за даними [258]

Громадські організації в країнах Європи та США є важливим чинником розвитку демократії, оскільки їх діяльність базується на добровільному об'єднанні громадян, спрямована на вирішення актуальних для спільноти інтересів.

Війна висвітлила важливість діяльності громадських організацій, які у перші місяці війни продемонстрували високий рівень адаптивності та реагування на виклики та переорієнтували свою діяльність на волонтерство

та допомогу ВПО. Через війну громадські організації у багатьох регіонах зіткнулись з фінансовими труднощами, були змушені змінити місце знаходження, відчули вплив плинності персоналу, а з іншого боку, відбулось суттєве зростання кількості активних учасників.

В Україні громадські організації і до війни мали підтримку міжнародних донорів, а через війну така форма взаємодії лише поширювалась на більшу кількість організацій та проєктів.

Громадські організації (ГО) брали участь у Громадських бюджетах. Так, у Громадському бюджеті Києва ГО отримали 6 великих та 7 малих проєктів, які передбачали будівництво різних соціальних об'єктів [258].

Окремим напрямом аналізу функціонування громадських організацій є дослідження Індексу сталості організацій громадянського суспільства в Україні [259], результати моніторингу якого наведено на рис. 3.4.

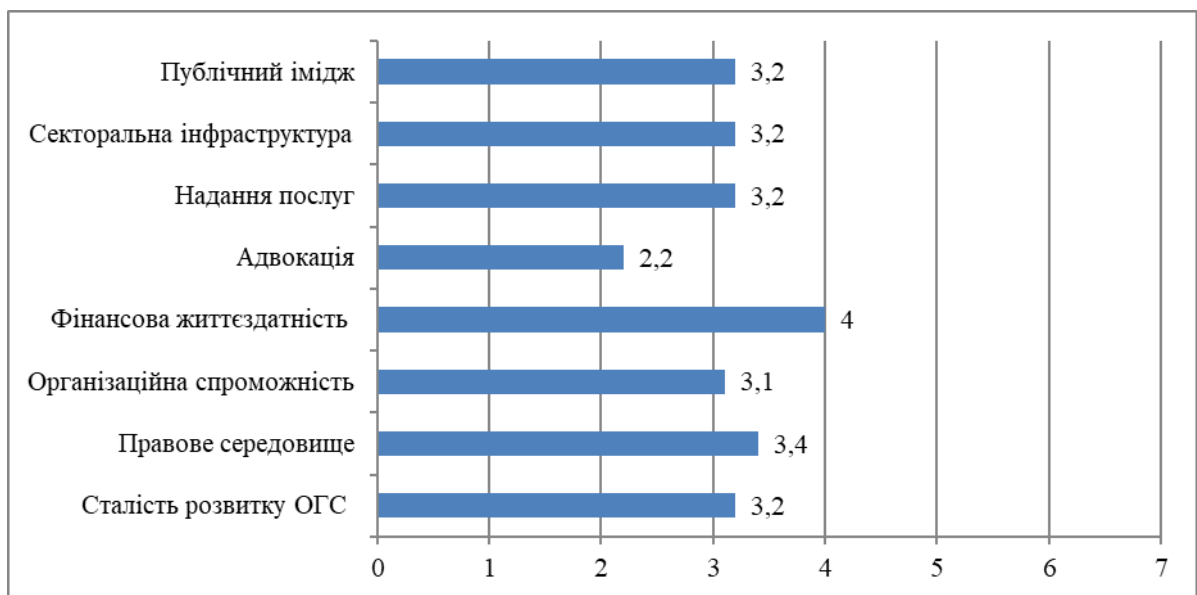

Рис. 3.4. Сталість розвитку організацій громадянського суспільства в Україні в 2021 році.

Джерело: побудовано автором за даними [260].

Механізми залучення громадян до процесів прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо розвитку територіальних громад наведено в публікаціях автора [261, 262].

Київський міжнародний інститут соціології після початку війни провів дослідження розвитку громадських організацій та опитав працівників щодо тих чи інших проблем та тенденцій. На питання щодо здійснення впливу ГО на загальні справи в Україні 58,6% респондентів вважають власний вплив на загальні справи в країні несуттєвими. Разом з тим переважна більшість опитаних (96%) вважають громадську активність важливою і для підтримки ЗСУ, і для консолідації суспільства в цілому [263].

Громадські організації є важливим чинником розвитку громадянського суспільства в цілому.

6. Розвиток громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – це простір соціальної взаємодії, що складається з представників приватного сектору, різних об'єднань, громадських рухів і їх публічної комунікації [264].

Форми взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади та місцевого самоврядування визначено Указом Президента України № 487/2021 від 27.09.2021 року «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» [265].

Дана стратегія була розроблена з урахуванням стану громадянського суспільства та проблем, які були ідентифіковані аналітиками Національного інституту стратегічних досліджень. Серед основних проблем розвитку ОГС в 2019 році було зазначено такі:

- фінансові проблеми через брак фінансування;
- проблеми взаємодії з державою (дотримання законодавства, корупція, діалог);
- кадрові проблеми (недостатній рівень професійності);
- проблеми ефективності роботи громадських рад.

В новій редакції Стратегії серед стратегічних завдань розвитку громадянського суспільства зазначено просування розвитку місцевої

демократії та зміцнення гарантій участі територіальних громад у процесі місцевого самоврядування. Основними механізмами розвитку місцевої демократії зазначено: прийняття статутів територіальних громад, проведення загальних зборів (конференцій), подання місцевих ініціатив, громадські слухання, створення консультативно-дорадчих органів, доступ до засідань колегіальних органів місцевого самоврядування, розроблення місцевих бюджетів.

Таким чином, і євроінтеграція та вступ України до НАТО, і формування «відкритого суспільства» через взаємодію з міжнародними організаціями, і подальша децентралізація та необхідність забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів є можливими за рахунок демократизації на всіх рівнях публічного управління з особливим акцентом на розвитку місцевої демократії, оскільки саме на рівні окремого громадянина відбувається і споживання послуг, і оцінювання ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні передбачає використання широкого кола інструментів, які називають механізмами місцевої демократії.

Застосування комплексного підходу до розвитку місцевої демократії передбачає використання цілої низки механізмів місцевої демократії. Законодавство України виділяє цілу низку механізмів місцевої демократії, які наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Характеристика механізмів місцевої демократії

№	Механізм	Сутність
1	2	3
1	Місцеві вибори	формування органів місцевого самоврядування через процедуру виборів.
2	Місцевий референдум	форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення
3	Звернення громадян	це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Продовження табл. 3.2

1	2	3
4	Бюджет участі (громадський бюджет)	механізм прямого впливу жителів на розподіл частини коштів місцевого бюджету через подолання проєктів та голосування за них.
5	Громадські слухання	право зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких жителі територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення.
6	Електронна петиція	це форма колективного звернення, що подається через заповнення спеціальної форми на офіційному вебсайті органу, якому адресується, або через спеціальну платформу. Найпоширенішою у використанні є платформа електронної демократії E-DEM.
7	Доступ до засідань	це право особи бути присутньою на засіданні колегіальних суб'єктів владних повноважень, зокрема місцевої ради, виконавчого комітету чи депутатських комісій, з метою доступу до публічної інформації.
8	Загальні збори громадян	зібрання всіх чи частини села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення.
9	Консультативно-дорадчі органи	колегіальні органи, створені для забезпечення участі громадян в управлінні місцевими справами, здійснення громадського контролю, налагодження ефективної взаємодії з громадськістю, врахування громадської думки під час реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень. Види: консультативні ради, громадські ради, молодіжні ради тощо.
10	Контрольно-наглядові органи	постійно діючі колегіальні органи, метою роботи яких є забезпечення прозорості та ефективності діяльності посадових осіб та органів місцевого самоврядування.
11	Органи самоорганізації населення	представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території, для вирішення питань місцевого значення.
12	Місцеві ініціативи	право жителів територіальної громади ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування.
13	Громадська рада	тимчасовий консультативно-дорадчий орган при виконавчих органах влади, метою якого є збільшення залучення громадськості до формування та реалізації державної та регіональної політики

Джерело: складено автором за даними [180, 184, 266].

З форм прямої демократії на рівні місцевого самоврядування в Україні в роботі рекомендується використовуватись: загальні збори громадян; місцева ініціатива; громадські слухання; громадські обговорення; консультації з громадськістю; відкликання депутатів місцевих рад [267, С.5].

В даний час в Україні не лише сформовано правову базу використання цілого комплексу інструментів місцевої демократії, а й значна кількість з них уже має практики та досвід, який може використовуватись різними територіальними громадами. З іншого боку, в статті [180] зазначено, що незважаючи на наявність широкого переліку інструментів місцевої демократії, бракує нормативного закріплення процедури їх використання. Крім того, як зазначає Гонюкова Л. В. [268], потенційну загрозу несуть конфлікти, які виникають на різних етапах взаємодії органів публічної влади і громадянського суспільства, в тому числі щодо використання механізмів місцевої демократії. Загалом слід констатувати, що незважаючи на досить широкий перелік механізмів прямої демократії значна кількість з них ще не набула поширення та потребує нормативного та організаційного забезпечення.

Далі надамо характеристику основних механізмів місцевої демократії з позицій доцільності, переваг та умов використання в Україні.

Місцеві вибори – це процес формування органів місцевого самоврядування через процедуру виборів.

Основною функцією виборів є легітимізація державної влади та надання посадовцям повноважень на конкретні дії. Виборча система та виборчий процес є важливими індикаторами рівня демократії в країні.

Виборчий кодекс визначає такий вид виборів як місцеві вибори, роль яких в умовах децентралізації є важливим критерієм розвитку місцевої демократії.

Місцеві вибори як будь-які виборчі компанії виконують ряд функцій [74]:

- роз'яснення питань і політики;
- притягнення кандидатів до відповідальності;
- рух інформації між кандидатами та виборцями, а також пропонування широкій громадськості варіантів вирішення проблем громади;

– сприяння громадській підзвітності.

В роботі [269] в систематизованому вигляді наведено основні переваги місцевих виборів перед загальнодержавними:

по-перше, це механізм визначення національних політичних тенденцій у розрізі регіональних особливостей;

по-друге, індикатор підтвердження демократизації;

по-третє, моніторинг пріоритетних інтересів виборців;

по-четверте, розвиток партійної системи країни.

Місцеві вибори в Україні проводились вісім разів і в умовах використання різних типів виборчих систем.

В 2020 році місцеві вибори проводились із застосуванням двох виборчих систем – мажоритарної й пропорційної та відповідно до величини адміністративно-територіальних одиниць. В результаті цього відбулись вибори до 1577 представницьких органів місцевого самоврядування. Для порівняння, у 2015 році обирались депутати до 10562 місцевих рад. Тобто результатом реформи децентралізації стала зміна і територіальної конфігурації органів місцевого самоврядування, і загальної чисельності виборних посад у представницьких органах місцевого самоврядування [269].

Місцевий референдум є одним із пріоритетних механізмів прямої участі громадян в місцевій демократії, що полягає у висловленні відповідних рішень громадянами України, які мають виборче право та є членами відповідної територіальної громади. Цей процес передбачає прийняття рішень шляхом таємного голосування з найважливіших питань, визначених Конституцією України та законами України, які належать до компетенції місцевого самоврядування. Результати референдуму мають вищу юридичну силу у порівнянні з актами органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, і є обов'язковими для виконання на відповідній території [270].

Пряма демократія набуває особливого значення на місцевому рівні саме у формі місцевого референдуму. Пряма участь громадян через місцеві референдуми, які доповнюють представницьку демократію на місцевому

рівні, може стати ключовим інструментом місцевого управління. Як результат в останні десятиліття місцеві референдуми набули в Європі значного поширення. Інститут місцевих референдумів закріплений на конституційному рівні в деяких країнах, таких як: Польща, Словенія, Болгарія, Данія, Іспанія, Італія, Франція, Угорщина, Бельгія, Португалія [271].

Місцеві референдуми відповідно до предмету є обов'язковими та факультативними. За юридичною силою рішень бувають імперативні та консультативні місцеві референдуми. Предмет обов'язкового місцевого референдуму завжди визначений. Місцеві референдуми також надають можливості для прийняття політичних рішень. Це може бути перегляд конституцій суб'єктів федерації, зміни до статутів автономій, зміни територіальних меж. У Польщі, Італії, Словенії визначений предмет місцевих референдумів [271]. Розширення муніципальної інфраструктури та надання соціальних послуг – питання важливі, однак дискусійні для населення і вони можуть вирішуватись на місцевих консультаційних референдумах. Тобто основною метою проведення місцевих референдумів є вирішення практичних проблем місцевого рівня та додання політичних розбіжностей. У випадку проведення консультативних референдумів місцева влада може проігнорувати рішення громадян.

Досвід використання місцевих референдумів в Польщі комплексно представлено в праці Пшивора Б., Ільницького О. та Ільківа Н. [272] Приклад Польщі можна узагальнити через ідентифікацію таких характеристик:

- інститут місцевого референдуму використовується досить рідко та є допоміжним в процесі місцевого самоврядування;
- відсутні вимоги щодо формулювання питань референдуму;
- визначено мінімальні пороги участі у місцевому референдумі.

В Report CG(2021) 40-11 з посиланням на зміст Resolution 472 (2021) та Recommendation 459 (2021) було чітко прописано всі основні положення

проведення місцевих референдумів, зокрема щодо: ініціювання референдумів, правової бази, організації та проведення референдуму, реєстрації виборців, проведення референдумної кампанія, ЗМІ та фінансування, інформування та освіти виборців, порядок голосування та підрахунку голосів, спостереження за референдумом, засобів судового захисту на референдумах, інших [273].

Також слід вказати, що існує ризик використання місцевою владою місцевих референдумів в якості інструменту маніпуляції для досягнення певних результатів.

Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» втратив чинність у 2012 році і до цього питання українська влада повернулась лише в 2021 році, коли Проект Закону «Про місцевий референдум» (№ 5512 від 19.05.2021 р.) було спрямовано до Венеційської комісії.

З 1991 по 2012 роки було зареєстровано 178 ініціатив щодо проведення місцевих референдумів [274]. Місцеві референдуми в Україні мали певні особливості:

- регіональні відмінності – в областях на заході України було проведено від 5 до 23 референдумів, разом з тим в Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій та Луганській областях не було проведено жодного референдуму;

- органи місцевого самоврядування, а не громадяни ініціювали більшу частину проведених референдумів;

- тематика проведених референдумів мала певне спрямування (найменування населених пунктів – 45, адміністративно-територіальні питання – 45, земельні питання – 15, припинення повноважень голови ОМС – 24);

- схваленими були рішення 122 референдумів.

В умовах децентралізації, коли відбувається зростання ролі місцевої демократії, а також беручи до уваги досвід інших країн, слід брати до уваги

необхідність законодавчого та організаційно-практичного упорядкування процесів проведення місцевих референдумів. Однак законодавство щодо місцевого референдуму потребує:

- узгодження з Конституцією України та регламентуючими документами ЄС;
- формулювання змісту предмету референдуму так, щоб не виникало загроз територіальної цілісності країни;
- чіткої регламентації процедури щодо ініціювання та проведення місцевого референдуму з тим, щоб обмежити можливості місцевої влади реалізувати сумнівні рішення.

Після скасування Закону в 2012 році в Україні утворилась прогалина у можливостях громадян реалізувати своє право ухвалювати рішення щодо місцевого розвитку, яку було подолано лише в 2021 році шляхом прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум» (1135-ІХ, від 08.04.2021 р.)

В Україні дуже важливо сформувати та ефективно реалізувати механізм місцевого референдуму, оскільки саме таким чином громадяни мають можливість активно через процедуру відкликання виборних посадових осіб місцевого самоврядування чи висловлення недовіри посадовій особі місцевої влади.

Громадський бюджет – це механізм подачі мешканцями певних проєктів, які підтримуються голосування та отримують фінансування.

Уперше термін «participatory budgeting» з'явився у закордонних наукових публікаціях наприкінці 1980-х років для опису інноваційних процесів у сфері бюджетування на муніципальному рівні, що відбувалися у декількох містах Бразилії.

У вітчизняній науковій літературі спостерігаються різні інтерпретації цього терміна: «партисипаторний» або «партиципаторний» бюджет (як сам процес прийняття такого бюджету), «партисипативний» бюджет (ближче до

використання терміна в романських мовах, зокрема у французькій – *participatif*), громадський бюджет, бюджет участі. У документах органів місцевого самоврядування частіше за все використовуються саме останні варіанти, які є більш зрозумілими для широкого загалу. Після аналізу різних джерел можна зробити висновок, що перераховані терміни мають однакове значення і використовуються в науковому та повсякденному вживанні як синоніми. Такий висновок підтримує і Єгоричева С. Б. [275, С. 172]

Важливо звернути увагу, що ані Бюджетний кодекс України, ані Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” не дають визначення поняття “партисипаторний бюджет”. Ці нормативно-правові акти визначають лише поняття “бюджет місцевого самоврядування”. Це свідчить про потребу подальшого належного унормування практики партисипаторного бюджетування на законодавчому рівні.

Механізм бюджету участі зародився у Бразилії (м. Порту-Алегро) у 1989 р. Як і очікувалось, запровадження громадського бюджету привело до значних позитивних змін в Порту-Алегрі. Зокрема, саме завдяки проектам місцевих жителів було вдосконалено інфраструктуру міста, покращено якість освіти та охорони здоров’я, зменшено градус політичної напруги у громаді, підвищено рівень інформованості населення з питань використання бюджетних коштів (процес бюджетування став більш прозорим для людей).

Можна сказати, що саме завдяки запровадженню та функціонуванню даного механізму було сформовано нову громадянську культуру [276].

З 2010 р. бюджет участі починають запроваджувати у країнах Центральної та Східної Європи (Молдова, Албанія, Польща, Україна). Наприклад, із 2011 р. у Польщі бюджет участі було започатковано в місті Сопоті, і зараз жителі близько 200 польських міст подають проекти для поліпшення своїх міст, використовуючи механізм бюджету участі.

У Німеччині, наприклад, партисипативне бюджетування розглядається перш за все як інструмент модернізації публічного адміністрування шляхом залучення громадян і формування більш відкритого місцевого

самоврядування [275, С. 176]. Своєю чергою, американські дослідники Байоккі Г. та Гануза Е. основну роль партисипаторного бюджетування бачили у демократичному його аспекті, зазначаючи, що це своєрідна «школа демократії», за допомогою якої громадяни навчаються обмірковувати, дізнаватися про функції влади та починають займатися демократичними практиками [277].

В Канаді бюджет участі відзначається унікальною моделлю, що полягає в його консультативній формі, де громадяни мають можливість взаємодіяти з системою через інтерактивний механізм та висловлювати пропозиції щодо зменшення або збільшення видатків за окремими статтями бюджету [278, С. 4].

В Україні механізм партисипаторного бюджетування вперше було імплементовано у 2015 р. Потреба у застосування такого механізму зумовлена низьким рівнем залученості громадян до бюджетного процесу, коли громадяни лише на завершальних етапах планування бюджету міста можуть висловити своє ставлення до нього. Хоча і громадський бюджет – це лише 1% місцевого бюджету. Але жителі, при цьому, набувають досвід підготовки та подачі проєктів, важливих для громади.

Запровадження в Україні громадського бюджету відбулося на базі польської моделі, що може пояснюватися територіальним та ментальним сусідством нашої держави з Польщею. Зокрема, наприкінці 2015 р. бюджет участі запровадили такі українські міста, як: Черкаси, Полтава та Чернігів, а згодом долучились й інші міста України.

З 2016 р. на підставі рішення Київської міської ради від 22 грудня 2016 р. № 787/1791 «Про затвердження Положення про громадський бюджет міста Києва» [279] ініціатива громадського бюджету почала діяти в м. Києві. У столиці реалізується унікальна громадська модель функціонування громадського бюджету, що не є притаманним для інших міст України. Така модель передбачає функціонування колегіального органу – Громадської бюджетної комісії, що складається лише з лідерів команд, що є авторами

проектів-переможців та виконує функцію «верховного судді», стежачи за дотриманням норм Положення на всіх етапах проходження громадського бюджету.

Також відмінною рисою громадського бюджету столиці є формування команд навколо поданих проєктів. Метою цього процесу є досягнення більшого рівня згуртованості активних громадян для спільного вирішення нагальних проблем місцевого розвитку.

Переваги, що відрізняють громадський бюджет від інших інструментів громадської участі, полягають у такому:

- громадяни розробляють та подають проєкти, у яких відображено їхнє власне бачення розвитку міста/району/вулиці;
- мешканці самостійно вирішують, які проєкти буде реалізовано;
- завдання влади – реалізувати обрані мешканцями шляхом голосування проєкти;
- участь громадськості допомагає враховувати потреби різних соціальних груп та мешканців різних територій;
- зміцнення громади шляхом надання можливості її членам дискутувати, обговорювати основні проблеми та приймати спільні рішення.

Принципи, на яких базується партисипаторний бюджет: результати голосування є обов'язковими до виконання; прозорість та відкритість; інклюзивність; підтримка активності мешканців; стратегічне довгострокове мислення; циклічність процесу.

В місті Київ в процесі розробки громадського бюджету передбачено щорічну розробку: календарного плану впровадження етапів, тематику та пріоритетні категорії проєктів, тривалість, прогнозовані обсяги.

У 2022 році було передбачено реалізацію 393 проєкти, які були визначені переможцями. Прогнозні обсяги громадського бюджету міста Києва на 2023 та 2024 роки склали 220 млн грн та 250 млн грн відповідно.

Таким чином, бачимо, що механізм партисипативного бюджету в кожній країні виконує конкретну визначену місію, при цьому зберігаючи свої основні риси як інструменту учасницької демократії. Особливості використання партисипаторного бюджетування як механізму розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва) розкрито в публікації автора [280].

Громадські слухання – форма участі громади у спільному з органами місцевого самоврядування обговоренні питань щодо місцевого розвитку. Метою проведення громадських слухань є збір громадської думки щодо громадських питань до прийняття рішення, а також побудови «містків» довіри між громадянами та органів місцевого самоврядування.

Право на проведення громадських слухань визначає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [155], однак процедурні питання мають бути визначені статутом територіальної громади.

Громадські слухання слугують органам місцевого самоврядування інструментом легітимізації своїх рішень та побудови мосту довіри між ними та їхніми виборцями, що є необхідним елементом для забезпечення стабільної місцевої демократії [281].

Практики громадських слухань розвивались спочатку в США (з 1920-х років), потім в країнах ЄС.

Іннес Дж. Е. та Бухер Д. Е. [282] критикуючи громадські слухання зазначають, що вони не досягають справжньої мети у прийнятті рішень, не представляють широке коло громадськості, не надають підтвердження представникам громадськості щодо врахування їх поглядів тощо.

На місцевому рівні в США громадські слухання відвідує переважно або обмежена кількість активних учасників, або випадкові організовані групи спостерігачів. Ще одна негативна характеристика полягає у тому, що елітні громадські комітети місцевого керівництва не репрезентують широке коло громадян.

В Канаді законодавча база щодо проведення громадських слухань почала створюватись ще в 1925 році [283]. Головні переваги цього механізму полягають у підвищенні рівня інформування суспільства та залучення громадян до демократичного прийняття рішень. Громадські слухання є форумом, який може принести користь як громадськості, так і органам місцевого самоврядування. Громадські слухання в Канаді використовуються і сьогодні щодо земельних питань та питань міської забудови.

В Україні громадські слухання регламентуються Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст.13), «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян». Однак, наприклад, в Києві додатково Київською міською радою було затверджено Положення про порядок проведення громадських слухань в місті Києві (№41/7614 від 12.11.2019 р). Предметом громадських слухань в місті Києві визначено:

- проекти та програми, що виконуються чи плануються до виконання в м. Києві;
- звіти, доповіді чи інформація про роботу Київського міського голови;
- звіти посадових осіб підприємств, установ і організацій – надавачів послуг, які відповідно до законодавства мають забезпечуватися органами місцевого самоврядування.

Для того, щоб громадські слухання були успішними необхідно [281]:

- по-перше, забезпечити успішну інформаційну компанію та забезпечити її висвітлення у ЗМІ;
- по-друге, надати громадянам достатньо часу для обговорення проблеми;
- по-третє, сприяти залученню великої кількості зацікавлених громадян.

3.2. Стратегічні орієнтири розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії

Один з найбільш ефективних напрямків удосконалення місцевої демократії виявляється у привертанні громадян до управління на місцевому рівні, що є важливою складовою стабільного та розвинутого громадянського суспільства.

Громадянське суспільство розглядається як спільнота незалежних та рівних громадян, які мають можливість спільно діяти на основі загальних інтересів та потреб у різних сферах, включаючи правову, економічну, соціально-політичну тощо [284].

Найбільш ефективно громадяни можуть реалізовувати свої права на участь у державному управлінні саме на місцевому рівні. Це пояснюється важливістю принципу субсидіарності, згідно з яким обов'язки держави переважно мають виконуватися органами влади, які перебувають найближче до громадян, а не централізованими структурами влади [285].

Сміт Б. К. [286] вказує на необхідність створення моделі демократичного управління, яка б сприяла підтримці місцевої демократії через забезпечення економічного зростання, розвиток політичної культури та підтримку розвитку громадянського суспільства.

Вчені Іннес Дж. Е. та Бухер Д. Е. [282] вказали на необхідність переосмислення парадигми взаємодії між державою та громадянином через розвиток громадянського суспільства.

Основна парадигма участі громадян у плануванні (рис. 3.5) базується на ідеї прямого спілкування між урядом та окремим громадянином через такі заходи, як громадські слухання, громадська «освіта», вибори, опитування та письмові коментарі до пропозицій. Уряд передає інформацію чи запитання окремому громадянину, а громадянин передає вподобання, інформацію та вказівки уряду. Уряд, з цієї точки зору, є свого роду чорною скринькою без особливої диференціації між його частинами, а громадянство – це маса осіб,

думки яких потрібно почути, звести в таблиці та проаналізувати. Хоча інформація може надходити в обох напрямках, процес не є інтерактивним.

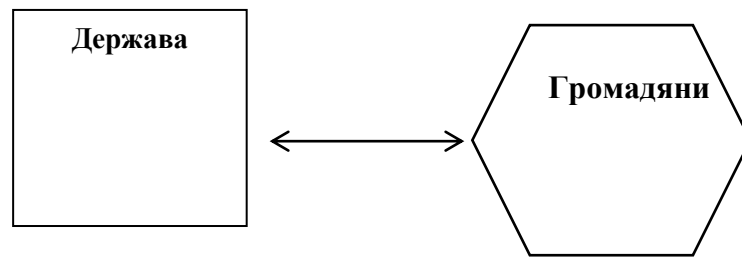

Рис. 3.5. Традиційна парадигма для залучення громадян.

Джерело: побудовано автором за даними [282].

Нова парадигма участі громадян працює як частина мережі, де представлені різноманітні громадські організації і де організації, засновані на інтересах, також відіграють роль не тільки у взаємодії з громадськістю, але й у взаємодії з громадянами та допомагають громадянам взаємодіяти один з одним.

Уряд – це не чорна скринька, а низка агентів, слабо пов'язаних між собою, з суб'єктами, заснованими на інтересах, і серед окремих громадян. Модель сучасної концепції залучення громадян наведено на рис. 3.6.

Не всі організації, засновані на інтересах, пов'язані між собою або з усіма державними установами, і не всі державні установи зв'язуються між собою або з усіма організаціями, заснованими на інтересах. Громадянин може мати зв'язок лише з тією групою, до якої він має інтереси, або навіть не мати зв'язку ні з якою. Однак навіть із прогалинами в комунікації існує потік інформації через систему в цілому. Уряд, таким чином, не є єдиним центром участі, і державні актори не є єдиними гравцями, які змушують події відбуватися, або єдиними, на кого громадяни хочуть впливати.

Користь від розвитку громадянського суспільства є багатогранною. Так, в статті Азіса А. [288] зазначається, що громадянське суспільство загалом принесе користь для соціального капіталу, сталої демократії, викорінення бідності та, зрештою, ключового успіху для довгострокового сталого розвитку. І якщо держава рухається в напрямку демократизації, то за рахунок розвитку громадянського суспільства відбувається доповнення зусиль держави.

Громадянське суспільство впливаючи на безпосередньо середовище функціонування на місцевому рівні здатне через розвиток місцевої демократії сприяти консолідації демократичної системи в цілому.

Громадянське суспільство має потенціал узагальнення інформації щодо потреб населення та впливу на підвищення рівня відповідальності, прозорості в публічному управлінні на різних рівнях.

Активні громадяни, які спілкуються між собою, формують не лише розуміння проблем та цілей, яких вони прагнуть, а й стають основою розвитку сучасного суспільства, держави. Громадянське суспільство, з одного боку, є важливим драйвером демократії, оскільки саме активні громадяни в умовах передачі повноважень місцевим органам влади здатні забезпечити їх підзвітність та прозорість. З іншого боку, індикатором результативності демократичних реформ стають характеристики громадянського суспільства, оскільки демократія це не періодичні вибори, а усталені інститути громадянського суспільства, які стають активними учасниками публічного управління та демократизації.

З 1990-х років громадянська активність стала характерною рисою навіть міжнародних відносин [289]. Адже громадські організації все більше налагоджують зв'язки між собою та урядами для формування транснаціональних мереж. І саме на цій основі формується платформи для долучення громадянського суспільства до глобального управління.

Як результат Місцевий Порядок денний на XXI століття все більше стосується залучення громадянського суспільства, розвитку дорадчої

демократії. Він «вимагає більше, ніж участь для цілей легітимності, він прагне до «спільної відповідальності», що означає перевизначення ролі уряду та суспільних акторів [281].

Цілі участі громадськості у процесах прийняття рішень на місцевому рівні полягають у такому:

- відкриття альтернатив;
- інформування громадськості про проблеми та пропоновані шляхи їх вирішення;
- вимірювання громадської думки щодо пропонованих рішень чи проєктів;
- переконання громадськості у тих чи інших рішеннях;
- легітимізація рішень.

Громадськість також має певні цілі участі в управлінні на місцевому рівні, зокрема [290]:

- інформування
- державних службовців про власну думку;
- затримка певних рішень;
- спілкування на комунікаційній платформі;
- визначення порядку денного на майбутнє;
- підтримка або критика певних посадових осіб.

Залучення громадянського суспільства в роботі [289] названо необхідною умовою впливу на процеси формування регіональної політики.

Розглядаючи роль, яку виконує громадянське суспільство на різних рівнях публічного управління в контексті розвитку демократії доцільно розрізняти функції на загальнодержавному та місцевому рівнях (рис.3.7).

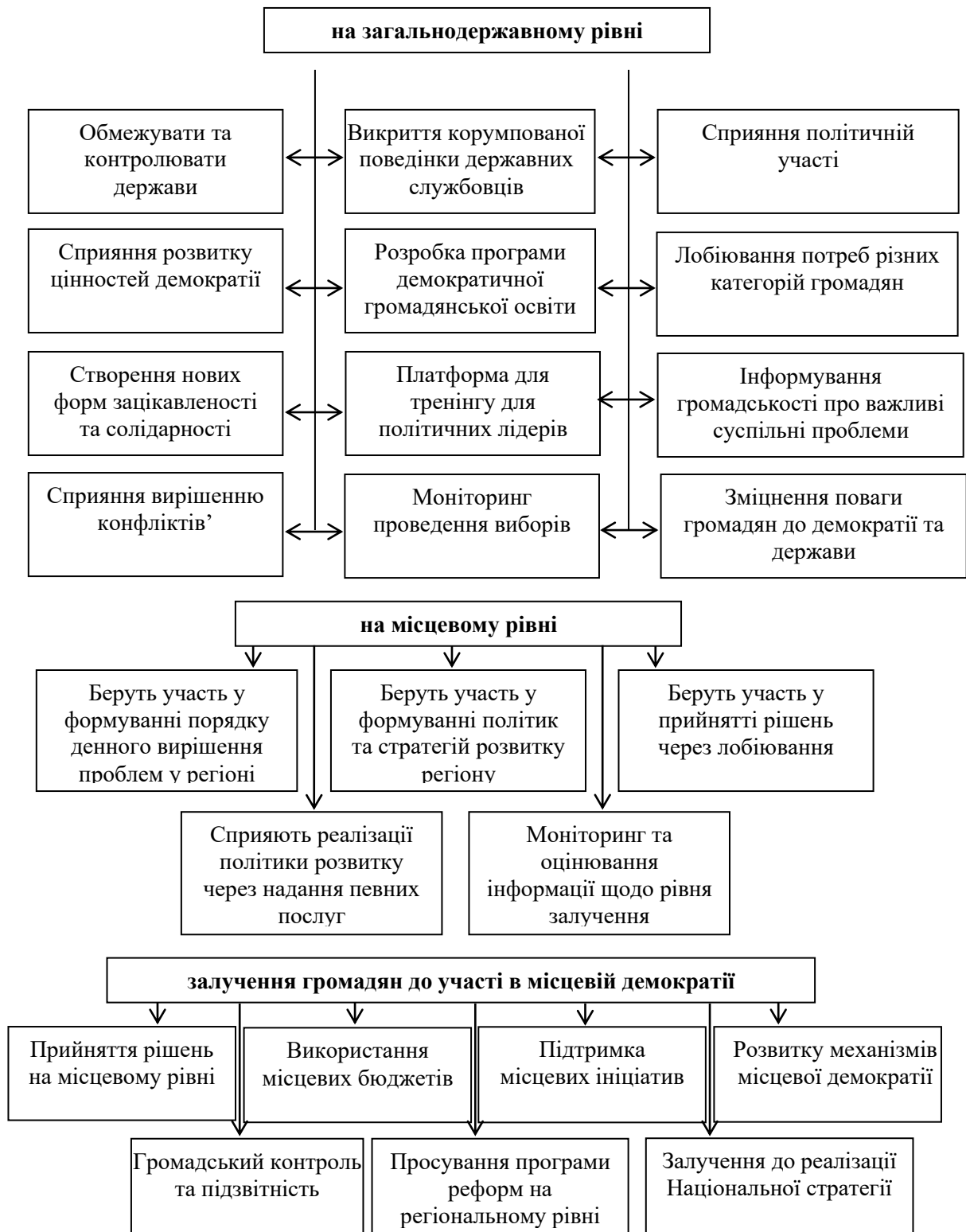

Рис. 3.7. Функції громадянського суспільства в контексті зміцнення демократії на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Джерело: побудовано автором за даними [288, 291].

Основною передумовою для проведення ефективних демократичних реформ є здатність змусити громадян довіряти обраному керівництву, а ця довіра формується на основі участі безпосередньо громадян в управлінні.

Активну участь громадян у процесах прийняття рішень, яка є результатом зрілого громадянського суспільства, слід розглядати ключовим елементом місцевої демократії. Основною передумовою для проведення ефективних демократичних реформ є здатність змусити громадян довіряти обраному керівництву, а ця довіра формується на основі участі безпосередньо громадян в управлінні. Активну участь громадян у процесах прийняття рішень, яка є результатом зрілого громадянського суспільства, слід розглядати ключовим елементом місцевої демократії. За таких умов важливими є механізми розбудови громадянського суспільства, підходи до розроблення яких наведено в статті автора [292].

Механізми громадської участі поділяють відповідно до таких класифікаційних ознак: тематикою: широкий спектр питань місцевого значення або конкретна сфера; масовістю: колективне або індивідуальне залучення; об'єктом: залучення представників недержавних організацій, активістів та експертів або залучення “звичайних” менш активних громадян; формою залучення: через інтернет, або публічні заходи, або особисті зустрічі, або листування, або телефонні дзвінки, або комбінацію різних форм [242].

Залучення громадськості відбувається у формах: інформування, консультування, залучення, співпраці, розширення можливостей (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Форми залучення громадськості

	Інформування	Консультування	Залучення	Співпраця	Розширення можливостей
Цілі	Надати суспільству збалансовану інформацію та	Отримати відгук громадськості	Працювати безпосередньо з громадськістю, розуміти та	Співпрацювати з громадськістю протягом	Надати громадськості право приймати

Продовження табл. 3.3

	допомогти їм зрозуміти ситуацію		враховувати суспільні проблеми	кожної частини процесу	остаточне рішення
--	---------------------------------	--	--------------------------------	------------------------	-------------------

Джерело: побудовано автором за даними [293].

Саме такий комплекс дій дозволяє створити умови для послідового діалогу між громадськістю та управлінцями задля забезпечення участі громадян у процесах прийняття рішень. Загалом формується два зустрічних потоки: уряд надає інформацію громадськості, а отримує дані щодо сприйняття громадянами пропонованих рішень.

Питання розробки та впровадження ефективних механізмів залучення громадян є об'єктом вивчення науковців, аналітиків, урядів.

Так, уряд Данії з муніципальною асоціацією «Місцеве самоврядування Данії» створив аналітичний центр з метою вивчення інноваційних способів розвитку місцевої демократії [294]. По всій країні було передбачено проведення експериментів з інноваційними формами забезпечення громадян у прийнятті рішень, зокрема акцент було зроблено на дискусійних механізмах. 36 відсотків муніципалітетів сформулювали «Стратегію місцевої демократії» і запровадили різні форми місцевих дорадчих груп.

Серед дієвих механізмів участі громадян, на думку автора [295], слід вказати:

- громадські консультативні групи;
- муніципальне стратегічне планування;
- соціальний моніторинг;
- державно-приватне партнерство;
- публічні (громадські) зустрічі;
- управлінські мережі залучення громадян.

Громадські консультативні групи (CAG) – механізм для надання поточних порад муніципальним радам та адміністраціям з різноманітних питань, що становлять спільний інтерес для місцевих громадян.

Цей механізм забезпечує постійний діалог та спілкування між обраними посадовцями та громадянами, забезпечуючи безперервний потік інформації для прийняття обґрунтованих рішень відповідно до реальних потреб.

Ініціаторами, на противагу логіці, найчастіше виступаю не громадяни, а місцева влада, яка тим самим прагне продемонструвати прозорість та відкритість.

Місцеві консультативні групи, наприклад в Данії: по-перше, виступають місцевою платформою для обговорення проблем громади між громадянами та іншими зацікавленими сторонами в місцевих громадах; по-друге, вони покликані служити платформою для діалогу між представницькими обраними муніципальними політиками та адміністрацією місцевого самоврядування та місцевими громадами [296].

Базисними принципами створення консультативних груп стало: формування на основі обраних критеріїв, публічне обговорення та підзвітність.

Особливістю використання місцевих консультативних груп стало організація діалогових зустрічей та дебатів з місцевою владою через прямий канал комунікації. Використовуються різноманітні методи інформування, зокрема, публікації в місцевих газетах; електронні списки розсилки; протоколи та оголошення на веб-сайтах, афіші на дошках оголошень у місцевих установах та супермаркетах.

Муніципальне стратегічне планування – це складний процес, який залучає членів громади (громадян, бізнесменів, неурядові організації), муніципальну адміністрацію та керівництво до розробки спільного бачення, місії та цілей. Крім того, це процес, який визначає основні дії (план дій) для здійснення змін і досягнення поставлених цілей.

Слід розрізняти різні форми залучення громадськості відповідно до двох типів планування: поточного планування та довгострокового (стратегічного) планування. Поточне планування передбачає конкретні,

індивідуальні проєкти. Довгострокове планування передбачає комплексні плани, як-от комплексні плани, транспортні плани та плани розвитку міста. Як поточні, так і довгострокові плани повинні розроблятися шляхом залучення громадськості [290].

Жителів більше турбують оперативні проблеми, а отже вони долучаються досить активно до публічних заходів, на яких розглядаються питання поточного планування.

Практична реалізація муніципального стратегічного планування відбувається шляхом організації форумів стратегічного планування, до складу яких входять громадяни, члени бізнес-спільноти, члени громадських організацій, члени різних муніципальних громад – зацікавлені сторони та зацікавлені сторони в процесі планування.

Соціальний моніторинг – це процес, у якому громадськість контролює виконання рішень влади на місцевому рівні та оцінює їх ефективність. У більшості випадків для цього потрібне залучення зовнішньої агенції, яка або уповноважена місцевою владою, або самостійна громада. В обох випадках між місцевою владою та громадським сектором має бути взаємна згода здійснення соціального моніторингу, у тому числі часові рамки, модальності (як технічні, так і фінансові) і цілі/завдання процесу.

Моніторинг можна розглядати як засіб зворотного зв'язку за діяльністю місцевого самоврядування, який може бути ефективним через управління залученням громадян до механізму моніторингу [297].

Державно-приватне партнерство (ДПП) – це процес, у якому органи місцевого самоврядування об'єднують свої зусилля з бізнес-сектором та членами громадянського суспільства з метою здійснення конкретної діяльності, що становить взаємну вигоду та інтерес [281].

Спільна діяльність зазвичай відноситься до муніципальних послуг, які фінансуються та управляються бізнес-сектором, де фактор залучення громадян до партнерства створює можливість для участі у прийнятті рішень на місцевому рівні. ДПП передбачає контракт між муніципальною владою,

неурядовим сектором і представниками бізнес-сектору, за яким приватна сторона надає державну послугу або проєкт і бере на себе значний фінансовий, технічний та операційний ризик у проєкті.

Публічні (громадські) зустрічі є одним із найпоширеніших методів участі, які органи місцевого самоврядування використовують для консультування громадян.

Це метод, який можна використовувати для збору початкових вхідних даних під час розробки стратегічного плану чи підготовки архітектурного проєкту для трансформації громадського простору, а також для отримання зворотного зв'язку наприкінці процесу. Метод заснований на добровільній участі, і як такі його результати не можна тлумачити як репрезентативні. З іншого боку, він має високий потенціал для залучення громадськості та підвищення обізнаності, оскільки запрошення широко поширене, і будь-хто зацікавлений може бути присутнім.

Залучення громадськості передбачає взаємодію громадян з управлінцями. Публічні зустрічі є прикладами залучення громадян, а не політичної участі, оскільки вони дозволяють управлінцями і громадськості безпосередньо спілкуватися один з одним.

Громадські зустрічі та слухання є одними з найпоширеніших шляхів взаємодії між публічними службовцями та громадськістю. У багатьох випадках вони є юридично обов'язковим елементом процесу залучення громадськості

Адамс В. Е. [298] зазначає, що не зважаючи на критику публічних зібрань, вони все ж виконують дорадчу функцію та сприяють досягненню цілей громадян, а також підвищують підзвітність та чутливість уряду.

Громадські збори є одним із найпоширеніших методів участі громадськості в США [299], який використовується на всіх рівнях влади. Більшість органів місцевого самоврядування проводять регулярні зустрічі для обговорення та вирішення громадських питань.

В сучасних умовах за рахунок цифрових технологій відбувається модернізація публічних зустрічей. Цифрові публічні зустрічі мають потенціал для створення нових шляхів для заохочення ширшого представництва в усьому співтоваристві, звернення до розширеної та більш інклюзивної участі громадськості та підвищення цінності внеску спільноти.

Управлінські мережі залучення громадянами до процесів місцевого планування.

Важливим механізмом зміцнення місцевої демократії є формування мереж щодо місцевого планування. Мережеве громадське планування має головний принцип, який передбачає, що усі елементи сектора залучені до процесу планування.

Мережі включають представників місцевої влади, бізнесу та асоціацій громадянського суспільства, а також «звичайних» громадян [300].

Розрізняють два види мереж: мережі зі сформованою інституційною структурою та спеціальні (ad hoc) мережі.

Управлінська мережа зі сформованою інституційною структурою – це мережа створених структур, переважно сільським комітетом, який є основною платформою для планування розвитку громади, і ця група координує роботу з іншими групами. Мережа відповідно до інституційної структури виглядає формою співпраці, яка структурує державні установи, організовані для сприяння зворотному зв'язку, обміну знаннями між державним і приватним секторами.

Спеціальна (ad hoc) мережа це мережа між державними установами та приватним сектором, які співпрацюють у плануванні розвитку громади, чи реалізації проектів державних установ, які є двох- трьох -річний план, який для реалізації потребує співпраці з іншими секторами.

Основними принципами функціонування таких мереж має стати [296]: публічний доступ, публічне обговорення, адаптивність, підзвітність та розвиток можливостей. Мережі стають платформами для залучення громадськості до широкого обговорення проектів місцевого планування. І

хоча на початкових етапах мережі створювались для підвищення ефективності публічної політики на місцях, все ж вони можуть сприяти розвитку зв'язків між елітами та громадськістю, а отже сприяти розвитку демократії.

Для того, щоб мережі виконували свої функції слід забезпечити: вільний та прозорий доступ до мереж; створити умови для продуктивних дебатів; розробити чіткі правила та стабільність роботи мереж та забезпечити їх підзвітність. Переваги та позитивні аспекти використання механізмів участі громадян наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Переваги та позитивні аспекти використання механізмів участі громадян

Громадські консультативні групи	Муніципальне стратегічне планування	Соціальний моніторинг
<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення прозорості в роботі місцевих обранців 2. Створено умови для розвитку зв'язків довіри між двома сторонами 3. Надання технічних знань для підтримки роботи місцевих чиновників 4. Згладжені відносини між місцевою владою та представниками різних громад 	<ol style="list-style-type: none"> 1. СП – є виразом інтересів різних зацікавлених сторін. 2. Дозволяє місцевій владі чітко структурувати перелік довгострокових завдань 3. Базується на моніторингу та оцінці. 4. Включає чіткий план, який дозволяє реалізувати стратегію. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збір інформації про сильні та слабкі сторони місцевого самоврядування. 2. Посилення рівня підзвітності та сталості діяльності органів місцевого самоврядування. 3. Спонування місцевої влади до ефективного надання послуг.
Державно-приватне партнерство	Публічні (громадські) зустрічі	Управлінські мережі залучення громадян
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вирішення проблем, у вирішенні яких зацікавлені і громадяни, і місцева влада. 2. Забезпечення прозорості діяльності щодо реалізації інфраструктурних проєктів. 3. Залучення до реалізації проєктів кінцевих бенефіціарів послуг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збір даних під час розробки стратегічного плану. 2. Забезпечення зворотного зв'язку. 3. Метод заснований на добровільній участі, і як такі його результати не можна тлумачити як репрезентативні. 4. Має високий потенціал для залучення громадськості та підвищення обізнаності. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Залучення громадян до процесу планування. 2. Мережа забезпечує співпрацю між державними установами, зворотній зв'язок та обмін знаннями між державним і приватним секторам. 3. Мережа дозволяє забезпечити різні рівні локального планування.

Джерело: побудовано автором за даними [281, 300].

Проведені реформи системи публічного управління перенесли акценти прийняття певних рішень на місцевий рівень, а це потребує нового розуміння ролі громадянського суспільства у розвитку місцевої демократії. Відкрились нові можливості для громадян щодо впливу на місцеве управління, які базуються як на формуванні громадських організацій, підвищенні рівня активності окремих громадян. Громадянське суспільство виконує важливу функцію зміцнення демократії, що має прояв як на загальнодержавному, так і місцевому рівні. Однак саме на місцевому рівні відбувається безпосередня взаємодія громадян з органами місцевого управління і на цьому рівні формується переконання громадян у перевагах демократії.

Органи місцевого самоврядування сприяють розвитку механізмів громадської участі і тут важливим є досвід інших країн, в яких відбулось напрацювання практик залучення громадян до прийняття рішень щодо місцевого розвитку. Слід зазначити, що на основі ускладнення форм залучення відбувається реальна комунікація між громадськістю та владними структурами.

3.3. Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії для повоєнного відновлення України

Основою пошуку інноваційних механізмів місцевої демократії є концепція суспільної цінності [93], згідно якої державні менеджери повинні бути зосереджені на створенні суспільної цінностей для громадян так само, як менеджери приватного сектора створюють цінність для акціонерів. Розуміння суспільної цінності як основи поглиблення місцевої демократії визначає необхідність залучення громадян до рішень, які їх стосуються. Відповідно поглиблення місцевої демократії передбачає пошук нових інструментів, які спрямовані на залучення громадян до визначення суспільної

цінності, до прийняття важливих рішень щодо використання активів та ресурсів держави на місцевому рівні [301].

В грудні 2022 року Комітетом міністрів Ради Європи у тісній консультації з українською владою було розроблено «План дій «Стійкість, відновлення та реконструкція» (2023-2026) [302]. Ключовими завданнями, які передбачаються є зміцнення демократичного урядування та верховенство права. Саме це дозволить державним інституціям України якнайкраще виконати свої функції у період повоєнного відновлення.

Посилення спроможності органів місцевого самоврядування у ефективному використанні ресурсів – це завдання залишається пріоритетним для Міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Громади вже сьогодні формують зв'язки з громадами, а також урядами інших країн. Понад 50% громад під час війни вже отримали міжнародну гуманітарну допомогу. Зважаючи на те, що окремі регіони України потребуватимуть масштабної відбудови, в тому числі доходуотворюючої інфраструктури, гранти та кредити від міжнародних партнерів, будуть важливим джерелом фінансування. Основою мінімізації корупційної складової має стати залучення громадянської участі до управління такими проєктами [303].

Ефективними механізмами громадської участі є демократичні процедури, які забезпечують розвиток спроможної влади. Залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні передбачає використання широкого кола інструментів, які називають інструментами місцевої демократії.

Законодавство України виділяє такі інструменти місцевої демократії: загальні збори громадян, звернення (у тому числі петиції), громадські слухання, бюджети участі, робота в органах самоорганізації населення, громадських радах.

Громадськість в Україні і до війни характеризувалась досить низьким рівнем залученості до прийняття рішень на різних рівнях публічного

управління. Останні півтора роки продемонстрували високий рівень самоорганізації українського суспільства, що свідчить про високий потенціал підвищення рівня залучення населення до місцевої демократії. В контексті розвитку місцевої демократії доцільно більш активно використовувати інноваційні інструменти, спрямовані на підвищення участі громадян у політичних процесах, що сприятиме подальшій демократизації України.

Підвищення рівня участі громадян у місцевій політиці дозволить [295]:

по-перше, поступово долати недовіру до демократичних інститутів та до політики в цілому;

по-друге, забезпечити позитивний вплив на рішення широких кіл громадськості;

по-третє, підвищити рівень легітимності прийняття рішень з точки зору широкої громадськості.

Метою даного дослідження стало вивчення зарубіжного досвід застосування інноваційних механізмів активізації розвитку місцевої демократії.

Серед важливих механізмів, які в останні роки набули широкого поширення в країнах ЄС є місцеві дорадчі платформи, e-governance, міні-пабліки, інші [304].

Томпсон Н.К. та Ріді С. [301] досліджували досвід місцевої демократії в Австралії, де місцева влада є лідером у впровадженні демократичних інновацій. Так, в Австралії широко використовуються такі механізми як громадське бюджетування, громадські збори, панелі спільноти.

Місцева група дій (Local Action Groups, LAG) – це місцева платформа, яка об'єднує представників муніципалітетів, неурядових організацій, підприємців та членів малого та середнього бізнесу, спільною метою яких є підтримка розвитку відповідного регіону чи території [305]. Основна функція LAG полягає у посиленні участі громадян та інших місцевих партнерів в процесах розробки місцевої стратегії. Важливою є

також участь у таких платформах і мерів, які несуть політичну відповідальність за розвиток територій.

Слід зазначити, що LAG не є інструментом державного управління, це більше форма добровільної співпраці, в тому числі між муніципалітетами.

LAG має досить потужний демократичний потенціал за рахунок забезпечення активної участі трьох груп учасників: органів місцевого самоврядування, різних місцевих зацікавлених сторін та громадян, які мають спільні інтереси щодо розвитку регіону.

Підготовка Стратегії в рамках дорадчої платформи передбачає проведення пілотних громадських слухань, круглих столів.

Інформаційні заходи в Чехії щодо створення LAG розпочались в 2001 році і це було через 10 років після започаткування даного механізму в країнах ЄС. З того часу кількість LAG в Чехії суттєво зростає.

Дорадчі міні-пабліки (Deliberative Mini-Public, DMP) – механізм залучення звичайних громадян, які обрані випадковим чином із широкої громадськості. Основними відмінностями даного механізму є: по-перше, залучення непрофесіоналів (на відміну від професійних політиків); по-друге, підхід до відбору – відповідно до певних критеріїв (випадковість, демографічний профіль, політична рівність, тощо) [306, 307].

Основна функція даного механізму – це дорадча допомога обраним представникам у вирішенні конкретних політичних проблем. Метою використання даного механізму мінімізація недоліків представницької демократії. Ван Дейк Л., Лефевевер Дж. [307] зазначають, що коли уряд нехтує думкою міні-суспільства, то невдоволення може бути суттєвим та поширюватись на політику в цілому. Саме тому, міні-пабліки розглядаються як механізм, який може посилити політичну підтримку певних рішень серед широкої громадськості.

Аргументом на користь створення міні-паблік є те, що громадяни цінують свій досвід участі, а також вони здатні брати участь у високоякісному обговоренні [306].

Панель спільноти (Community Panel) – це спосіб безпосереднього залучення членів спільноти до процесу прийняття рішень під час вирішення складних завдань спільноти.

Панель спільноти — це платформа налагодження зв'язків з громадянами, обміну знаннями, переміщення та зміцнення влади, а також співпраці у ефективний спосіб. Рішення краще приймати, коли до їх обґрунтування залучаються люди, на яких ці рішення впливають

Даний механізм використовується в Австралії в практиці місцевого управління [300]. Проведення панелей спільноти в Західному Сіднеї дозволяє отримати рекомендації від експертів та громадян щодо вирішення тих чи інших місцевих проблем.

Громадське журі (Citizens' juries) – це інструмент дорадчої демократії, який дозволяє демографічно репрезентативній вибірці населення дізнатися про спірне питання від експертів, а також обговорити та розробити політичні рекомендації [308]. Громадське журі є дискусійно-обговорювальним інструментом, який за структурою та підходом подібний до зборів громадян або форуму громадян. Обрання людей відбувається шляхом демократичного жеребкування, скликаних для розгляду певної теми та надання рекомендацій відповідному керівному органу.

Громадянські журі набувають популярності в усьому світі у відповідь на все більше визнання того, що взаємопов'язані соціально-технічні проблеми, вимагають значущої участі ширшого суспільства. Все частіше саме громадянські журі мають на меті зв'язати місцеві голоси та бачення з національною та міжнародною політикою, зокрема в сфері змін клімату та екологічної відповідальності.

Основні позитивні ефекти використання механізму громадського журі забезпечує підвищення рівня грамотності місцевих жителів за певними питаннями, забезпечення взаємодії та зміцнення довіри. Журі громадян та справедливість їх представництва дозволить їм висловити свій досвід, думки,

надії та занепокоєння, вирішуючи, які компроміси будуть зроблені в процесі прийняття рішень.

Успіх моделі журі ґрунтується на передумові, що якщо громадськість знає, що репрезентативна група їхніх співгромадян досягла консенсусу щодо рішення, вони мають більше довіри до цього рішення, ніж якби воно було прийнято кимось із обраних осіб.

Відкриті громадські простори (хаби) є інноваційним інструментом розвитку потенціалу громадотворення на місцях.

Такі простори є універсальними і доступними для кожної громади, яка може проголошувати свої завдання перед такими форумами та розробляти концепцію їхньої діяльності.

Сучасні громади активно працюють над створенням технічно обладнаних, відкритих, та інклюзивних приміщень – відкритих громадських просторів (хабів), які стають центрами громадської активності та осередками соціального життя. Важливо враховувати, що просто збудувати та обладнати простір недостатньо для його визнання як громадського; він також повинен втілювати демократичні цінності та принципи. Основна мета та призначення таких місць полягає в тому, щоб надати можливість громадянському суспільству взаємодіяти та спілкуватися між собою та з представниками влади. Ці простори передусім мають служити умовним «єдиним вікном» для розробки спільних проєктів та вирішення проблемних питань між владою та громадянським суспільством. У Європі активно триває процес створення нових або модернізації існуючих громадських просторів. Наприклад, у Магдебурзі в Німеччині, завдяки спільним зусиллям влади та соціально відповідальної громади, було створено відкритий громадський простір, що об'єднує громадську бібліотеку та місце для проведення різноманітних заходів (лекцій, тренінгів, зустрічей тощо) з метою розвитку спільноти [309].

Така практика активно розвивається й у містах України, ми маємо велику кількість створених відкритих громадських просторів (хабів), але найчастіше їх створення є приватною справою, муніципальна влада не

активно фінансує такі ініціативи. Проте невеликий рух в цьому напрямку все ж є, зокрема, у Львові визначено важливість облаштування таких публічних просторів на базі бібліотек. Ці кроки забезпечують подвійну результативність, надають «друге життя» бібліотекам та створюють комфортні локації для спілкування та напрацювання проєктів жителями міста.

У багатоплановій перспективі, за висновками автора [310], громадські хаби мають стати центрами соціального життя для мікроромад, сприяючи зміцненню та розвитку прямих комунікацій між владою та місцевим населенням з метою підтримки демократичних процесів.

Проте ця стаття дослідження не описує та не аналізує включення бізнесу у комунікацію та співпрацю між владою та громадськістю. Отже, ця перспектива залишається відкритою для подальших досліджень, оскільки успішна консолідація демократичних процесів можлива лише за умови співпраці між владою, громадою та бізнесом. Розвиток муніципальних громадських хабів активно прогресує, в тому числі й у місті Києві. Місцева влада висунула амбітну мету створення 10 районних відкритих громадських просторів (хабів) та одного загальноміського.

Загалом концепція роботи хабу поділена за цільовими аудиторіями, серед яких:

- інститути громадянського суспільства, органи самоорганізації населення, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку тощо;
- молодь, студентське та шкільне самоврядування;
- люди похилого віку;
- люди віком від 35 до 60 років включно;
- активісти.

Для кожної цільової аудиторії розроблено конкретний набір інструментів з метою їх залучення до взаємодії, розвитку, підвищення навичок та інтеграції в активний суспільний простір.

Важливим фактором та передумовою створення інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії в останні роки є використання цифрових технологій, які дозволяють розширити сфери застосування ІКТ для гарантування громадянських прав і спонукають до переходу до «е-демократії». У зв'язку зі стрімким розвитком цифровізації та розширенням спектру інструментів цифрової демократії виникає необхідність перегляду основних принципів публічного управління на місцевому рівні та їх адаптації відповідно до можливостей та ризиків їх використання.

Штучний інтелект в останній рік здійснив прорив у розвитку та набуває пріоритетного значення. Загалом очікується, що саме штучний інтелект буде відігравати ключову роль у всіх сферах життєдіяльності людини [311]. При цьому виникають логічні питання: на скільки суспільство, бізнес та держава готові до таких перетворень, беручи до уваги, що сама Концепція розвитку Суспільства та Індустрії не є сформованою. Крім того, держава як інституція не знає як адекватно реагувати на ті чи інші виклики на різних рівнях управління.

Демократизація суспільства не має межі довершеності і в умовах розвитку цифрових технологій відбувається їх впровадження в практику публічного управління. Цифрова епоха та загалом складні зв'язки між цифровими екосистемами та політичними партіями призводять до зміни ролі партій у політичному середовищі [312].

Тобто процес впровадження штучного інтелекту має відбуватись досить контрольовано, а отже, він потребує контролю з боку суспільства з точки зору цілей застосування автоматизованих систем прийняття рішень. Такий контроль повинен здійснюватись і на рівні національних джерел, і на різних рівнях суспільства. Відповідно Касі М. [313] зазначає, що важливим завданням для регулювання штучного інтелекту є створення правового середовища та організаційних структур, які дозволяють здійснювати контроль над засобами прогнозування.

Загалом наукові праці вчених та аналітичні огляди міжнародних інституцій свідчать про два ключових тренди суспільного розвитку, спричинених розвитком технологій [314]:

по-перше, процеси цифровізації призводять до активного застосування цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності людини та формування цифрового суспільства, яке активно використовує переваги епохи;

по-друге, демократизація як позитивний, на думку авторів, тренд суспільного розвитку в цифрову епоху не є стійким;

по-третє, застосування цифрових технологій, зокрема, штучного інтелекту в сфері публічного та місцевого управління має як переваги, так і недоліки.

Розвиток та поширення цифрових інструментів у сфері публічного управління, серед іншого, дозволяє долати перешкоди розвитку місцевої демократії. Серед ключових перешкод більшість вчених [202] називають орієнтири політичної еліти, яка може декларувати цілі демократизації, а на практиці зберігати інтерес до корупційних дій. Навіть в Литві політична еліта, яка офіційно ототожнює себе з демократичними процесами, однак на практиці досить часто переважає лише декларація про наміри. Ще одним аспектом протидії органів місцевого самоврядування є пряме ігнорування місцевими адміністраціями демократії та її принципів [166].

Інноваційним напрямом розвитку місцевої демократії стала е-демократія, яка базується на перевагах технологій ІКТ та розширює можливості громадян брати участь у реалізації цілей розвитку територіальних громад. Ключовою перешкодою розвитку механізмів е-демократії на місцевому рівні є рівень цифрових навичок населення та «цифрова нерівність» окремих територіальних громад.

Однією з найважливіших сфер застосування штучного інтелекту є публічне управління. Цифрові трансформації на загальнодержавному рівні управління проявлялись на початкових етапах в наданні комплексу онлайн-послуг, однак потім відбувся перехід до Digital Government. Держава

розширює перелік форм взаємодії з громадянами, які реалізуються через національні веб-сайти, а також секторів, на які поширюється цифровізація, зокрема, це освіта, зайнятість, податки, навколишнє середовище, соціальний захист, охорона здоров'я, виборчий процес тощо.

Загалом штучний інтелект має широкі можливості використання в публічному управлінні. Серед основних сфер застосування слід вказати:

- обґрунтування рішень на основі аналізу та прогнозування великих даних;
- покращення якості обслуговування громадян та персоналізація послуг;
- оптимізація планування та використання ресурсів держави, регіонів;
- моніторинг реалізації програм та проєктів;
- взаємодія з громадськістю задля врахування громадської думки;
- управління документообігом публічних структур;
- електронні платежі;
- інтерактивні форми звітності;
- електронне голосування;
- забезпечення кібербезпеки.

Навіть цей перелік не є вичерпним.

Цифрові технології в Європі розглядаються як інструмент для покращення управління в частині підвищення прозорості, підзвітності владних структур різних рівнів та розширення можливостей для діалогу між суспільством та владою. Це в свою чергу має сприяти зміцненню довіри суспільства до демократичних цінностей.

Впровадження електронної демократії розглядається як форма підтримки та посилення демократії за рахунок широкого використання ІКТ. Цифрові технології в рамках електронної демократії використовуються в процесі надання та обговорення інформації, розширення громадянської

участі у процесі прийняття рішень та різних рівнях управління (місцевому, регіональному та національному).

Рівень розвитку електронного урядування залежить від рівня розвитку країни і відповідність досить проста: високий рівень розвитку електронного уряду мають країни з високим рівнем економічного розвитку. Відповідно між різними країнами виникає цифровий розрив в якості урядування, який визначається рівнем ВВП на душу населення. Крім того, електронний уряд, за даними ООН, стає ключовим чинником у просуванні реалізації Цілей сталого розвитку. Державні послуги мають бути доступними для всіх, і електронний уряд має використовувати існуючі та нові технології для забезпечення цього.

Е-демократія спрямована на використання ІКТ в демократичних процесах, що дозволяє: посилити рівень залучення громадян до публічного життя; забезпечити прозорість процесу прийняття рішень; покращити реакцію органів влади на звернення громадян; залучати громадян до процесу прийняття рішень. ІКТ відкривають широкі можливості для цифровізації цілої низки процесів в сфері місцевої демократії. Так, повний перелік механізмів, які використовуються в рамках реалізації е-демократії, включає перелік з 20 положень: е-політичні компанії; е-управління стосунками із громадянами (E-CiRM); е-скарги; е-консультації; е-консульство/посольство; веб-трансляції та е-демократія; е-дискусії; е-ініціативи; е-журналістика; ігри та е-демократія; е-правосуддя; е-законотворення; е-омбудсмен; е-партія; е-петиція; е-політик; е-парламент; е-просторове планування; е-голосування; взаємодія з громадянами на локальному рівні; інструменти інформаційного менеджменту; е-участь у бюджетному процесі; е-менеджмент внутрішньопартійного життя; єдиний урядовий портал; е-демократія соціальних мереж; навігатор виборів.

В Рекомендаціях Ради Європи щодо електронної демократії [315] визначено наступні принципи е-демократії: посилення демократії, доповнення традиційних процесів демократії, здійснення «доброго

врядування», долучення заінтересованих сторін до демократичних процесів, інших.

Україна вже має значний досвід використання інструментів е-демократії, зокрема, щодо е-демократії: е-звернення, е-обговорення, е-закупівлі, е-бюджети, е-громадські бюджети (участі). Деякі міста самостійно створюють різні сервіси, як-то е-петиції, електронні черги до дитячих садків чи портали відкритих даних, а інші – використовують електронні платформи, наприклад «Єдина система місцевих петицій» чи «Розумне місто», котрі поєднують у собі декілька е-інструментів участі [298].

В Україні створено вебпортал «Єдина платформа місцевої електронної демократії» (e-DEM) став єдиним вікном доступу до чотирьох інструментів електронної демократії: громадський бюджет, місцеві електронні петиції, відрите місто та консультації з громадськістю.

Якщо розглядати застосування штучного інтелекту та інших цифрових технологій як покращення умов для участі громадян у політичних процесах, то можна зробити висновок, що цифровізація має сприяти демократизації.

Навіть в розвинених країнах виникають ризики і з поширенням демократії, і з використанням штучного інтелекту, які потребують ідентифікації та моніторингу. Ряд вчених та аналітиків [317] досліджували питання впливу штучного інтелекту на розвиток демократії. І їх висновок однозначний: досягнення штучного інтелекту пророкують не тільки нову епоху в обчислювальній техніці, але й створюють нові небезпеки для соціальних цінностей і конституційних прав. Леслі Д. [318] зазначає, що в цифрову епоху через впровадження штучного інтелекту виникає небезпека для реалізації демократичної справедливості в частині дорадчої демократії та виборчих процесів. Роль діджиталізації, як інструмента підвищення ефективності місцевого самоврядування, розглядає Миколюк А.В. [319]. В праці [317] певні виклики демократії з боку штучного інтелекту пояснюються тим, що базисні принципи демократії не можуть діяти у повній мірі під час недоброчесного використання технологій штучного інтелекту. Ключові

загрози стосуються: зриву та корумпування виборів через здійснення кібератак, послаблення демократичних інститутів як то громадянського суспільства та преси.

Де Блазіо Е. і Вівіані Л. [312] зазначають, що публічна онлайн-сфера стає простором конфліктів та маніпуляцій. Відбувається поява цифрових партій, гібридних агенцій, що порушує політичне представництво.

Ландемор Г. [313] висловлює дещо іншу точку зору та зазначає, що штучний інтелект та цифрові технології в цілому можуть сприяти розвитку дорадчої демократії шляхом покращення масового обговорення тих чи інших проблем та підвищення рівня залученості населення до виборів.

Конге У., Гілямон М. Д., Нурманді А. [320] зазначають, що цифрові технології полегшують суспільству формувати групи, висловлювати прагнення, здійснювати контроль, а отже, за рахунок використання цифрових технологій демократія має умови для подальшого розвитку. Вчені розглядають цифрову демократію як сучасну модель демократії, яка має такі відмінні характеристики: легкий доступ до інформації, до форумів; дотримання етики висловлення думок у віртуальному просторі; забезпечення контролю.

Узагальнюючи можливі загрози застосування штучного інтелекту з позицій розвитку демократії доцільно вказати такі прояви:

по-перше, маніпулювання суспільством у прийнятті економічних та політичних рішень, що призводить до негативного впливу на інститути демократії;

по-друге, втрата конфіденційності та прозорості за рахунок використання цифрових технологій для крадіжки інформації.

Загалом можливі напрями впливу, інструменти та наслідки застосування штучного інтелекту в процесі публічного управління, що негативно впливає на розвиток місцевої демократії наведено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Застосування штучного інтелекту в процесі публічного управління

Напрями впливу	Інструменти впливу	Наслідки впливу
Вплив на голосування	Кібератаки, створення фальсифікованих округів, маніпулювання ставленням виборців.	Маскування цілей, підміна результатів, просування політичних та ідеологічних цілей.
Вплив на громадськість	Легітимне та нелегітимне використання даних.	Підрив довіри до демократичних інститутів.
Фейкові новини	Використання фальшивих новин як частина політичної стратегії.	Поширення спотворених новин. Сприйняття спотвореної реальності.
Блокування впливу інститутів демократії	Заміна журналістики соціальними мережами.	Підрив довіри до преси, до журналістів.

Джерело: розроблено автором в праці [312].

Таким чином складається ситуація, коли штучний інтелект за рахунок «нейтральності» машин повинен сприяти демократії, однак по факту має потенціал негативного впливу на базисні основи демократії – на прозорість, підзвітність та справедливість та може, врешті речт, обмежувати демократію та її розвиток у суспільстві [298].

Інноваційним механізмом, який сформувався в Україні під час війни, можна вважати волонтерські ініціативи, які взяли на себе функції забезпечення збройних сил, адаптації внутрішньо-переміщених осіб тощо. Ряд волонтерських ініціатив переформатуватись у громадські організації, а після залучення донорів – у благодійні фонди. В даний час ці громадські організації забезпечують розробку:

- нормативно-правових актів, які враховують наслідки війни в тих чи інших регіонах;
- проєктів соціальної інтеграції внутрішньо-переміщених осіб задля забезпечення системи узгодження інтересів місцевих мешканці, ВПО та влади;
- «дорожніх карт» повоєнного відновлення для голів громад.

Ряд громад вже сьогодні працюють над розробкою стратегій розвитку у повоєнному періоді. І вже на цьому етапі існує завдання залучення якомога більшої кількості мешканців громад та різних зацікавлених сторін для визначення ключових векторів повоєнного соціально-економічного розвитку.

Передбачається комплекс заходів, зокрема: удосконалення нормативно-правових актів в частині: впровадження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, перезавантаження Всеукраїнського громадського бюджету; розробки статутів громад та локальних нормативно-правових актів; розробки місцевих програм сприяння розвитку громадянського суспільства та волонтерства.

Висновки до розділу 3

Обґрунтовано доцільність використання стратегічного, динамічного, інтегрованого та комплексного підходів до розвитку місцевої демократії. Так, формування ефективної місцевої демократії у повній мірі узгоджується зі стратегіями розвитку територіальних громад, і саме використання стратегічного підходу визначає необхідність врахування довгострокових цілей з імплементації інноваційних механізмів в практику місцевого управління. Динамічний підхід базується на розумінні трансформації як об'єктивної характеристики розвитку механізмів розвитку демократії та необхідності врахування впливу змінних чинників. Інтегрований підхід визначає необхідність врахування того факту, що розвиток демократії повинен відбуватись на всіх рівнях публічного управління і забезпечити формування демократичної системи є неможливим без ефективної місцевої демократії. Безпосередньо комплексний підхід визначає необхідність дослідження всіх рівнів, форм та чинників розвитку місцевої демократії у їх взаємозв'язку з процесами демократизації та застосування комплексу трансформаційних заходів, механізмів та інструментів, зорієнтованих на розвиток демократії.

Для прискорення процесів розвитку місцевої демократії визначено ключові напрями важливих реформ, зокрема врахування європейської та північноатлантичної інтеграції, необхідності формування «точок росту» в регіонах, проведення подальшої децентралізації, розвиток громадських організацій та їх включення до глобальної мережі міжнародних організацій, розвиток громадянського суспільства.

Досліджено умов застосування таких основних інструментів місцевої демократії, зокрема, місцевих виборів, місцевого референдуму, громадського бюджету, громадських слухань. Характеристики та переваги інструментів представлено з урахуванням зарубіжного досвіду.

Здійснено обґрунтування інноваційного підходу до залучення громадян до участі в управлінні. Нова парадигма базується на мережевому підході, де різноманітні громадські організації відіграють роль не тільки у взаємодії з громадськістю, але й допомагають громадянам взаємодіяти один з одним. Громадянське суспільство, з одного боку, є важливим драйвером демократії, оскільки саме активні громадяни в умовах передачі повноважень місцевим органам влади здатні забезпечити їх підзвітність та прозорість. Однак дуже важливим чинником розвитку місцевої демократії є активні громадяни, які стають основою розвитку сучасного суспільства, держави.

Визначено основні цілі, які визначають участь громадян в управлінні на місцевому рівні, а це інформування державних службовців про власну думку, затримка певних рішень, спілкування на комунікаційній платформі, визначення порядку денного на майбутнє.

Обґрунтовано призначення та складові механізмів громадської участі у зміцненні демократії на загальнодержавному та локальному рівнях. Визначено призначення основних форм залучення громадськості, зокрема інформування, консультування, залучення, співпраці та розширення можливостей, які у сукупності дозволять створити умови для системної взаємодії між громадськістю та урядом.

Розкрито особливості використання механізмів забезпечення участі громадян, зокрема, громадських консультативних груп, місцевих консультативних груп, муніципального стратегічного планування, соціального моніторингу, державно-приватних партнерств, публічних (громадських) зустрічей, управлінських мереж залучення громадян. Наведені механізми спрямовані на реалізацію ключових принципів місцевого управління, зокрема, щодо забезпечення прозорості, підзвітності, ефективності, інших. Представлені механізми мають свої переваги та недоліки, однак слід констатувати, що їх застосування також повинне носити не декларативний, а системний характер з широкомасштабною роз'яснювальною роботою серед громадян.

Серед інноваційних механізмів запропоновано використовувати такі механізми як місцева група дій (local action groups), дорадчих міні-пабліків, панелей спільнот (community panel), громадських журі (citizens' juries), відкритих громадських просторів (хабів).

Інноваційним механізмом, який сформувався в Україні під час війни, можна вважати волонтерські ініціативи, які взяли на себе функції забезпечення збройних сил, адаптації внутрішньо-переміщених осіб тощо. Війна з одного боку, стала викликом для місцевого самоврядування, а з іншого боку, громади відчули відповідальність за себе та долучаються до розробки стратегій повоєнного відновлення тощо. Для забезпечення подальшого розвитку місцевої демократії є потреба у зміцненні громадянського суспільства за рахунок удосконалення нормативно-правової бази, розробки статутів громад, розробки реальних програм сприяння розвитку громадянського суспільства та волонтерства.

Досліджено вплив цифрових трансформацій та інформаційного перенасичення діяльності органів місцевого самоврядування на ефективність управління. Визначено можливості використання штучного інтелекту в публічному управлінні, серед яких обґрунтування рішень на основі аналізу та прогнозування великих даних; покращення якості обслуговування

громадян та персоналізація послуг; оптимізація планування та використання ресурсів держави, регіонів; моніторинг реалізації програм та проєктів; взаємодія з громадськістю задля врахування громадської думки; управління документообігом публічних структур; електронне голосування; забезпечення кібербезпеки тощо. Наведено широкий перелік інструментів, які дозволять забезпечити цифровізацію і, тим самим, підвищення прозорості процесів у сфері місцевої демократії. Вказано основні загрози застосування штучного інтелекту в процесі публічного управління.

Основні результати розділу 3 опубліковано в наукових працях автора: [240, 261, 262, 280, 292, 295, 310].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в теоретичному обґрунтуванні інноваційних механізмів розвитку місцевої демократії та розробленні практичних рекомендацій щодо їх застосування в умовах подальшої децентралізації та демократизації у повоєнний період.

1. Досліджено роль місцевої демократії, яка є невід'ємною складовою ефективного публічного управління, відповідно побудова демократичної системи є неможливою без зміцнення місцевої демократії. Розглянуто основні чинники руху країни в напрямку демократизації: модернізацію, як модель осучаснення бізнесу, суспільства, що вимагає відповідної модернізації публічного управління та спрямована на створення рамкових умов для розвитку демократії; політичну культуру, яка визначає поведінку членів суспільства і є основою формування інститутів політичної системи, а отже визначає процеси демократизації; характеристики політичної еліти, яка значною мірою в умовах слабкого громадянського суспільства, визначає тенденції суспільного розвитку. Інтеграція України до ЄС визначає загалом завдання щодо оптимізації форм публічного управління, а отже, розвитку ефективної та стійкої місцевої демократії. Встановлено, що війна спричинила посилення певних загроз щодо функціонування демократичних інститутів в Україні та актуалізувала перенесення акцентів забезпечення демократизації на рівень окремого громадянина, тобто місцевої демократії. Проведений аналіз наукових підходів до сутності поняття «місцева демократія» дозволив виокремити такі основні характеристики як повноваження, автономія, самоврядування, орієнтація на розвиток, прийняття управлінських рішень, що здійснюються на місцевому рівні. Досліджено еволюцію моделей публічного управління з позицій уточнення базисних принципів функціонування, визначення ролі громадськості та місцевої демократії у процесах публічного управління. Найбільш сучасна концепція належного

(доброго) урядування визначає такі складові як ефективне державне управління фінансами та людськими ресурсами, підзвітність державних структур, дотримання законів та незалежність судової системи, доступність до інформації та прозорість. Прогрес за всіма складовими є можливим лише в умовах реальної, а не фрагментарної демократизації, критерієм ефективності якої стане розвиток місцевої демократії. Доведено, що саме за рахунок розвитку місцевої демократії в рамках місцевого самоврядування створюються умови для долучення громадян до публічного управління на відповідному рівні, однак саме цей рівень демократії визначає розвиток демократичних процесів в країні в цілому. Наголошено, що місцеве самоврядування відіграє все більшу роль і у реалізації Глобальних цілей сталого розвитку, оскільки ряд проблем місцевого рівня, зокрема, викорінення бідності, надання якісних базових послуг (вода, санітарія тощо) вимагає ефективного управління і на рівні, де безпосередньо надаються послуги. Механізми розвитку місцевої демократії значною мірою залежать від сформованої в країні моделі демократії.

2. Проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення сутності та елементів місцевої демократії в контексті запровадження європейських принципів публічного управління. Предметне поле дослідження механізмів розвитку місцевої демократії сформовано на основі врахування: концепцій публічного управління міжнародного рівня, зокрема принципів адміністративного права західноєвропейських країн, етичних правил (стандартів поведінки), міжнародних стандартів у сфері прав людини; принципів публічного управління європейського рівня, а саме принципів, які визначає Європейська Хартія місцевого самоврядування, принципи публічного управління, європейські стандарти публічної служби, принципи впровадження е-демократії, стандарти у сфері місцевої та регіональної демократії, принципи політики демократичної участі. Представлене у сукупності визначає принципи управління розвитком місцевої демократії та конкретизує сферу їх застосування. З урахуванням систематизації положень,

які визначають розвиток демократії на місцевому рівні, сформульовано розуміння поняття «механізм розвитку місцевої демократії», яке розуміють як сукупність локальних механізмів, які являють собою алгоритм процедур, що формуються під дією правових, організаційних, економічних та соціальних умов, які у взаємодії визначають комплекс дій, реалізація яких забезпечує позитивний цільовий результат в сфері розвитку місцевої демократії. Зазначено, що ключовим вектором розвитку, в тому числі місцевої демократії, стала е-демократія, яка базується на перевагах технологій ІКТ та розширює можливості громадян брати участь у реалізації цілей розвитку територіальних громад.

3. Обґрунтовано методологічні засади моніторингу місцевої демократії та аргументовано необхідність розроблення комплексної методики моніторингу демократії з акцентом на місцевій демократії, зокрема зазначено, що демократія: це комплексне явище, а тому його прояви й ключові характеристики є досить багатограними; це динамічний процес, який характеризується постійними трансформаціями; це цивілізаційний спосіб, управління яким потребує аналітичної підтримки. Систематизовано методологічні підходи до моніторингу місцевої демократії та запропоновано такі основні їх групи: методики, в рамках яких розглядаються процеси розвитку локальної демократії в рамках демократизації країни в цілому; методики моніторингу політичних систем та виборчого законодавства; методики моніторингу демократичності публічного управління; методики, які зорієнтовані на дослідження розвитку безпосередньо місцевої демократії. Запропоновано алгоритм багаторівневого аналізу впливу демократії на економічні процеси.

4. Проведено компаративний аналіз розвитку місцевої демократії в Україні і зарубіжних країнах. Здійснено аналіз особливостей української моделі демократії та умов розвитку місцевої демократії відповідно до представлених методик, що дало можливість визначити основні тенденції розвитку місцевої демократії та демократії в Україні у порівнянні з іншими

країнами. Демократія у світі не є стійкою, адже за останні 15 років зменшилась кількість країн та чисельність населення, які є повними демократіями. Це свідчить про те, що демократичні режими не переконали людей у тому, що саме демократична модель є найбільш ефективною. Лише 51% громадян з 19-ти країн з демократичними системами висловили задоволення тим, як працює в їхній країні демократія. Розвиток демократії в Україні відбувається повільно і не за всіма складовими (особиста недоторканість та безпека, громадянські свободи, місцева демократія, ефективний парламент, вибори з високим рівнем довіри) має місце прогрес. Гібридний режим «демократичного спрямування», сформований в Україні, зберігає цілу низку «неформальних правил (корупція, клієнтелізм і кумівство), що порушують та підміняють функціонування формальних інститутів. В контексті подолання негативних проявів фрагментарних реформ доцільно в Україні продовжити децентралізацію. За ключовими показниками рівня децентралізації (державні видатки за рівнями управління, капітальні видатки в структурі бюджетів відповідного рівня, інших) визначено вплив глибину процесів децентралізації на економічні показники та умови, необхідні для розвитку місцевої демократії.

5. Проведено аналіз використання механізмів місцевої демократії з урахуванням реформи децентралізації та викликів сучасного часу. Найвні недоліки децентралізації в Україні стосуються розподілу повноважень, зокрема, між виборними органами місцевого самоврядування та територіальними державними адміністраціями; функції адміністративного нагляду, яка стосується законності локальних актів; статусу державної служби в органах місцевого самоврядування; статусу та відповідальності місцевих виборних представників. Найбільш значимим результатом реформ з децентралізації є більш високий рівень самостійності місцевої влади у питаннях реагування на виклики військового часу. Зважаючи на необхідність підвищення ефективності місцевого управління доцільно підвищити рівень прозорості та підзвітності, оскільки, як показали дослідження, моніторинг

стосується виключно 100 міст України і 34 % міст переважно непрозорим. Загалом в Україні здійснюється моніторинг використання понад 20 механізмів місцевої демократії.

6. Визначено стратегічні напрями реформування системи управління розвитком місцевої демократії на основі застосування стратегічного, динамічного, інтегрованого та комплексного підходів. Європейський та північноатлантичний вектор розвитку серед іншого визначає необхідність боротьби з корупцією, забезпечення свободи ЗМІ, узгодження торговельної та енергетичної політики, реформування правоохоронного сектора та системи судочинства, а це лише підкреслює важливість проведення системних реформ з демократизації. Наступний пропонований напрям – це економічне зміцнення регіонів та формування потужних драйверів ділової активності, які мають створити економічний базис добробуту громадян та стати підтвердженням результатів демократизації. В контексті реалізація зазначеного наступний пропонований напрям визначає проведення подальших реформ з децентралізації. Важливим напрямом, який пропонується, має стати включення громадських організацій до глобальної мережі міжнародних організацій, що через взаємодію, сприятиме удосконаленню механізмів розвитку місцевої демократії. Ключовими векторами розвитку місцевої демократії є зміцнення громадських організацій та формування потужного громадянського суспільства, важливими механізмами реалізації яких повинні стати місцеві вибори, місцеві референдуми, повернення громадського бюджету, громадські слухання.

Обґрунтовано стратегічні орієнтири розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії, які базуються зміні підходів до залучення громадян і переходу до мережевої моделі взаємодії, коли зусилля громадян спрямованні не лише на уряд з метою впливу, а на взаємодію між собою та іншими агентами (неурядовими організаціями, профспілками, громадськими рухами, незалежними ЗМІ, аналітичними центрами, університетами, а також соціальними та релігійними

організаціями). Визначено роль та функції громадянського суспільства в контексті зміцнення демократії з акцентом на місцевій демократії. Залучення громадян потребує використання таких основних форм як інформування, консультування, залучення, співпраці, розширення можливостей, що дозволить створити умови для послідового діалогу між громадськістю та урядом задля забезпечення участі громадян у процесах прийняття рішень. Серед дієвих механізмів участі громадян у місцевому управлінні рекомендовано розглянути можливість використання таких механізмів як громадські консультативні групи, муніципальне стратегічне планування, соціальний моніторинг, державно-приватне партнерство, публічні (громадські) зустрічі, управлінські мережі залучення громадян. Зазначені механізми розглянути з позицій їх переваг та недоліків, а також можливостей практичного використання в Україні. З позицій посилення спроможності органів місцевого самоврядування запропоновано інноваційні механізми розвитку місцевої демократії для повоєнного відновлення України, зокрема створення місцеві групи дій – платформи, яка об'єднує представників муніципалітетів, неурядових організацій, підприємців та членів малого та середнього бізнесу, спільною метою яких є підтримка розвитку відповідного регіону чи території; дорадчі міні-пабліки – механізм залучення звичайних громадян, які обрані випадковим чином із широкої громадськості; панель спільноти – платформ налагодження зв'язків з громадянами, обміну знаннями, переміщення та зміцнення влади, а також співпраці у ефективний спосіб; громадського журі – інструмента дорадчої демократії, який дозволяє демографічно репрезентативній вибірці населення дізнатися про суперечливе питання від експертів, а також обговорити, обговорити та розробити політичні рекомендації; відкриті громадських просторів (хабів), просторів де, кожна громада може ставити свої завдання та визначати концепцію діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Democracy. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/democracy> (дата звернення: 25.01.2023).
2. Landman T. Developing Democracy: Concepts, Measures, and Empirical Relationships 2007. International IDEA. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/speeches/Developing-Democracy-Concepts-Measures-and-Empirical-Relationships-PDF.pdf> (дата звернення: 29.01.2023).
3. Freedom in the world 2023. Marking 50 Years in the Struggle for Democracy. Freedom House. 2023. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf (дата звернення: 19.12.2022).
4. Walker A. Local democracy is important for national democracy. 2023. URL: <https://lgiu.org/blog-article/local-democracy-is-important-for-national-democracy/>(дата звернення: 19.09.2023).
5. Шкурат І. В. Генезис поняття «демократія» в контексті глобалізаційних процесів: теоретико-методичний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2020. №5-6. С. 96-100.
6. Cartledge P. History: The Democratic Experiment. 2011. Accessed September 25. URL: http://www.bbc.co.uk/history/ancient/greeks/greekdemocracy_01.shtml (дата звернення: 09.01.2024).
7. Justice T., Olorunlana T. The History Of Democracy: From Ancient Athens to Present-Day. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/373140198_The_History_Of_Democracy_From_Ancient_Athens_to_Present-Day (дата звернення: 02.01.2024).
8. Brown Z. How Democratic Was The Roman Republic? The Theory and Practice of an Archetypal Democracy. 2016. Inquiries Journal 8, no. 11. URL: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1492/how-democratic-was-theroman->

republic-the-theory-and-practice-of-an-archetypal-democracy. (дата звернення: 19.01.2024).

9. Dey R. How Democratic Was The Roman Republic? *International Journal of Scientific and Research Publications*. 2020. Volume 10. Issue 7. pp. URL:https://www.researchgate.net/publication/343492538_How_Democratic_Was_the_Roman_Republic_and_Empire (дата звернення: 29.01.2023).

10. Topaloglu A. The Politics of Plato and His Objection to Democracy. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*. 2014. Vol. XXI, 1. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/235268902.pdf> (дата звернення: 29.01.2024).

11. Sharples R.W. Plato on democracy and expertise. *Greece & Rome*, Vol. xli, No. 1, April 1994. pp. 49-56. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/> (дата звернення: 20.01.2024).

12. Olorunlana T. *The History of Democracy: From Ancient Athens to Present-Day*. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/373140198_The_History_Of_Democracy_From_Ancient_Athens_to_Present-Day (дата звернення: 09.04.2023).

13. Tocqueville A. *Democracy in America*. 2 The Pennsylvania State University. 2002. 836. URL: <http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/Alexis-de-Tocqueville-Democracy-in-America.pdf> (дата звернення: 29.01.2023).

14. Blaufarb R. *The French Revolution: The Birth of European Popular Democracy?* Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/C7094CA3A0365B6C34512B25B322661F/S0010417500019836a.pdf/div-class-title-the-french-revolution-the-birth-of-european-popular-democracy-div.pdf> (дата звернення: 23.07.2023).

15. Rosanvallon P. Political rationalism and democracy in France in the 18th and 19th centuries. *Philosophy & Social Criticism* 2002. 28 (6). pp. 687-701. URL:

<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/019145370202800605> (дата звернення: 29.05.2023).

16. Tholfsen T. The transition to democracy in Victorian England. *International review of social history*. 1961. Vol. 6, Issue 2, pp. 226-248. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/transition-to-democracy-in-victorian-england/5913587CD9BEE4987D1DC1C38EFD0055> (дата звернення: 19.01.2023).

17. Tivey L. The system of democracy in Britain. 1958. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-954X.1958.tb01068.x> (дата звернення: 29.01.2023).

18. Wood G. The Origins of American Democracy, or How the People Became Judges in Their Own Causes, The Sixty-Ninth Cleveland-Marshall Fund Lecture. *Cleveland State Law Review*. 1999. Vol. 47, Issue 3. URL: <https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1487&context=clevstlrev> (дата звернення: 15.01.2024).

19. Dahlberg S., Axelsson S., Holmberg S. The Meaning of Democracy. Using a Distributional Semantic Model for Collecting Co-Occurrence Information from Online Data Across Languages QoG Working Paper Series 2017:16 URL: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/54895> (дата звернення: 7.03.2023).

20. Coppedge M. Democracy and Dimensions: Comments on Munck and Verkuilen. *Comparative Political Studies*, 35 (1): 35-39. URL: <https://sites.nd.edu/michael-coppedge/files/2018/01/Democracy-and-Dimensions.pdf> (дата звернення: 29.01.2023).

21. Cappelen H. The Ordinary Notion of “Democracy”: Methodological Preamble in book *The Concept of Democracy*. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/373387488_The_Ordinary_Notion_of_Democracy_Methodological_Preamble (дата звернення: 29.01.2023).

22. Попович Т.П. Юридична модель сучасної демократичної держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №3. С.65-69.

23. Державне управління: Словн. – довід. / [В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М., Князєв, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика] ; за заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.

24. Cor van Beuningen. Democracy and Development. Development. 2007, 50 (10), pp. 50-55. URL: https://www.researchgate.net/publication/233596790_Democracy_and_Development (дата звернення: 26.02.2023).

25. Sodaro M. J. 2004. Comparative Politics. A Global Introduction. New York: Mc Graw Hill. URL: <https://search.worldcat.org/title/comparative-politics-a-global-introduction-michael-j-sodaro/oclc/474306437> (дата звернення: 22.08.2023).

26. Bühlmann M., Wolfgang M., Bernhard W. 2008. The Quality of Democracy. Democracy Barometer for Established Democracies. (Revised Version 20.03.2008). National Center of Competence in Research: Challenges to Democracy in the 21st Century: Working Paper No. 10a. [<http://www.nccr-democracy.uzh.ch/nccr/publications/workingpaper/10>] URL: https://www.researchgate.net/publication/235319739_The_Quality_of_Democracy_Democracy_Barometer_for_Established_Democracies (дата звернення: 29.01.2023).

27. Human development report 2002. Deepening democracy in a fragmented world. 2002. Oxford University Press. 292 p. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/human-development-report-2002-english.human-development-report-2002-english> (дата звернення: 25.05.2023).

28. Була С., Гнатюк В. Локальна демократія як фундаментальна категорія в актуалізації проявів інституціонально- правових модусів місцевого самоврядування : кореляція, формалізація та схематизація основних понять. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2015. Випуск 6. С. 76–88.

29. Campbell D.F. J. 2008. The Basic Concept for the Democracy Ranking of the Quality of Democracy. Vienna: Democracy Ranking. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/29063/ssoar-2008-campbell-the_basic_concept_for_the.pdf;jsessionid=1BEE0D8AA95A4B56503AA4C9E3E4C2DD?sequence=1 (дата звернення: 25.05.2023).

30. Латигіна Н. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії. Політичний менеджмент, 2009, №3, С.81-91.

31. Henry P. J., Wetherell G., Brandt M. J. Democracy as a Legitimizing Ideology. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology. 2015, Vol. 21, No. 4, pp. 648–664. URL: https://www.researchgate.net/publication/282532227_Democracy_as_a_Legitimizing_Ideology (дата звернення: 25.05.2023).

32. Косінов С. Демократичні засади та цінності в організації публічної влади. Вісник Національної академії правових наук України. 2013, № 3 (74). С.128-134.

33. Система оцінювання стану демократії на місцевому рівні. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/state-of-local-democracy-framework-UK.pdf> (дата звернення: 24.12.2023).

34. Левіна Ю. Інститути демократії в умовах розвитку громадянського суспільства. Вісник Академії правових наук. 2010. №1. С.265-271.

35. Halperin M., Siegle J. The Democracy Advantage: How Democracies Promote Prosperity and Peace. Foreign Affairs. 2005, 83(2), p.149. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/democracy-advantage-how-democracies-promote-prosperity-and-peace> (дата звернення: 15.04.2023).

36. Acemoglu D., Naidu I., Restrepo P., Robinson J. Democracy Does Cause Growth. Journal of Political Economy, 2019, vol. 127, no. 1. URL: <https://economics.mit.edu/sites/default/files/publications/Democracy%20Does%20Cause%20Growth.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

37. Політика залучення. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/principals/participation/%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/why-should-we-strive-for-democracy/> (дата звернення: 12.02.2024).

38. Boudreaux C.J. The Evolutionary Effects of Democracy: In the Long Run, We Are All Trading? *The International Trade Journal*. 2015. 29(5), pp. 376-396. URL: DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/08853908.2015.1073127>. (дата звернення: 15.05.2023).

39. Tang R. and Tang Sh. Democracy's Unique Advantage in Promoting Economic Growth: Quantitative Evidence for a New Institutional Theory. *KYKLOS*, 2018. No. 4. P. 642–666. URL: https://sirpa.fudan.edu.cn/_upload/article/files/8f/52/ce6585ad4767ad919fe848998aaf/053bc4bc-9bae-41bf-ab96-ed5d9ef4a931.pdf (дата звернення: 25.09.2023).

40. Smirnov P. Future Of Democracy In The Modern World. Conference: XVIII ISA World Congress of Sociology. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/268092417_Future_Of_Democracy_In_The_Modern_World (дата звернення: 12.07.2022).

41. Vasarri S. and Salek-Lipcean P. The role and place of local democracy and decentralisation in the modernisation and consolidation of democratic processes in the Eastern Partnership countries. European Union, 2022. 86 p. URL: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/local%20democracy%20and%20decentralisation.pdf> (дата звернення: 28.05.2022).

42. Welzel Ch. and Inglehart R. The role of ordinary people in democratization 2008 *Journal of Democracy* Volume 19, Number 1, p. 126-140. URL: https://www.coe.int/t/dgap/forum-democracy/Activities/Forum%20sessions/2010/Other_Documents/Welzel%20role%20of%20ordinary%20people%20in%20democracy.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

43. Лозовицький О. Глобальні демократичні процеси як основа цивілізаційного самовизначення сучасних держав. Наукові записки ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Випуск 2 (94), С.300-311.

44. Huntington SP. Will more countries become democratic? *Political Science Quarterly*.1984, 2, pp.193-219. URL: <https://www.jstor.org/stable/2150402> (дата звернення: 25.05.2023).

45. Silander D. Building Democracy: National and International Factors in Globalization, edited by Wang G. 2017. DOI: 10.5772/intechopen.71984, pp. 175-194. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/57814> (дата звернення: 29.12.2022).

46. Мінченко Р.М. Взаємодія державного управління і місцевого самоврядування у демократизації вітчизняної державної влади. Актуальні проблеми держави і права. 2008, Вип. 30. С.11-20.

47. Vanhanen T. *Democratization A Comparative Analysis of 170 Countries*. Routledge, 318 p. URL: <https://www.routledge.com/Democratization-A-Comparative-Analysis-of-170-Countries/Vanhanen/p/book/9780415318600> (дата звернення: 25.05.2022).

48. Morrison K.M. Natural Resources, Aid, and Democratization: A Best-Case Scenario. *Public Choice*. 2007. №131(3): 365-386. URL: https://www.researchgate.net/publication/5154659_Natural_Resources_Aid_and_Democratization_A_Best-Case_Scenario (дата звернення: 15.03.2023).

49. Ross M.L. The political economy of the resource curse. *World Politics*, 1999, 51, 297–322. URL: https://www.researchgate.net/publication/235737580_The_Political_Economy_of_the_Resource_Curse (дата звернення: 25.05.2023).

50. Бойко Н. Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства : монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 256 с.

51. Lipset S.M. *Political Man – The Social Bases of Politics*. New York: DoubleDay; 1960. 477 p. URL:

<https://ia802702.us.archive.org/6/items/politicalmansoci00inlips/politicalmansoci00inlips.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

52. Wucherpfennig J., Deutsch F. Modernization and Democracy: Theories and Evidence Revisited. 2009. Living Reviews in Relativity. URL: <https://link.springer.com/journal/41114> (дата звернення: 22.03.2023).

53. Hobson Ch. The rise of democracy revolution, War and Transformations in International Politics since 1776. 2015. 265 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1bgzcgz> (дата звернення: 21.05.2023).

54. Ankersmit F. Political Representation. Stanford University Press, 2002. 266 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/37703066_Political_Representation (дата звернення: 25.07.2023).

55. Krivokapić N., Gora C. Democracy in the modern age. Political Science, Sociology. 2019. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/DEMOCRACY-IN-THE-MODERN-AGE-Krivokapic-Udk/0dbb9fc85b40c8786f39331d0fdeb2053c96af> (дата звернення: 02.07.2023).

56. Юрій М.Ф. Політологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, КНТ, 2006. 416 с.

57. Хорішко Л.С. Політична еліта як суб'єкт модернізації політичної системи. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. К., 2017. Вип. 119 (4). С. 414-417.

58. Кочубей Л.О. Сучасні політична еліта та політичний клас: визначення, моделі та особливості становлення Наукові записки ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Випуск 45, С.37-54.

59. Кристиняк М. Особливості формування еліти в Україні та засади щодо вдосконалення процесу її створення. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки", 2020, №3(27), С. 78-81.

60. Ковалевська Д., Каращук М. Дослідження функціонування громадянського суспільства в правовій державі в умовах деліберативної демократії. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2023. Випуск 1(57).

61. Gellner E. Civil Society in Historical Context, *International Social Science Journal*. 1991, 43(129), pp. 495–510. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000089135> (дата звернення: 16.06.2023).

62. Pietrzyk-Reeves D. Democracy or Civil Society? *Politics*. 2003, 23 (1), pp. 38-45. URL: https://www.researchgate.net/publication/227866696_Democracy_or_Civil_Society (дата звернення: 13.06.2023).

63. Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*, 2012. №1-2, С.10-17.

64. Пасько Я.І. Демократичні версії громадянського суспільства. *Філософія*. 2019, Випуск 41 (54), С.89-101.

65. Glaeser E., Steinberg B. Transforming cities: does urbanization promote democratic change? Working Paper 22860, 2016. URL: https://scholar.harvard.edu/files/glaeser/files/tranforming_cities_does_urbaniz_promote_dem_change_nberwp.pdf (дата звернення: 11.08.2023).

66. Brinks D., Coppedge M. Diffusion is No Illusion: Neighbor Emulation in the Third Wave of Democracy. *Comparative Political Studies*. 2006. Vol. 39. P. 463–489. URL: https://www.researchgate.net/publication/313040612_Diffusion_is_no_illusion_neighbor_emulation_in_the_third_wave_of_democracy (дата звернення: 13.06.2023).

67. Барановський Ф. В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу: Монографія. Луганськ: „Елтон-2”, 2007. 407 с.

68. Ізбаш К. С., Домброван Н. В. Державне управління в процесі міжнародної інтеграції України: особливості та виклики на сучасному етапі. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. 4, с. 37-41.

69. Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України №1155-р від 9 грудня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1155-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 19.02.2023).

70. Хвостова М., Кириченко Ю., Майєр-Резенде М. Огляд демократичних інститутів України під час війни. Democracy Reporting International, Коаліцією Реанімаційний Пакет Реформ та Центром політико-правових реформ. 2023. 18 с.

71. Concha C., Otaola M. and Henríquez J. Towards a Global Index of Electoral Justice International IDEA Discussion Paper 2/2020 2020 International Institute for Democracy and Electoral Assistance and the Tribunal Electoral del Poder Judicial de la Federación. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/towards-a-global-index-of-electoral-justice.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).

72. Democracy at the local level the international IDEA handbook on participation, representation, conflict management and governance. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/democracy-at-the-local-level/democracy-at-the-local-level-handbook-summary.pdf> (дата звернення: 15.05.2023).

73. Bulmer E. Local Democracy International IDEA Constitution-Building Primer. 2017 International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 43 p. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/local-democracy-primer.pdf> (дата звернення: 11.08.2022).

74. Sisk T. D. Democracy at the local level the international IDEA handbook on participation, representation, conflict management, and governance. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International

IDEA) 2001. 256 р. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/democracy-at-the-local-level-handbook.pdf> (дата звернення: 11.05.2023).

75. Pankratova V. Local democracy: theoretical and legal characteristics. Reality of Politics. 2022. 20. pp.99-108. URL: <https://doi.org/10.15804/rop2022207>. (дата звернення: 13.06.2023).

76. Decentralization and local democracy in the world : first global report by United Cities and Local Governments : Washington, DC : World Bank, 2009. 345 р. : ill. (some col.), tables (col.) URL: https://www.goldi.uclg.org/sites/default/files/GOLDI_%20EN.pdf. (дата звернення: 13.12.2023).

77. Democracy. URL: <https://en.aldais.com/democracy/> (дата звернення: 09.08.2023).

78. Local democracy. The European Partnership for Democracy. URL: <https://www.epd.eu/wp-content/uploads/EPD-Fact-Sheet-Local-democracy.pdf> (дата звернення: 28.01.2023).

79. Європейська Хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 12.05.2023).

80. Ткачук А., Ткачук О. Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати. Посібник для молоді і не тільки: ТОВ “Видавництво “Юстон”, 2020. 96 с.

81. Пехник А.В., Дзюбенко Ю.М. Безпосередня демократія як форма реалізації народовладдя в Україні (місцевий рівень) Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 61. С.275-285.

82. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : монографія, рец. : О. М. Кіндратець, Н. О. Ротор, В. М. Якушик; за ред. : М. М. Вегеша. Ужгород : Мистецька лінія, 2011. 688 с.

83. Панкратова В. Використання інструментів локальної демократії в Україні: правові аспекти. Нове українське право, 2022, Вип.2, С. 101-106.

84. Scott M. Deepening local democracy in the Commonwealth. Commonwealth Policy Studies Unit London, 2004. 40 p. URL: http://www.clgf.org.uk/default/assets/File/Publications/reports/Deepening_local_democracy_in_the_Commonwealth_Conference_BackgroundPaperCLGF2005.pdf (дата звернення: 09.01.2023).

85. Kukovič S., Copus C., Sweeting D. Local Democracy in Comparative Perspective. 2019. Institute for Local Self-Government Maribor. URL: https://www.researchgate.net/publication/334494398_Local_Democracy_in_Comparative_Perspective (дата звернення: 12.05.2023).

86. Ribot J. C. Building Local Democracy through Natural Resource Interventions An Environmentalist's Responsibility. 2008. World Resources Institute. 38 p. URL: https://www.profor.info/sites/profor.info/files/building_local_democracy_0.pdf (дата звернення: 09.09.2023).

87. Bénit-Gbaffou C., Tawa Lama Rewal S. Local democracy in Indian and South African cities: A comparative literature review. in Hofmeyer I, Williams M (eds), *South Africa and India: Shaping the Global South*. Johannesburg: Wits University Press, pp. 174-194. URL: https://www.researchgate.net/publication/301651179_Local_democracy_in_Indian_and_South_African_cities_A_comparative_literature_review (дата звернення: 09.01.2024).

88. Copenhagen Declaration on Democracy: a humanist value', Humanists International, World Humanist Congress, Copenhagen, Denmark, 2023. URL: <https://rm.coe.int/copenhagen-declaration/16807b915c> (дата звернення: 13.01.2024).

89. Рубан Д. Розвиток місцевої демократії в системі реформування публічного управління. Вісник економіки. 2023. Вип. 1. С. 153–165.

90. Pfiffner J. Traditional Public Administration versus The New Public Management: Accountability versus Efficiency. Published in *Institutionenbildung in Regierung und Verwaltung: Festschrift für Klaus König, A. Benz,*

H. Siedentopf, and K.P. Sommermann, eds. (Berlin, Germany: Duncker & Humbolt, 2004), pp. 443-454. URL: https://pfiffner.gmu.edu/files/pdfs/Book_Chapters/NewPublicMgt.doc.pdf. (дата звернення: 26.06.2023).

91. Barzelay M. *The New Public Management: Improving Research and Policy Dialogue* (Wildavsky University of California Press; First Edition 2001. 240 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/30530176_The_New_Public_Management_Improving_Research_and_Policy_Dialogue (дата звернення: 13.06.2023).

92. de Vries M.S., Kim P.S. *Introduction to Value and Virtue in Public Administration*. In: De Vries, M.S., Kim, P.S. (eds) *Value and Virtue in Public Administration*. IAS Series: Governance and Public Management. Palgrave Macmillan, London. 2011. URL: https://doi.org/10.1057/9780230353886_1 (дата звернення: 14.04.2023).

93. Moore M. H. *Public Values in Public Administration*. *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 24, Issue 3, July 2014, pp. 806–812, URL: <https://doi.org/10.1093/jopart/muu017> (дата звернення: 12.11.2023).

94. Bozeman B. *Public values and public interest: Counterbalancing economic individualism*. Washington, DC: Georgetown Univ. Press. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/328391632_Public_values_citizens'_perspective (дата звернення: 18.09.2023).

95. Mauri A., Muccio I. *The Public Management Reform: from Theory to Practice. The Role of Cultural Factors*. *International Journal of Advances in Management Science* Vol. 1 Iss. 3, November 2012. 47. URL: https://www.researchgate.net/publication/258127296_The_Public_Management_Reform_from_Theory_to_Practice_The_Role_of_Cultural_Factors (дата звернення: 11.04.2023).

96. Gisselquist R.M. *Good Governance as a Concept, and Why This Matters for Development Policy* Working Paper No. 2012/30. URL:

<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81039/1/688432662.pdf> (дата звернення: 23.06.2023).

97. Agere S. 2000. Promoting Good Governance: Principles, Practices and Perspectives, Managing the Public Service: Strategies for Improvement, No. 11, Commonwealth Secretariat, London, https://books.google.com.ua/books/about/Promoting_Good_Governance.html?id=fy1qFaTuDUC&redir_esc=y (дата звернення: 25.04.2023).

98. Governance and development. 1992. The World Bank Washington, D.C. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/604951468739447676/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення: 29.09.2023).

99. United Nations General Assembly, 'We the peoples: civil society, the United Nations and global governance: Report of the Panel of Eminent Persons on United Nations-Civil Society Relations', UN Doc A/58/817, 11 June 2004. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/523950?ln=ru> (дата звернення: 10.10.2023).

100. Acemoglu D., et al. International IDEA Strategy 2018–22 (Stockholm: International IDEA, 2018a). URL: https://www.idea.int/sites/default/files/reference_docs/international-idea-strategy-2018-2022-screen.pdf (дата звернення: 11.06.2023).

101. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 23.08.2023).

102. Clark H. Special Address to the Commonwealth Local Government Forum (CLGF) Conference 2015. URL: <https://www.global-taskforce.org/helen-clark-special-address-commonwealth-local-government-forum-clgf-conference-2015> (дата звернення: 11.01.2023).

103. Цілі сталого розвитку. Що треба знати органам місцевого самоврядування. UCLG United Cities and Local Governments. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications> (дата звернення: 13.06.2023).

104. Дерун Т. М., Кочерга О. П. Цілі сталого розвитку в системі стратегічного планування розвитку територіальних громад. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2052>.

105. Barnes P. and Iacobaeus H. Institutional Collaboration for Developing Local Democracy: A Literature Review. 2022, Working Paper 19, 42 p. URL: https://icld.se/wp-content/uploads/media/WP_19_2022-web.pdf (дата звернення: 13.06.2023).

106. Regulski J. Local government reform in Poland: an insider's story. 2003. Open Society Institute–Budapest. 245 p. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1068/c070423> (дата звернення: 13.06.2023).

107. Дерун Т. М. Інституційне забезпечення процесу децентралізації та формування об'єднаних територіальних громад. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1675>. (дата звернення: 13.11.2022).

108. Рубан Д.О. Досвід децентралізації та розвитку місцевої демократії у країнах світу. Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2023 року). Одеса: Національний університет «Одеська політехніка», 2023. 227 с. С.150-151.

109. Robinson, M. (2007) Does Decentralization Improve Equity And Efficiency In Public Service Delivery Provision? IDS Bulletin, 38, 7-17. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2007.tb00333.x> (дата звернення: 12.02.2023). (дата звернення: 13.06.2023).

110. Derun T., Vasechko L., Nagornyak M., Shostak S., et al. Experience of Ukraine and the EU countries in implementing decentralization. Alta-Journal of interdisciplinary research, 2021. Vol.11, Issue 2, pp. 17-21. URL:

http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110224/papers/A_03.pdf (дата звернення: 13.06.2023).

111. Feltensteina A., Iwatab S. Decentralization and macroeconomic performance in China: regional autonomy has its costs. *Journal of Development Economics*, № 76. 2005, pp.481-501. URL: https://www.researchgate.net/publication/222397867_Decentralization_and_Macro-economic_Performance_in_China_Regional_Autonomy_Has_Its_Costs (дата звернення: 13.06.2023).

112. Kovács I. P. Europeanisation of Territorial Governance in Three Eastern/Central European Countries, *Halduskultuur*, 2009, vol 10, pp. 40-57. URL: https://www.researchgate.net/publication/252343180_Europeanisation_of_Territorial_Governance_in_Three_EasternCentral_European_Countries (дата звернення: 13.06.2023).

113. Kulesza M. *Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in CEE Countries. The Polish Experience / Public Administration Department Faculty of Law and Administration Warsaw University Polan* 2002. URL: <http://www.oecd.org/turkey/35674974.pdf> (дата звернення: 15.05.2023).

114. Baldwin R.E. and Krugman P. Agglomeration, integration and tax harmonisation, *European Economic Review*, 2004, 48(1): pp. 1-23. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0014292102003185> (дата звернення: 13.06.2023).

115. Blackburn K. and Downing G. *Deconcentration, Corruption and Economic Growth / Centre for Growth and Business Cycle Research, Economic Studies, University of Manchester, Manchester, UK*, 2015. 31 p. URL: <https://ideas.repec.org/p/man/cgbcpr/209.html> (дата звернення: 13.06.2023).

116. Hafteck P. An introduction to decentralized cooperation: definitions, origins and conceptual mapping. *Public Administration and Development: The International Journal of Management Research and Practice*, 2003, 23(4), 333-345. URL: https://www.researchgate.net/publication/44832776_An_introduction_to_Decentra

lized_Cooperation_Definitions_origins_and_conceptual_mapping (дата звернення: 13.06.2023).

117. UN-Habitat, 'Global Campaign on Urban Governance: Progress Report of the Executive Director', UN Doc HS/UF/1/13, Dialogues/I/Paper 7, January 2002 United Cities and Local Governments (UCLG), Decentralization and local democracy in the world (Barcelona: UCLG and World Bank, 2008). URL: <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/Global%20Campaign%20on%20Urban%20Governance.pdf> (дата звернення: 13.06.2023).

118. Hosking G. 2019. Review of Why We Need a History of Trust (Review No. 287a). URL: <https://reviews.history.ac.uk/review/287a> (дата звернення: 11.07.2023).

119. Kyohairwe S., Karyeija G., Nkata J., Muriisa R., Nduhura A. Building Institutional-Based Trust in Regulated Local Government Systems: The Uganda Perspective. Open Journal of Social Sciences. 2022, Vol 10 No 4. URL: <https://nru.uncst.go.ug/handle/123456789/9129?show=full> (дата звернення: 13.06.2023).

120. Рубан Д.О. Розвиток місцевої демократії в умовах децентралізації. Матеріали X Всеукраїнська науково-практична конференція «Публічне управління: проведення реформи в Україні» 8 грудня 2023 року, Луцьк.

121. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції: монографія / [Т.О. Карабін, Я.В. Лазур, М.В. Менджул, Трачук П.А. та ін.]; за заг. ред. М.В. Савчина. Ужгород: вид-во УжНУ «Говерла», 2015. 320 с.

122. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.08.2023).

123. Самойленко Л.Я. Зміст і принципи місцевого самоврядування в контексті саморозгортання демократії в українському суспільстві. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 19. С.56-59.

124. Cembellín L. Tools to measure the local government / transparency and accountability. 2015. URL: http://www.namcb.org.bg/gga/images/2015/10.2015/Conference_1_Luis_Cembellin.pdf (дата звернення: 12. 02.2023).

125. Кириченко Ю.М. Місцеве самоврядування як форма реалізації народовладдя. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Серія Право. Випуск 24. Том 3. С.59-62.

126. Логачов Д.О., Філіппова В.Д. Вплив потенціалу локальної демократії на демократичне врядування. Вісник ХНТУ, 2023. №1(84). С.213-218.

127. Local democracy today and tomorrow – learning from good practice. URL. http://www.clgf.org.uk/default/assets/File/Publications/reports/Local_Democracy_today_and_tomorrow-learning_from_good_practice-IDEA-CLGF-CityInsight2014.pdf (дата звернення: 09.00.2023).

128. Абрамюк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях. Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального і місцевого розвитку. 2014. 50 с.

129. Лопушинський І.П., Філіппова В.Д., Плющ Р.М. Механізми забезпечення сталого розвитку територіальних громад в умовах децентралізації влади в Україні. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2022. №4 (83). С.154-160.

130. Chernezhenko O. Direct democracy and the role of referendums in democratic politics. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. №2 (14), р. 334-339.

131. Ковальчук В.Б., Забоклицький І.І. Представницька демократія: поняття, ознаки, критерії. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки. 2015. №824. С.159-163.

132. Волошенюк О.В. Дорадча демократія: модернізація чи криза народовладдя? Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право, 2021. Випуск 66. С. 36-42.

133. Supporting Decentralization, Local Governance. URL: <https://capacity4dev>. (дата звернення: 22.09.2023).

134. Трачук П. А. Місцеве самоврядування у системі публічної влади України. Закарпатські правові читання. 2017. Том 1. с.176-180.

135. Решота О.А. Особливості розвитку публічного управління в Україні: сучасні тенденції та проблеми. Державне управління. 2020. №3. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/3_2020/39.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

136. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції: монографія / [Т.О. Карабін, Я.В. Лазур, М.В. Менджул, Трачук П.А. та ін.]; за заг. ред. М.В. Савчина. Ужгород: вид-во УжНУ «Говерла», 2015. 320 с.

137. Кириченко Ю.М. Місцеве самоврядування як форма реалізації народовладдя. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Серія Право. Випуск 24. Том 3. С.59-62.

138. Палас Н. Індекси демократизації Т. Ванханена та організації “Freedom House” як одні з пріоритетних методів визначення рівня демократизації у кінці ХІХ – початку ХХІ ст. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 22, 2010, С. 117-121.

139. Рубан Д. Методичні підходи до моніторингу місцевої демократії: призначення класифікація, зміст. Економіка, управління та адміністрування, 2023. №3(105). С. 124-130. <http://ema.ztu.edu.ua/issue/view/17084>. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2023-3\(105\)-124-130](https://doi.org/10.26642/jen-2023-3(105)-124-130). (дата звернення: 12.02.2023).

140. Democracy Report 2023. Defiance in the Face of Autocratization. V-Dem Institute. 56 p. URL: https://www.v-dem.net/documents/30/V-dem_democracyreport2023_highres.pdf. (дата звернення: 07.07.2023).

141. Democracy and human rights. The Swedish International Development Cooperation Agency. URL: <https://cdn.sida.se/publications/files/sida62293en-democracy-and-human-rights.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).

142. Corruption Perceptions Index 2022 2023 Transparency International. 22p. URL: https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2022_English.pdf (дата звернення: 01.06.2023).

143. Методологія рейтингування прозорості міст. 2020. 23 с. URL: https://transparentcities.in.ua/storage/media/bz/template_files/default/mKlpLOzuaVK1pDYuBelZYdLedYWS0thZD8N4kSWg.pdf (дата звернення: 13.06.2023).

144. Kaufmann D., Kraay A. and Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. 2010. URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/WGI.pdf> (дата звернення: 12.12.2022).

145. A Users' Guide to Measuring Local Governance. United Nations Development Programme UNDP Oslo Governance Centre Borgatta 2B N-0650 Oslo, Norway. URL: <https://www.undp.org/publications/users-guide-measuring-local-governance-0> (дата звернення: 13.06.2023).

146. Urban Governance Index Conceptual Foundation and Field Test Report. Global Campaign on Urban Governance Global Urban Observatory. 2004. UN-Habitat. 97 p. URL: https://www.shareweb.ch/site/DDLGN/Documents/07-Example%20Urban%20Governance%20Index_Report-Aug04-FINALdoc.pdf (дата звернення: 11.11.2023).

147. City Strength of Democracy Index. The German Marshall Fund of the United States. URL: <https://www.gmfus.org/sites/default/files/CSDI%20Concept%20Note.%20Long.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).

148. Sousa L., Cruz N., Fernandes D. The quality of local democracy: an institutional analysis. Local Government Studies, 2023. Vol. 49, pp. 1-29. URL: <https://repositorio.ul.pt/handle/10451/51064> (дата звернення: 13.06.2023).

149. Індекс місцевої електронної демократії в Україні: пілотне дослідження. Х. Приходько, А. Ємельянова, С. Лобойко, Д. Хуткий, Т. Кушніренко, За ред. С. Лобойка, Д. Хуткого, А. Ємельянової. К., 2018. 14 с.

150. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

151. Кравцова З.С. Співвідношення понять «механізм держави» та «механізм здійснення державної влади»: конституційно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №10, С. 91-94.

152. Бакуменко В.Д., Князєв В.М., Сурмін Ю.П. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку. Вісник УАДУ. 2003. № 2. С. 11–27.

153. Мороз В.М. Діалектика єдності та протиріч змісту категорій «механізми державного управління» та «механізми держави». Вісник НУЦЗУ (Серія «Державне управління»). 2019. Вип. 2 (11). С. 181–196.

154. Бельська Т. Модернізаційні зміни в системі публічного управління в умовах глобалізації. Наукові перспективи. 2023. 10(40). С.45-53.

155. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.03.2023).

156. Harmen B., Ank M., et all. Democratic Innovations in Dutch Local Government: Experimentation in Search of Strategy. The Innovation Journal. 2020. Vol. 25. Pp. 1-21. URL: https://innovation.cc/wp-content/uploads/2020_25_1_5_binnema_michels_hart_torre.pdf (дата звернення: 29.09.2023).

157. Гонюкова Л.В., Дерун Т.М. Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії: ефективність, умови використання, перспективи. ЖУРНАЛ. 2022. №6, С.23-28.

158. Логачов Д.О., Філіппова В.Д. Вплив потенціалу локальної демократії на демократичне врядування. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2023. №1(84). С.213-218.

159. Pires de Almeida M.A. Innovations in the portuguese local government: contributions for local democracy”, *Sociologia, Problemas e Práticas*, 2022, 98, Online since 14 January 2022, connection on 14 January 2022. URL: <http://journals.openedition.org/spp/10323> (дата звернення: 12.04.2023).

160. Smith G. *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*, Cambridge University Press, Cambridge. 2009. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/democratic-innovations/7887AF1095A7546F8AE2E072CEF760F4> (дата звернення: 22.12.2022).

161. Elstub S., Escobar O. Defining and typologising democratic innovations. In S. Elstub, & O. Escobar (Eds.), *Handbook of Democratic Innovation and Governance*, 2019. pp. 11-31. Edward Elgar Publishing Ltd. URL: <https://doi.org/10.4337/9781786433862.00009> (дата звернення: 06.04.2023).

162. Шаров Ю., Чикаренко І. Європейські стандарти публічного управління: проєкція на муніципальний рівень. Державне управління та місцеве самоврядування, 2010. Вип. 1 (4). С. 295-304 URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10syppmr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10syppmr.pdf). (дата звернення: 12.04.2023).

163. Куценко Т.Ф., Пінтелей І.В. Європейські стандарти муніципального управління в контексті реформи децентралізації. Економіка та держава. 2021. № 4. С. 122–127.

164. Extract from the Valencia Declaration 15th Conference of European Ministers responsible for local and regional government (15-16 October 2007). URL: <https://rm.coe.int/1680701699> (дата звернення: 10.05.2023).

165. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки»

№487/2021 від 27.09.2021. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. (дата звернення:
12.07.2023).

166. Özden K. Local Governments and Democracy: Impossible or Indispensable Pairs? *European Journal of Economic and Political Studies*. 2012. 131-141. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Local-Governments-and-Democracy%3A-Impossible-or-Ozden/30c4b4a6e1a35cc265556dc223e84852d4e73f79> (дата звернення:
18.09.2023).

167. Рекомендація Rec(2001)19 Комітету міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті : від 6 грудня 2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 14.04.2023).

168. Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті. 21 березня 2018 року. URL: <https://rm.coe.int/recommendation-cmrec-2018-4-participation-of-citizens-ukr/168097ed39> (дата звернення: 02.06.2023).

169. Рекомендація CM/Rec(2022)6 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту молодіжного громадянського суспільства і молодих людей та підтримки їхньої участі в демократичних процесах. CM/Rec(2022)6. URL: <https://rm.coe.int/rec-on-youth-civil-society-upd-2764-3898-5224-v-1/1680abf191> (дата звернення: 12.12.2022).

170. Рубан Д.О. Європейські принципи публічного управління як основа удосконалення механізмів розвитку місцевої демократії. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 9. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/525/532> (дата звернення:
12.05.2023).

171. Рубан Д.О. Актуалізація розвитку місцевої демократії в Україні через запровадження європейських принципів публічного управління в умовах військової агресії. *Матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Імперативи економічного зростання в контексті*

реалізації глобальних цілей сталого розвитку» 10 червня 2022 року, С. 344-347.

172. Оновлено актуальний перелік громад у районах бойових дій, на ТОТ та тих, що в оточенні. URL: <https://minre.gov.ua/news/onovleno-aktualnyu-perelik-gromad-u-rayonah-boyovyh-diy-na-tot-ta-tyh-shcho-v-otochenni-14> (дата звернення: 14.04.2023).

173. Миколюк А.В. Робота органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 2. С. 67-73.

174. Січкара О., Баштанник В. Становлення та розвиток механізмів місцевої демократії в контексті європеїзації територіальної організації влади. Державне управління та місцеве самоврядування: 2009. Вип. 3. URL: [http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09soktov.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09soktov.pdf) (дата звернення: 11.03.2023).

175. Cioclea A. E. Principles of the European Administrative Space and their Impact on Performance in Public Organizations, Centre for European Studies, Iasi, 2012, Vol. 4, Iss. 3, pp. 288-295. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/198176/1/ceswp-v04-i3-p287-295.pdf>

176. European Principles for Public Administration. 1999. SIGMA Papers no.27. OECD, 29 p. URL: <https://ideas.repec.org/p/oec/govaac/27-en.html> (дата звернення: 11.09.2023).

177. Божук І.І., Фоменко Ю.О. 2020 Громадський бюджет як інструмент розвитку місцевої демократії. Порівняльно-аналітичне право. С. 297-299.

178. Глущенко Ю.А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. 2017. № 4. С. 100-106.

179. Місцева демократія в Україні: нові стандарти / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : М. В. Лациба, І. М. Лукеря, О. Л. Ващук-Огданська. К. : Агентство «Україна», 2013. 236 с.

180. Нікітенко Л.О., Ковальчук Л.В. Стан розвитку місцевої демократії в Україні та за кордоном: порівняльний аспект. Актуальні проблеми держави і права, 2021, №92. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/3263>. (дата звернення: 02.05.2023).

181. Фоменко Ю.О. Перспективи розвитку партиципаторного (громадського) бюджету в Україні. Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки. 2017. С. 313–314.

182. Бельська Т.В. Партиципаторне бюджетування як результативний інструмент впровадження «належного урядування» в територіальних громадах України. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 12(26). С. 30-38.

183. Лозинська Т.М., Шерстюк Л.М. Бюджет участі як інструмент активізації місцевих громад. Електронне наукове видання "Публічне адміністрування та національна безпека". 2020. №2. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/administration2020/2/> (дата звернення: 12.09.2023).

184. Кравчук В., Юхименко С., Нещерет М. Інструменти місцевої демократії в умовах пандемії Covid-19. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 2021. 27 с.

185. Democracy Index 2022 Frontline democracy and the battle for Ukraine. Economist Intelligence. 2023. 84 p. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/> (дата звернення: 13.06.2023).

186. All countries. The Economist Intelligence Unit Limited 2023. URL: <https://country.eiu.com/AllCountries.aspx> (дата звернення: 13.06.2023).

187. Satisfaction with democracy and political efficacy. December 6, 2022. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2022/12/06/satisfaction-with->

democracy-and-political-efficacy-in-advanced-economies-2022/ (дата звернення: 14.06.2023).

188. Кондрацька Н.М. Основні системи і моделі місцевого самоврядування як різновиди системно-структурної організації муніципальної влади. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Серія «Право», 2015. Вип. 20, С. 257-261.

189. Бурін О.М. Розвиток прямої демократії в контексті муніципальної реформи в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2014. №20. С. 121-124.

190. Польщиків І. Теоретичні моделі місцевого самоврядування: порівняльно-правовий аналіз. Юридичний вісник, 2020, 4, С. 195-200.

191. Федоренко В.Л., Чернеженко О.М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасницях ЄС, Швейцарії та Україні: монограф.; за ред. В.Л. Фелоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 288 с.

192. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

193. International IDEA. URL: <https://www.idea.int/democracytracker/country/ukraine> (дата звернення: 12.12.2022).

194. Toosi N. Leaked U.S. strategy on Ukraine sees corruption as the real threat. 02.10.2023. URL: https://www.politico.com/news/2023/10/02/biden-admin-ukraine-strategy-corruption-00119237?fbclid=IwAR0C58DpTHpOpT_FZw9cIj8dc2rSKdt9PHAPvF-KtHJD55VVs5qnKyU6MYc (дата звернення: 12.02.2023).

195. The Worldwide Governance Indicators. URL: <https://www.govindicators.org/interactive-data-access> (дата звернення: 13.07.2023).

196. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В.О. Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов та ін.; За ред.: В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. К.: Атака, 2007. 864 с.

197. Dorothee A.-D. Decentralisation trends in OECD countries: a comparative perspective for Ukraine. URL: <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/Decentralisation-trends-in-OECD-countries.pdf> (дата звернення: 13.06.2023).

198. More about local democracy. Ministry of Local Government and Regional Development. URL: <https://www.regjeringen.no/en/topics/elections-and-democracy/lokaldemokrati/the-mayor/id550479/> (дата звернення: 18.08.2023).

199. Subnational governments in OECD Countries: KeY Data 2021 edition, 2021, p. 26. URL: https://www.oecd.org/regional/multi-level-governance/OECD_SNG_Nuancier_2021.pdf (дата звернення: 19.04.2023).

200. Decentralization Index. URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Decentralization-Index.aspx> (дата звернення: 12.04.2023).

201. Ladner A. 2002. Size and direct democracy at the local level: the case of Switzerland. Environment and Planning C: Government and Policy 2002, volume 20, pp. 813-828. URL: https://www.researchgate.net/publication/23542333_Size_and_Direct_Democracy_at_the_Local_Level_The_Case_of_Switzerland (дата звернення: 13.06.2023).

202. Nefas S. 2014. Local Democracy and Instruments of its Functionality in Local Self-government in Lithuania: Case Study of Alytus and Sirvintos Municipalities International Journal of Arts and Commerce Vol. 3 No. 2, 70-80. URL: https://www.academia.edu/69719076/Local_Democracy_and_Instruments_of_its_Functionality_in_Local_Self-government_in_Lithuania_Case_Study_of_Alytus_and_Sirvintos_Municipalities?uc-sb-sw=49325398 (дата звернення: 13.06.2023).

203. Bucek J., Smith B. New Approaches to Local Democracy: Direct Democracy, Participation and the 'Third Sector' Environment and Planning C: Government and Policy 2000, volume 18, pp. 3-16. URL: https://www.researchgate.net/publication/23542167_New_Approaches_to_Local_Democracy_Direct_Democracy_Participation_and_the_'Third_Sector' (дата звернення: 13.06.2023).

204. Subnational governments around the world Structure and finance A first contribution to the Global Observatory on Local Finance. UCLC Committee on Local Finance and Development, 313 p. URL: https://www.uclg.org/sites/default/files/global_observatory_on_local_finance_0.pdf (дата звернення: 19.06.2023).

205. Goldfrank B. The Politics of Deepening Local Democracy: Decentralization, Party Institutionalization, and Participation. Comparative Politics. Vol. 39, No. 2 (Jan., 2007), pp. 147-168. URL: (дата звернення: 13.06.2023).

206. Decentralization, Local Governance, and Localizing the Sustainable Development Goals in Asia and the Pacific. Edited by Bruno Carrasco, Hanif A. Rahemtulla, and Rainer Rohdewohld. Asian Development Bank, 2023. 407 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/58598/1/9781000652949.pdf> (дата звернення: 13.06.2023).

207. Федоренко В. Л. Конституція України як основа демократичного устрою. Новий шлях до права : колективна монографія / Національна академія правових наук України; керівник авт. кол. А.О. Селіванов; . Київ : Логос, 2021. С. 96-106.

208. Балута Т. П. Демократизація українського суспільства: шляхи та структурні фази демократизації. VIRTUS scientific journal. 2015. №4. С. 166 - 170. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4704> (дата звернення: 13.06.2023).

209. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 61. С. 67-77.

210. Turning to regions and local governments to rebuild Ukraine. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/turning-to-regions-and-local-governments-to-rebuild-ukraine-9510f490/> (дата звернення: 12.02.2023).

211. Policy Advice on the Roadmap for Local Self-Government Recovery from the Consequences of the War. Council of Europe, Strasbourg, 30 June 2022 CEGG/PAD(2022). URL: https://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/CEGG-PAD-on-Ukraine-Recovery-Strategy-in-LSG-area_ENG_FINAL.pdf (дата звернення: 13.06.2023).

212. Гонюкова Л.В., Суржик М.В. Моделі та методи прийняття публічно-управлінських рішень. Публічне управління та регіональний розвиток. 2022. №18, с. 1266-1280. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/341>

213. Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r> (дата звернення: 13.03.2023).

214. Офіційний сайт «Український незалежний цент політичних досліджень». URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/> (дата звернення: 12.12.2022).

215. USAID «Громадяни в дії». URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiektu/gromadyani-v-d-stvorennya-spriyatlivih-umov-d-yalnost-dlya-gromadyanskogo-susp-lstva-v-ukra-n> (дата звернення: 12.04.2023).

216. Проекту ПРОМІС. URL: <http://pleddg.org.ua/ua/> (дата звернення: 15.04.2023).

217. Програма «Transparent cities/Прозорі міста». URL: <https://transparentcities.in.ua/> (дата звернення: 12.12.2022).

218. Козир О.В., Філіппова В.Д. Складові системи публічного управління соціальним розвитком міста. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2023. №3(86). С. 156-160.

219. Міста вільних людей. Результати Рейтингів прозорості та підзвітності-2021. URL: transparentcities.in.ua. (дата звернення: 22.08.2023).

220. Ємельянова А., Цибенко К. Індекс місцевої е-демократії. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/INDEX-eDem_Rezul-taty.pptx-10.pdf (дата звернення: 14.04.2023).

221. Індекс місцевої електронної демократії в Україні: пілотне дослідження / Х. Приходько, А. Ємельянова, С. Лобойко, Д. Хуткий, Т. Кушніренко, За ред. С. Лобойка, Д. Хуткого, А. Ємельянової. К., 2018. 14 с.

222. Індекс демократичності міст. 2020 Звіт про результати оцінювання стану впровадження інструментів місцевої демократії в органах місцевого самоврядування міст-партнерів Проекту ПРОМІС. Федерація канадських муніципалітетів / Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2020 рік.

223. Індекс місцевої електронної демократії в Україні/ А. Ємельянова, С. Лобойко. Київ: Центр розвитку інновацій, 2020. 40 с

224. Між безпекою та прозорістю. Дослідження роботи міських рад під час війни. 2023. Transparent cities Ukraine.

225. Аналітичний звіт. Стан розвитку організацій громадянського суспільства міста Києва. Ав. Р. Лелюк; ав. Д. Рубан; ав. Т. Черпак; уп. Д. Кобець; диз. Я. Чупіс; диз. О. Сидорчук. Київ: Саміт-книга, 2022 - 24 С. ISBN 978-966-986-508-3.

226. Рубан Д. О. Стан розвитку громадянського суспільства через призму діяльності інститутів громадянського суспільства. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. якісні дослідження для покращення життя людини. Том XII: Якісні дослідження для покращення життя людини / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль: Посвіт, 2022. 154-155 с.

227. Київ – столиця діалогу / Роман Лелюк, Дмитро Рубан, Наталія Петрова, Тетяна Черпак, Олена Артеменко, Ірина Колечкіна. Київ: Саміт-книга, 2021, 300 с.

228. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження КМУ №333-р від 1.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2023).

229. Леоненко Б.В. Інструменти демократії в Україні. Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матер. К 77 науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. 95 с.

230. Піддубний І. Як змінилися бюджети громад під час війни. 07.11.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/7/693539/> (дата звернення: 11.04.2023).

231. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105> (дата звернення: 12.08.2023).

232. Рубан Д.О. Виклики розвитку місцевої демократії в Україні у період війни. Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (2 червня 2023 року) / за заг. ред. О.І. Пархоменко-Куцевіл. Переяслав, 2023. 333 с., С.235-236.

233. Лозинська Т. М., Глазов О. М. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні співробітництва територіальних громад. Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека». 2023. Випуск 1(31). URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/administration2023/1/> (дата звернення: 19.03.2023).

234. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка.

Київ : НІСД, 2023. 54 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>. (дата звернення: 15.06.2023).

235. Місцеві бюджети 2023: пріоритети громад та механізми підтримки від держави - тези обговорення. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16106> (дата звернення: 15.04.2023).

236. Піддубний І. Як змінилися бюджети громад під час війни. Економічна правда, листопад 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/7/693539/> (дата звернення: 11.02.2023).

237. Довідка щодо виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv> (дата звернення: 13.04.2023).

238. Довідка щодо виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів за січень - серпень 2023 року без урахування непідконтрольних Україні територій до 24.02.2022 (оперативні дані) URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv> (дата звернення: 22.02.2023).

239. Особливості складання проєктів місцевих бюджетів на 2024 рік. Проєкт USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА») hoverla.org.ua. 2023. 21 с.

240. Рубан Д.О. Фінансовий ресурс місцевої демократії у воєнний та повоєнний періоди Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України» 07-08 грудня 2023 року, м. Київ (Україна).

241. Дослідження механізмів залучення громадськості до процесу прийняття рішень Київською міською владою. CEDOS. 2017. 64 с.

242. Інструменти місцевої демократії для інтеграції ВПО. URL: <https://www.prostir.ua/?news=instrumenty-mistsevoji-demokratiji-dlya-intehratsiji-vpo> (дата звернення: 13.06.2023).

243. Методичні рекомендації у сфері місцевого економічного розвитку «Порядок розроблення стратегії розвитку територіальної громади». Асоціація міст України. 20 с. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/metodyka_mer_new.pdf (дата звернення: 08.02.2023).

244. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (Постанова Кабінету Міністрів України №695 від 5.08.2020 р.). URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/regionalna-politika> (дата звернення: 12.12.2022).

245. Національна економічна стратегія на період до 2030 року (Постанова Кабміну №179 від 3.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.04.2023).

246. Куницький М. П. Виклики і перспективи розвитку сучасної демократії. Науковий журнал «Політикус». 2021. Випуск 2, С.37-40.

247. Латигіна Н.А. Перспективи демократії. Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, Вип. 38, С. 236-245.

248. The Localization of the Global Agendas How local action is transforming territories and communities 2019 European region. URL: <https://www.gold.uclg.org/reports/gold-v?qt-reports=0#qt-reports> (дата звернення: 12.02.2023).

249. Бабкіна О.В. Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015, Випуск 17, С. 3-11.

250. Ukraine's Route to EU Membership: One Year of Progress and Challenge. URL: https://www.lymec.eu/ukraine_s_route_to_eu_membership_one_year_of_progress_and_challenge (дата звернення: 02.02.2023).

251. Закон України «Про медіа» №2849-IX від 13.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 04.02.2023).

252. DPPA Around the World. URL: <https://dppa.un.org/en> (дата звернення: 02.04.2023).

253. IFES Annual Report 2022. 32 p. URL: <https://www.ifes.org/publications/ifes-annual-report-2022>. (дата звернення: 29.09.2023).

254. Democracy and Human Rights in the OSCE: The ODIHR Annual Report 2022. URL: <https://www.osce.org/odihr/annual-report/2022> (дата звернення: 12.04.2023).

255. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. URL: <https://www.ndi.org/> (дата звернення: 19.04.2023).

256. The Direct Democracy Navigator. URL: <https://direct-democracy-navigator.org/> (дата звернення: 11.11.2023).

257. Журавський Р. Правова ідеологія як ідейно-теоретична основа діяльності громадських організацій в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 1 2023, С. 47-52.

258. Громадські організації. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=hromadski-orhanizatsiji-yak-tse-pratsyuje-chomu-ya-obrav-ho-tsentr-rozvytku-mista> (дата звернення: 13.04.2023).

259. 2020 Індекс сталості організацій громадянського суспільства. Звіт по Україні. 2021. URL: <https://cs.detector.media/infospace/> (дата звернення: 17.08.2023).

260. Civil society organization sustainability index for Central and Eastern Europe and Eurasia 25th edition – january 2023. 272 p. URL: <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/csosi-europe-eurasia-2021-report.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

261. Рубан Д. Залучення громадян у процесах розвитку територіальних громад. Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та

молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с. С.72-73.

262. Рубан Д. Механізми залучення громадян до процесів прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування в умовах введення режиму «воєнного стану» Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 467 с. С.419-420.

263. Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження, м.Київ, грудень 2022 – січень 2023. 2023. 64 с.

264. Чернявська О.В. Громадські організації як чинник активізації процесу формування громадянського суспільства в Україні: потенціал та можливості. С.144-152. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2009/07/144-152__no-3__vol-30__2009__UKR.pdf (дата звернення: 19.04.2023).

265. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». Указ Президента України номер 487/2021 від 27.09.2021

266. 10 інструментів локальної демократії в інфографіках. URL: <https://www.hubs.org.ua/news/10-instrumentiv-lokalnoi-demokratii-v-infohrafikakh/> (дата звернення: 12.04.2023).

267. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування : аналіт. доп. / [Павленко І. А., Даниляк О. О., Макаров Г. В., Руденко А. В.]. Київ : НІСД, 2019. 65 с.

268. Гонюкова Л.В., Рак Ю.О. Конфліктна взаємодія органів публічної влади і громадянського суспільства як об'єкт наукових досліджень. Актуальні питання у сучасній науці. 2023, №1(7). С.147-157.URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3387/3402> (дата звернення: 23.09.2023).

269. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах – 2020. URL: https://www.oporaua.org/vybory/zvit-mistsevi-vybory_2020-23539#13_rezultaty (дата звернення: 11.03.2023).

270. Дерев'янюк С. М. Поняття «місцевий референдум» у новітній українській політико-правовій думці. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2012, Вип. 170. С. 128-132.

271. Гудзь Л. Місцеві референдуми у країнах Європейського Союзу та України: порівняльна характеристика. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право», 2023, (33), 44-51. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-04> (дата звернення: 18.07.2023).

272. Пшивора Б., Ільницький О., Ільків Н. Місцеві референдуми в Україні і Республіці Польща: проблемні питання правового регулювання. Український часопис конституційного права. 2020. № 1. С. 3-15.

273. Prebilic V. Holding referendums at local level. Report CG(2021)40-11. URL: <https://rm.coe.int/holding-referendums-at-local-level-monitoring-committee-rapporteur-vla/1680a287be> (дата звернення: 12.04.2023).

274. Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії. Громадська експертна доповідь у форматі Shadow Report. Лабораторією законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID, Київ 2016, 23 с.

275. Єгоричева С. Б. Бюджет участі як інструмент демократизації бюджетного процесу. Публічне управління в умовах інституційних змін : кол. моногр. ІПК ДСЗУ, 2018. С. 167–186.

276. Бюджет участі в містах України: регіональний розріз. URL: <https://cutt.ly/Gb3iuXI> (дата звернення: 13.04.2023).

277. Baiocchi G., Ganuza E. Participatory Budgeting as if Emancipation Mattered. Politics and Society. 2014. 42 (1), pp.29-50. URL: https://www.researchgate.net/publication/260075784_Participatory_Budgeting_As_if_Emanicipation_Mattered (дата звернення: 13.04.2023).

278. Сотник І. М., Ус Я. О. Бюджет участі: досвід застосування та перспективи вдосконалення в містах України. URL: <https://cutt.ly/Rb3uUKS> (дата звернення: 22.06.2023).

279. Положення про громадський бюджет. Рішення Київської міської ради №787/1791 від 22.12.2016 р. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/provisions-public-budget>. (дата звернення: 12.05.2023).

280. Рубан Д.О. Партисипаторне бюджетування як інструмент розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва). Теорія та практика державного управління, 2021. 2(73). С.135-143. URL: <https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/download/20551/19297>. (дата звернення: 11.03.2023).

281. Implementing citizens participation in decision making at local level. OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/8/231356.pdf> (дата звернення: 12.02.2023).

282. Innes J.E., Booher D.E. Public Participation in Planning: New Strategies for the 21st Century. University of California at Berkeley. Working Paper 2000-07. 39 p. https://www.researchgate.net/publication/260075784_Participatory_Budgeting_As_if_Emanicipation_Mattered (дата звернення: 12.08.2023).

283. Study Paper on Public Hearings: An Examination of Public Participation in the Adoption of Local Bylaws on Land Use and Planning. BCLI Study Paper no. 13 March 2022. British Columbia Law Institute. 86 p. URL: <https://www.bcli.org/wp-content/uploads/13-Study-Paper-on-Public-Hearings.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).

284. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. Вісник Академії правових наук України. 2013. №1, С.271-279.

285. Rajanovic M. Local Self-Government: A Must for Democracy, Civil Society and EU Integration. in: Martina Fischer (ed.) 2006. Peacebuilding and Civil Society in BosniaHerzegovina. Ten Years after Dayton. Münster: Lit-Verlag, 215-229. URL: <https://berghof->

foundation.org/files/publications/daytone_pejanovic_civilsoc.pdf (дата звернення: 12.02.2023).

286. Smith B.C. Sustainable local democracy. *Public Administration and Development*. 1996. Vol. 16, Issue 2, pp 163-178. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/%28SICI%291099-162X%28199605%2916%3A2%3C163%3A%3AAID-PAD870%3E3.0.CO%3B2-7> (дата звернення: 11.07.2023).

287. Cooper R. What is Civil Society, its role and value in 2018? Helpdesk Report, 25 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c2e74e5274a72bc45240e/488_What_is_Civil_Society.pdf (дата звернення: 19.09.2023).

288. Azis A. The Concept of Civil Society and Its Significance on Development Practice. *Journal of Transformasi Global*. 2018, 3 (2) 1-11 pp.238-249. URL: <https://transformasiglobal.ub.ac.id/index.php/trans/article/view/57> (дата звернення: 12.02.2023).

289. Hulse M., Gürth L., Kavsek H., Stauber V., Wegner D., Weinreich J. Civil Society Engagement in Regional Governance. Discussion Paper 30/2018. 60 p. URL: <https://www.idos-research.de/discussion-paper/article/civil-society-engagement-in-regional-governance-a-network-analysis-in-southern-africa/> (дата звернення: 12.09.2023).

290. Mogilevsky P. Public Meetings: Barriers and Solutions Pauline Mogilevsky. 2019. Western Washington University. WWU Honors Program Senior Projects. 136. URL: https://cedar.wwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1136&context=wwu_honors (дата звернення: 12.02.2023).

291. What Civil Society Can Do to Develop Democracy. URL: <https://diamond-democracy.stanford.edu/speaking/speeches/what-civil-society-can-do-develop-democracy> (дата звернення: 15.08.2023).

292. Рубан Д. О. Механізми розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії. Державне управління: удосконалення

та розвиток. 2023. 11. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2447/2483>. (дата звернення: 28.02.2023).

293. IAP2 Spectrum of Public Participation. 2018. International Association for Public Participation. URL: <https://www.iap2.org/page/pillars> (дата звернення: 12.08.2023).

294. Agger A., Lofgren K. New models of local democracies - a comparative assessment of democratic advisory panels. 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/253934717_New_models_of_local_democracies_-_a_comparative_assessment_of_democratic_advisory_panels (дата звернення: 12.09.2023).

295. Рубан Д.О. Інноваційні інструменти розвитку місцевої демократії для повоєнного відновлення України. Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях, V Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 жовтня 2023 р., м. Київ / за заг. ред. Трофименко М.В. Київ: МДУ, 2023. 254 с. С.109-112.

296. Agger A., Lofgren K. How Democratic are Networks Based on Citizen Involvement? : A Framework for Assessing the Democratic Effects of Networks. Working Paper 2006:1. URL: https://www.researchgate.net/publication/277134776_How_Democratic_are_Networks_Based_on_Citizen_Involvement_A_Framework_for_Assessing_the_Democratic_Effects_of_Networks (дата звернення: 22.04.2023).

297. Shahi M.B. Evaluating the Practices of Monitoring Mechanism in Local Government. Far Western Review. Volume-1, Issue-1, June 2023, pp. 122-142. URL: https://www.researchgate.net/publication/373674138_Evaluating_the_Practices_of_Monitoring_Mechanism_in_Local_Government (дата звернення: 12.02.2023).

298. Adams B.E. Public Meetings and the Democratic Process. Public Administration Review. 2004. 64 (1), pp.43-54. (дата звернення: 15.02.2023).

299. Hussey S. How Public Meetings Can Sustain Public Participation in the Community. URL: granicus.com (дата звернення: 12.04.2023).

300. Kaewhanam K. and Kaewhanam Ph. Networking Community Planning of Local Administrative Organizations in Kalasin Province, Thailand. 2022 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 1105 012053 URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1105/1/012053/pdf> (дата звернення: 12.09.2023).

301. Thompson N.K., Riedy C. Democratic Innovations in Local Government: A Public Value perspective. Sustainability in Public Works Conference 27 – 29 July 2014 Paper URL: https://www.researchgate.net/profile/Chris-Riedy/publication/264935505_Democratic_Innovations_in_Local_Government_A_Public_Value_perspective/links/53fac41e0cf20a454970121c/Democratic-Innovations-in-Local-Government-A-Public-Value-perspective.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

302. Council of Europe Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023-2026. URL: [HTTPS://SEARCH.COE.INT/CM/PAGES/RESULT_DETAILS.ASPX?OBJECTID=0900001680A96440](https://search.coe.int/cm/PAGES/RESULT_DETAILS.ASPX?OBJECTID=0900001680A96440) (дата звернення: 12.02.2023).

303. Проєкт Ради Європи «Зміцнення стійкості демократичних процесів через громадську участь під час війни та в післявоєнний період» URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/home> (дата звернення: 13.04.2023).

304. Saradin P., Meislova M., Zapletalova M. Implementation of democratic innovations in Prague (Czech Republic): an empirical exploration. Cities, 2022, vol. 122, 103527. URL: https://www.researchgate.net/publication/356757743_Implementation_of_democratic_innovations_in_Prague_Czech_Republic_an_empirical_exploration (дата звернення: 26.02.2023).

305. Šaradín, P., & Zapletalová, M. Innovative Democratic Potential of Local Action Groups: The Case of ‘Moravian Way’ LAG (Czech Republic).

Journal of Deliberative Democracy, 2022. 18(1), pp. 1–5. URL: <https://doi.org/10.16997/jdd.943> (дата звернення: 15.08.2023).

306. Row J. Mini-Publics and the Wider Public: The Perceived Legitimacy of Randomly Selecting Citizen Representatives. *Representation*, 2021. 59 (20), pp. 1-20. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00344893.2021.1880470> (дата звернення: 22.05.2023).

307. Van Dijk L., Lefevre J. Can the use of minipublics backfire? Examining how policy adoption shapes the effect of minipublics on political support among the general public. *European Journal of Political Research*, 2023. 62: 135–155. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37056954/> (дата звернення: 12.07.2023).

308. Ross A., Alstine J., Cotton M., Middlemiss L. Deliberative democracy and environmental justice: evaluating the role of citizens' juries in urban climate governance. *The International Journal of Justice and Sustainability*, 2021, Volume 26, Issue 12, pp. 1512-1531. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13549839.2021.1990235> (дата звернення: 12.10.2023).

309. Ярликowa О. Громадський простір – для людей: досвід Німеччини. URL: <https://rubryka.com/ru/article/gromadskyj-prostir-dlya-lyudejdosvid-nimechchynu/> (дата звернення: 22.12.2023).

310. Рубан Д.О. Муніципальні відкриті громадські простори (хаби) як інноваційні інструменти розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*, 2022, 1(15), С. 33-36. URL: <https://publicadministration-knu.org/index.php/journal/article/download/98/50>. (дата звернення: 15.08.2023).

311. Dernis H., Gkotsis P., Grassano N., Nakazato S., Squicciarini M., van Beuzekom B. and Vezzani A. World Corporate Top R&D investors: Shaping the Future of Technologies and of AI. A joint JRC and OECD report. Publications

Office of the European Union, Luxembourg. 2019. URL: <https://ideas.repec.org/p/ipt/iptwpa/jrc117068.html> (дата звернення: 15.02.2023).

312. De Blasio E. And Viviani L. Platform party between digital activism and hyper-leadership: the reshaping of the public sphere. *Media Commun.* 2020, 8, pp. 16–27. URL: <https://www.cogitatiopress.com/mediaandcommunication/article/view/3230> (дата звернення: 12.08.2023).

313. Kasy M. The political economy of AI: Towards democratic control of the means of prediction. *INET Oxford Working Paper*, 2023, No. 06, 28 p. URL: https://maxkasy.github.io/home/files/papers/handbook_politicaecon_ai.pdf (дата звернення: 12.06.2023).

314. Рубан Д.О. Цифрові технології в публічному управлінні та їх вплив на розвиток демократії. *Government 5.0 як основа ефективності державно-приватних партнерств у період повоєнного відновлення України: монографія за ред. д.е.н., проф. А. О. Касич*. Київ: КНУТД, 2024. 267 с.

315. *Indicatives Guides and Glossary relating to Recommendation Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy)*. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf (дата звернення: 12.02.2023).

316. Інструменти е-демократії у містах України. Інформаційно-аналітичний довідник / А. Ємельянова, М. Довбенко, П. Завадська, Д. Хуткий, С. Лобойко, М. Наход; Заред. С. Лобойка, М. Находа, Д. Хуткого. К., 2017. 58 с.

317. Manheim K. and Kaplan L. *Artificial Intelligence: Risks to Privacy and Democras.* Yale J.L. & Tech. 2019, 106. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3273016 (дата звернення: 24.06.2023).

318. Leslie D. Artificial Intelligence and the Heritage of Democratic Equity. 2022. URL: <https://www.venice.coe.int/files/19EMB/Leslie.pdf>. (дата звернення: 22.03.2023).

319. Миколюк А.В. Діджиталізація та публічна комунікація, як інструменти підвищення ефективності місцевого самоврядування. Публічне управління та митне адміністрування, 2022. № 2 (33). С. 45-50.

320. Congge U., Guillamón M., Nurmandi A. Digital democracy: A systematic literature review. Front. Polit. Sci. 2023. 5:972802. URL:doi: 10.3389/fpos.2023.972802. (дата звернення: 03.02.2023).

321. Kasych A., Cherniavska O., Ruban D., Glukhova V., Golub V., Nefedova T. Artificial Intelligence as a Tool of Local SelfGovernment and Democracy Development During the Formation of Industry 5.0 and Society 5.0 MEES - 2023 IEEE 5th International Conference on Modern Electrical and Energy System URL: (дата звернення: 02.02.2024).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**Напрями та показники аналізу умов та прогресу у розвитку
демократичного урядування**

№	Напрями аналізу	Показники
1	Оцінка умов ефективної діяльності місцевих органів влади	
1.1	Вироблення політики	Затримки в прийнятті ключових рішень, напр. бюджетна оперативність Частка питань порядку денного, які відкладено Частота відсутності кворуму Механізми збору інформації
1.2	Демократичні можливості	Прозорість бюджету (специфікація деяких важливих статей, наприклад, витрати на навчальну програму; порядкова шкала) Наявність та прозорість правил державних закупівель. Існування та складність правил, що регулюють доступ громадськості до документів місцевого самоврядування Кількість і змістовність засідань місцевого самоврядування, слухання і форуми та спосіб їх оголошення Існування та повноваження консультативних комітетів громадян, організованих або визнаних місцевою владою Кількість примірників безкоштовних бюлетенів, які видає орган місцевого самоврядування на 1000 жителів Відповіді громадян на запитання опитування про важливість хороших зв'язків та хабарництва в органах місцевого самоврядування Відповіді громадян на запитання опитування про дискримінацію (наприклад, етнічну) Відповіді громадян на запитання опитування про справедливість та послужливість чиновників місцевого самоврядування (Усі за порядковою шкалою)
1.3	Ефективність: чуйність	Анкетні питання на конгруентність цілей Питання опитування щодо задоволеності послугами
1.4	Ефективність: надання послуг	Зміна чисельності населення внаслідок міграції Економічного зростання Житла забезпечені громадським водопроводом Житла, забезпечені громадською каналізацією Частка доріг із твердим покриттям Сімейних лікарів на 1000 жителів Учнів на одного вчителя початкової школи Бібліотечних одиниць на одного жителя
2	Характеристика системи місцевого самоврядування	
2.1	Рівень передачі повноважень	Кількість переданих повноважень (контрольний список)

Продовження додатку А

2.2	Горизонтальна відповідальність	Слід створити список із потенційними типами відповідальності. Кожному елементу слід присвоїти вагу (бал). Чим більше балів набирає місцева влада, тим вищий рівень її горизонтальної підзвітності
2.3	Співвідношення виборців-лідерів	Кількість виборців / кількість представників (включаючи міського голову)
2.4	Доходи місцевого самоврядування	Загальний річний дохід місцевого самоврядування з розрахунку на одного мешканця
2.5	Фінансова залежність від держави	Частка державних дотацій у доходах місцевого населення уряд
2.6	Централізація влади в органах місцевого самоврядування	Розподіл влади між представницьким органом, комітетами та правліннями, мером та виконавчим директором
2.7	Внутрішні механізми горизонтальної підзвітності	Кількість розгорнутих механізмів звітності (контрольний список)
2.8	Чисельність адміністративного персоналу	Штатна чисельність
2.9	Партійний склад місцевого самоврядування	% представників партій, які підтримують центральний уряд у парламенті % представників, які належать до формальних комуністичних партій % представників ультраправих партій % представників вкрай лівих партій % представників етнічної/релігійної меншини партії
2.10	Ротація у складі місцевого представницького органу	Частка нових членів виборного органу (останній рік виборів)
2.11	Роздробленість представницького органу	Членство у фракціях Дисципліна голосування фракцій
3	Місцеві установи	
3.1	Організаційна спроможність місцевих політичних груп	Володіння політичною організацією певними об'єктами (офіс, офісна техніка) Чисельність оплачуваного персоналу політичної організації Самостійне членство в політичній організації Кількість активістів, які брали участь у кампанії під час останніх місцевих і парламентських виборів, за власними даними
3.2	Сила місцевого громадянського суспільства	Кількість активних організацій громадянського суспільства в муніципалітеті на 1000 жителів Частка жителів, активних в організаціях громадянського суспільства Загальний час, витрачений на діяльність у місцевих громадських організаціях на одного жителя

Продовження додатку А

3.3	Розподіл місцевого громадянського суспільства за розміром	Кількість місцевих громадських організацій, які мають понад 30% від загальної кількості членів місцевих громадських організацій
3.4	Політична діяльність місцевих громадських організацій	Кількість офіційних політичних пропозицій місцевих громадян організацій Звіти місцевих представників про лобювання громадян організацій Політична діяльність громадян, які є членами громадських організацій
4	Місцеві ЗМІ	
4.1	Розмір місцевих ЗМІ	Аудиторія пресованих ЗМІ, за власними даними громадян Аудиторія телерадіоканалів за власними даними громадян Загальна кількість годин місцевих програм в електронних ЗМІ за місяць Загальна кількість сторінок друкованих ЗМІ з висвітленням місцевих питань
4.2	Різноманітність місцевих ЗМІ	Кількість доступних місцевих джерел інформації, які регулярно висвітлюють місцеві проблеми та є незалежними одне від одного
5	Політична система	
5.1	Участь громадян у місцевій політиці	Явка на місцеві вибори Кількість учасників виборчих кампаній Кількість значних неінституціоналізованих низових заходів Офіційні запити до депутатів від окремих громадян Кількість учасників політичних подій
5.2	Політична мудрість громадян	Питання ставлення
5.3	Легітимність політичної системи	Питання ставлення
5.4	Довіра до справжніх лідерів	Питання ставлення
5.5	Відчуття приналежності	Питання ставлення
5.6	Громадянськість представників	Загальна громадянськість, почуття спільності, чисельність сектору громадянського суспільства, партійний склад представницького органу
5.7	Демократичні цінності та норми	Питання ставлення
5.8	Конгруентність переваг	Найважливіші проблеми муніципалітету Витратні преференції щодо деяких сфер політики.
5.9	Соціальний капітал представників	Кількість і частота неформальних соціальних зв'язків представників Формальне членство представників

Продовження додатку А

5.10	Компетентність представників	Питання про сімейне походження респондента, академічну кваліфікацію, спеціальну політичну підготовку та попередній політичний, адміністративний досвід та досвід роботи в громадянському суспільстві
6	Характеристика муніципалітету	
6.1	Розмір муніципалітету	Кількість жителів, які постійно проживають на території муніципалітету
6.2	Соціально-економічний розвиток	Середньорічний дохід фізичних осіб Загальний дохід місцевих фірм на жителя Дитяча смертність на 1000 народжених Відсоток випускників ВНЗ
6.3	Соціальні нерівності	Співвідношення між кількістю людей із категорією найвищих доходів і тих, хто має найнижчі доходи Питання про уявну нерівність
6.4	Відносини патрон-клієнт у місцевому суспільстві	Питання ставлення до важливості впливових людей у життєвому успіху
6.5	Гетерогенність	Роздробленість населення за етнічною ознакою Роздробленість населення за конфесіями Роздробленість населення при голосуванні за партійні списки під час загальних виборів Фрагментація населення між людьми, які проживають у мікрорайонах, околицях, центрі та зелених смугах Поділ населення між людьми, які проживають у географічно чи історично відокремлених кварталах Поділ населення на людей, які працюють у державному та приватному секторах
6.6	Розшарування – це різкі соціокультурні межі між великими сегменти місцевого суспільства	Питання ставлення
6.7	Історія муніципалітету	Типологія історії муніципалітету
6.8	Вік громади	Час утворення території адміністративної одиниці; зміни кількості жителів за останні 50 років
6.9	Адміністративний статус	Категорія муніципалітету
6.10	Географічні характеристики	Положення муніципалітету у більшій географічній одиниці
6.11	Віддаленість від західних демократій	Віддаленість муніципалітету від столиці найближчої західної демократії
6.12	Залежність від більшого муніципалітету	Відстань муніципалітету від найближчого міста Кількість пасажирів у сусіднє місто
7	Місцева демократія	
7.1	Центральні та місцеві відносини	Правова децентралізація (передача повноважень) Фіскальна децентралізація (розподіл ресурсів) Фінансова відповідальність (механізми відповідальності та примусового виконання у фінансових справах) Юридична та адміністративна відповідальність (механізми відповідальності та забезпечення виконання в правових питаннях)

Продовження додатку А

7.2	Адміністративні особливості органів місцевого самоврядування	Якість адміністративного персоналу Чисельність адміністративного персоналу Механізми підзвітності в межах місцевого самоврядування Розподіл влади в органах місцевого самоврядування
7.3	Політична діяльність органів місцевого самоврядування	Ефективність прийняття рішень Ефективність впровадження (ефективність) Чуйність Демократичність виконання
7.4	Характеристика місцевих представників	Етнічний та релігійний розподіл місцевих представників Соціальний розподіл місцевих представників Інтегрованість представників у місцеве суспільство Політичний досвід місцевих представників Громадянська культура представників Стабільність місцевих представників Партійний склад органів місцевого самоврядування Роздробленість представницьких органів - фракції та більшість
7.5	Місцеві організації громадянського суспільства	Щільність місцевих НУО Розподіл місцевих НУО за розміром Політична діяльність місцевих громадських організацій Сила місцевих політичних організацій
7.6	Місцеві ЗМІ	Розмір місцевих ЗМІ Різноманітність місцевих ЗМІ Місцеве висвітлення ЗМІ Організаційна спроможність місцевих ЗМІ
7.7	Місцева політична культура та участь	Явка на місцеві вибори Участь громадян у місцевій політиці Політична мудрість громадян Громадянська культура Легітимність системи Локалізм (почуття приналежності)

Джерело: [35].

ДОДАТОК Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України
(що входять до переліку МОН України):

1. Рубан Д. О. Партисипаторне бюджетування як інструмент розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва). Теорія та практика державного управління, 2021. 2(73). С.135-143. DOI: 10.34213/tp.21.02.15. URL: <https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/download/20551/19297>. (0,65 д.а.).
2. Рубан Д. О. Європейські принципи публічного управління як основа удосконалення механізмів розвитку місцевої демократії. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2022. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.9.16>. No 9. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/525/532> (0,71 д.а.).
3. Рубан Д. О. Муніципальні відкриті громадські простори (хаби) як інноваційні інструменти розвитку місцевої демократії (на прикладі міста Києва). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління, 2022, 1(15), С. 33-36. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2022/15-7/9>. URL: <https://publicadministration-knu.org/index.php/journal/article/download/98/50>. (0,52 д.а.).
4. Рубан Д. Розвиток місцевої демократії в системі реформування публічного управління. Вісник економіки. 2023. Вип. 1. С. 153–165. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.01.153>. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/> (0,82 д.а.).

5. Рубан Д. Методичні підходи до моніторингу місцевої демократії: призначення класифікація, зміст. Економіка, управління та адміністрування, 2023. №3(105). С. 124-130. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-124-130](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-124-130). URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/288136> (0,79 д.а.).

6. Рубан Д. О. Механізми розбудови громадянського суспільства в контексті розвитку місцевої демократії. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. 11. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.11.28>. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2447/2483>. (0,76 д.а.).

Публікації в іноземних виданнях

(публікація у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Scopus):

1. Kasych A., Cherniavska O., **Ruban D.**, Glukhova V., Golub V., Nefedova T. Artificial Intelligence as a Tool of Local SelfGovernment and Democracy Development During the Formation of Industry 5.0 and Society 5.0 MEES - 2023 IEEE 5th International Conference on Modern Electrical and Energy System (0,53 д.а., особисто автору – 0,15 д.а., узагальнено інструменти впливу штучного інтелекту на розвиток демократії).

Тези наукових доповідей:

1. Рубан Д. Залучення громадян у процесах розвитку територіальних громад. Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с. С.72-73. (0,08 д.а.).

2. Рубан Д. Механізми залучення громадян до процесів прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування в умовах введення режиму «воєнного стану» Глобалізаційні виклики:

урядування майбутнього : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 467 с. С.419-420. (0,08 д.а.).

3. Рубан Д. О. Актуалізація розвитку місцевої демократії в Україні через запровадження європейських принципів публічного управління в умовах військової агресії. Матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку» 10 червня 2022 року, С. 344-347. (0,13 д.а.)

4. Рубан Д. О. Виклики розвитку місцевої демократії в Україні у період війни. Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (2 червня 2023 року) / за заг. ред. О.І. Пархоменко-Куцевіл. Переяслав, 2023. 333 с., С.235-236. (0,11 д.а.).

5. Рубан Д. О. Досвід децентралізації та розвитку місцевої демократії у країнах світу. Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2023 року). Одеса: Національний університет «Одеська політехніка», 2023. 227 с. С.150-151. (0,17 д.а.).

6. Рубан Д. О. Інноваційні інструменти розвитку місцевої демократії для повоєнного відновлення України. Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях, V Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 жовтня 2023 р., м. Київ / за заг. ред. Трофименко М.В. – Київ: МДУ, 2023. 254 с. С.109-112. (0,13 д.а.).

7. Рубан Д. О. Фінансовий ресурс місцевої демократії у воєнний та повоєнний періоди. Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7-8 грудня 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка : Маріуп. держ. ун-т. – Київ: МДУ, 2023. 455 с. С.314-315. (0,17 д.а.).

8. Рубан Д.О. Розвиток місцевої демократії в умовах децентралізації. Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління: проведення реформи в Україні» 8 грудня 2023 року, Луцьк. (0,13 д.а.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Аналітичний звіт. Стан розвитку організацій громадянського суспільства міста Києва. Ав. Р. Лелюк; ав. Д. Рубан; ав. Т. Черпак; уп. Д. Кобець; диз. Я. Чупіс; диз. О. Сидорчук. Київ: Саміт-книга, 2022. 24 с. ISBN 978-966-986-508-3 (Електронне видання) (1,0 д.а. особисто автору – 0,25 д.а., проведено аналіз стану розвитку громадянського суспільства в Києві).

2. Рубан Д. О. Стан розвитку громадянського суспільства через призму діяльності інститутів громадянського суспільства. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. якісні дослідження для покращення життя людини. Том XII: Якісні дослідження для покращення життя людини / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль: Посвіт, 2022. 154-155 с. (0,08 д.а.).

3. Київ – столиця діалогу / Роман Лелюк, Дмитро Рубан, Наталія Петрова, Тетяна Черпак, Олена Артеменко, Ірина Колечкіна. Київ: Саміт-книга, 2021, 300 с. (15,6 д.а. особисто автору – 1,5 д.а., досліджено рівень залучення громадян до прийняття управлінських рішень).

4. Рубан Д. О. Цифрові технології в публічному управлінні та їх вплив на розвиток демократії. Government 5.0 як основа ефективності державно-приватних партнерств у період повоєнного відновлення України: монографія за ред. д.е.н., проф. А. О. Касич. Київ: КНУТД, 2024. 267 с. (0,38 д.а.).

ДОДАТОК В

Довідки про впровадження результатів дослідження

АСОЦІАЦІЯ МІСТ УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНЬСКА АСОЦІАЦІЯ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

вул. Снових Стрільців, 73, 11 поверх, м. Київ, Україна, 04053

+38 044 486 28 78 +38 067 103 58 88

info@auc.org.ua amu.inform@gmail.com t.me/auc.ua auc.org.ua

N С-14/23 в.п. 11.12.2023

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри парламентаризму Навчально-наукового
інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рубана Дмитра Олександровича за темою:

«Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» на
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
281 «Публічне управління та адміністрування»

Результати дисертаційного дослідження *Рубана Дмитра Олександровича* за темою: «Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» використані Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» в процесі підготовки рекомендацій, галузевих діалогових заходів у сфері децентралізації влади та підвищення рівня спроможності місцевого самоврядування. Зокрема, були враховані науково-обґрунтовані пропозиції дисертанта щодо створення дорадчих платформ взаємодії органів місцевого самоврядування, стейкхолдерів та громадян, які мають спільні інтереси щодо розвитку територіальних громад, а також системної реалізації волонтерських ініціатив в частині підвищення рівня залучення внутрішньо переміщених осіб до прийняття рішень щодо повосенного відновлення регіонів.

Виконавчий директор

Олександр СЛОБОЖАН

2139

УКРАЇНА

КИЇВСЬКА МІСЬКА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

вул. Хрещатик, 36, м. Київ, 01044, тел. (044) 202 74 22, 202 71 17, 202 71 29, e-mail: kmda@kma.gov.ua
Офіційний портал Києва <https://kyivcity.gov.ua>
E-mail для електронних звернень громадян: zvernen@kma.gov.ua Код ЄДРПОУ 00022527

24.11.2023 № 004-1300

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри парламентаризму Навчально-наукового
інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рубана Дмитра Олександровича за темою:

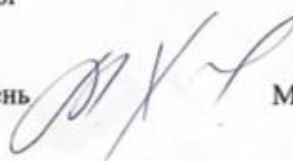
«Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
281 «Публічне управління та адміністрування»

Результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Рубана Дмитра Олександровича**, виконаного за темою: «Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, були використані виконавчим органом Київської міської ради (Київською міською державною адміністрацією) у статусі Київської міської військової адміністрації (відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій») у процесі реалізації та підготовки змін до міської цільової програми «Сприяння розвитку громадянського суспільства у м. Києві на 2020-2024 роки», затвердженої

002735

рішенням Київської міської ради від 12.12.2019 №452/8025 (зі змінами). Зокрема, було враховано науково обгрунтовані пропозиції дисертанта щодо застосування комплексу організаційних заходів та принципів з впровадження інноваційних механізмів місцевої демократії, зокрема, дорадчих міні-публіків (Deliberative Mini-Public), місцевих груп дій (Local Action Groups) та інших заходів з метою посилення участі усіх зацікавлених сторін у процесах розробки регіональної стратегії розвитку.

Заступниця голови Київської міської
державної адміністрації з питань
здійснення самоврядних повноважень

Марина ХОНДА

Фундація
польсько-української
співпраці
ПАУСІ

17.01.2024, № 9

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного
управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рубана Дмитра Олександровича за темою

«Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» на здобуття

ступеня доктора філософії за спеціальністю 281

«Публічне управління та адміністрування»

Результати дисертаційного дослідження **Рубана Дмитра Олександровича** за темою: «Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» використані Міжнародною громадською організацією «Фундація польсько-української співпраці ПАУСІ» в процесі реалізації проєкту «Школа модераторів партиципаторних заходів» в рамках виконання завдань міської цільової програми «Сприяння розвитку громадянського суспільства у м. Києві на 2020-2024 роки», затвердженої рішенням Київської міської ради від 12 грудня 2019 року №452/8025 (зі змінами), в якому враховані науково-обґрунтовані пропозиції дисертанта щодо підвищення спроможності інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування з впровадження практик залучення громадян до партиципаторних процесів на місцевому рівні (на прикладі районів міста Києва), а також підвищення рівня залучення інститутів громадянського суспільства під час ухвалення управлінських рішень, що стосуються громадян і території їх проживання, шляхом використання таких інструментів участі як петиції, громадські слухання, бюджет участі, громадські консультації тощо.

Заступник виконавчого директора
Міжнародної громадської організації
«Фундація польсько-української співпраці
ПАУСІ»,
кандидат наук з державного управління

Костянтин ПЛОСКИЙ

+38 (044) 465-64-46, pauci.kp@gmail.com, www.pauci.org

Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «ЄДНАННЯ»

тел.: +38 044 201-01-60
email: office@ednannia.ua
http://ednannia.ua

№ 01/17/01/2024/ від «17» січня 2024 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка Рубана Дмитра Олександровича за темою «Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».

Результати дисертаційного дослідження Рубана Дмитра Олександровича за темою: «Інноваційні механізми розвитку місцевої демократії» використані громадською організацією «Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» в процесі реалізації проекту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», в якому враховані науково-обґрунтовані пропозиції дисертанта щодо створення додаткових можливостей для реалізації потенціалу громадянського суспільства; розширення спектру ефективних процедур участі громадськості під час забезпечення інклюзивного, партисипативного прийняття управлінських рішень на всіх рівнях; задоволення суспільних інтересів та підвищення самозарадності громадського сектору в Україні загалом, а також впровадження інноваційних інструментів комунікації влади та неурядових організацій з вдосконаленням спеціальних механізмів для їх реалізації.

**Виконавчий директор
ІСАР «Єднання»**

Володимир Шейгус

Адреса для листування:
03150, м. Київ, а/с 447

